

NOVI MOSTOVI

časopis za književnost, kulturu i obrazovanje

Broj 3 / 2025.

Izdavač: EQC

Urednik: Hajriz Luboder

Redakcija: Dr Suada Džogović, Fatih Hadžić, Ramiz Luboder,
Damir Skarep, Hajriz Luboder

Štampa: EQC, Rožaje

Tiraž: 200 primjeraka

Rožaje, 2025.

Korice: Damir Skarep

Mišljenja i gledišta iznijeta u objavljenim člancima časopisa
ne moraju da predstavljaju gledišta uredništva časopisa

E-mail: mostovinovi@gmail.com

U Evidenciji medija upisani su časopis za književnost, kulturu i
obrazovanje Novi mostovi pod rednim brojem 825 i internetska
publikacija www.novimostovi.me pod rednim brojem 112

Štampanje časopisa pomoglo Ministarstvo kulture i medija

CIP - Каталогизација у публикацији Национална библиотека Црне Горе, Цетиње ISSN 3027-4877 = Novi mostovi (Rožaje) COBISS.CG-ID 27940100
--

NOVI MOSTOVI

časopis za književnost, kulturu i obrazovanje

Broj 3 / 2025.

Ovaj časopis je nastao uz finansijsku podršku Ministarstva kulture i medija Crne Gore u okviru javnog konkursa za sufinansiranje programa i projekata od značaja za ostvarivanje javnog interesa u oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva u 2025. godini - Književnost, književno prevođenje i časopisi za kulturu i umjetnost

Sadržaj je isključiva odgovornost autora i ne održava nužno stavove donatora

EQC

SADRŽAJ

POEZIJA

Rasim Ćelahmetović: Tugo kamena	9
Kućo moja	9
Pero Zubac: Iz knjige "Tito je naš drug"	10
Male poeme	15
Mišo Marić: Godine teške, godine slavne, godine zvjezdane	24
Vesna Vukajlović: Astralne vinjete	26
Šaban Šarenkapić: Moj otac je kahvedžija	28
Aleksandra Vujisić: Savršeni	29
Adnan Pepić: Majko	30
Zakrpa	30
Puž	31
Krađa	31
Sehada Baždarević: Fabula	32
Tijana Draganić: Orkan	33
Razumenka Marković: Livadarenje	34
Reč	34
Merima Terzić: Poludjeli svijet	35
Valentina Milačić: Buđenje	36
Možda	36
Između	37
Ivan Mitrović: Djeca Palestine	38
Gaza je jača od smrti	39
Amra Imširagić: Radoznali svijet	40
Nada Matović: Na Lovćenu Njegoš spava	41
Marko Vulević: Okalemljeno drvo	42
Danka Medunjanin: Tjeskoba	43
Lazar Lopusina: Ispovijest krivca	44
Delila Agović: Kroz staklene krugove	46
Adna Hodžić: Čarolija rasta	47

PROZA

Ćamil Sijarić: Žena i noć	49
Olana Sijarić: Mir mog oca	54
Rasim Ćelahmetović: Sultan djevojka	58
Aleksandra Vujisić: 1601	61

Senada Đešević: Majko, zar mene manje voliš	68
Cvijan Cico Radevanović: Šahovska magija... ..	71
Slavica Maksić: Uzalud ruži trnje	74
Jelena Jocić: Život na popustu	76
Senad F. Bajrami: Pehar pod zvezdama	78
Tijana Draganić: Kisele kiše	86
Svetlana Sekulović: U emigraciji	87
Hamza Gegić: Noćna straža	90

SJEĆANJE

Sjećanje na Rasima Ćelahmetovića (1945-2025)	93
Faruk Dizdarević: Tragovi vremena	103
Božidar Proročić: Riječ koja ostaje	107
Svetlana Broz (1955-2025): Ovih dvadeset godina	112
Čedomir Čeda Petrović (1949-2025): Moj deda Čedomir... ..	120
Josip Pejaković (1948-2025): Kaži moja Jugoslavijo	126
On meni nema Bosne	127

RAZGOVORI

Razgovor sa Šabanom Šarenkapićem	129
--	-----

PRIKAZI

Dr Ana Stjelja: O romanu "Crveno ostrvo" Adila Alzarunija	139
---	-----

OBRAZOVANJE

Mr Muamera Šutković: Razvoj komunikacijskih vještina kod učenika mlađeg školskog uzrasta	143
Mr Bešida Tiganj / Mr Ramiz Tiganj: Digitalni mediji i alati u nastavi i učenju	163
Dr Marija Draganić-Vulanović: Moć obrazovanja u digitalnom dobu: Freireova misao pred algoritmima	177
Dr Amra Imširagić: Značaj saradnje na relaciji roditelj – nastavnik u procesu inkluzije djece s teškoćama u razvoju	189

Poštovani čitaoci,

Časopis „Novi mostovi“ je nastao iz potrebe da se sačuvaju i iznova uspostave veze među ljudima, kulturama i prostorima koji su često bili razdvajani istorijom, politikom ili zaboravom. U vremenu ubrzanih promjena, naš zadatak ostaje isti: da gradimo mostove riječi, sjećanja, dijaloga i odgovornog mišljenja.

U 2025. godini, kako bi rekao Pero Zubac, na Drugu obalu su prešle izuzetne ličnosti čiji su glasovi bili savjest i snaga našeg vremena: Svetlana Broz, Filip David, Čedomir Čeda Petrović, Rasim Čel Ahmetović, Josip Pejaković... Njihova djela, hrabrost i etička postojanost ostaju trajna obaveza svima koji vjeruju u slobodu mišljenja, umjetnosti i ljudsko dostojanstvo.

Navršilo se 45 godina od smrti Josipa Broza Tita, ličnosti koja je snažno obilježila istoriju socijalističke Jugoslavije, a njegovo ime i danas izaziva podijeljena mišljenja, ali i neizbježno podsjeća na vrijeme velikih političkih vizija, društvenih promjena i međunarodnog uticaja.

„Novi mostovi“ nastavljaju da povezuju – pamteći one koji su nas zadužili i otvarajući prostor za nove susrete, nove glasove i nove odgovornosti.

Uredništvo

Rasim Ćelahmetović

(15. avgust 1945, Priboj – 24. jun 2025, Priboj)

TUGA KAMENA

Ko će da shvati kamenu tugu
Kad nam je kratak korak i vijek
Neuko samo tražeći sreću
Tražimo ustvari za tugu lijek

Sebični tako i samo svoji
Htjeli bi vječni životni sklad
I što smo bliže plamtećoj zvijezdi
Kamen nam sluti tamniji pad

Kamena tugo – tvdo srce pjesme
Đerdan si tajni prosut po Sandžaku
Okoštale ruke noću ti se krune
A danju pelud leluja po zraku

Iz oka tvogeg sjenovita tuga
Oganj je možda da se pale suše
Ko shvati tvoju tugu tajnovitu
Shvatit će boli skamenjene duše

KUĆO MOJA

Ne krijem suze, pod starost
plačem
I majka ti, kako ona to zna,
plače

Od naših suza
Od našeg jada
Uz akšame Lim narasta
ali i u tome nalazi utjehu, pa
kaže:

Neka
Prije će tako do Bosne i Drine
Uz selame odnijeti haber:
Sad u Sandžaku tuga je golema

Перо Зубац

ТИТО ЈЕ НАШ ДРУГ

Тито је наш друг. И свако у њему
има и пријатеља и брата.
Када би наша Југославија била девојчица
онда би Тито био њен тата.

ЛЕПО ПИСАЊЕ

Тешко је проценити шта се у дечјој
главици крије.

Тито је у основној школи
имао тројку из краснописа
а исписао је странице историје.

БРИГА

Тита мучи кишно лето,
Тита мучи сушно поље.
Тита мучи једна брига
како да нам буде боље.

ТАЈНА

Рећи ћу једну тајну коју кријем
у својој малој глави:
исекла сам из књиге слику
на којој се Тито, са својим унуцима,
игра у трави.

Књигу је донео тата из предузећа.
Овилика је! Још већа!

Ја сам је дуго листала, листала,
а кад сам ту слику видеала,
у мом је оку мала суза забрисала.

Слику сам исекла,
тати нисам рекла.

Књигу не може да врати,
нека плати или нека им купи нову.

Ја не дам ову.

Јосип Броз Тито, Јованка Броз и Перо Зубац, Вила Равне, 1977.

Моју књигу за децу ТИТО ЈЕ НАШ ДРУГ објавиле су у луксузном издању ДЕЧЈЕ НОВИНЕ из Горњег Милановца у бриљантној опреми дизајнера Радета Ранчића, са пуно фотографија из живота друга Тита.

Једном приликом, с пролећа 1979, ја сам му је предао као мали дар у Карађорђеву. На Нову годину 1980. добио сам позив телефоном из Извршног већа Војводине да ми је стигла на пријавницу (био је празник) коверта из Протокола Председника Републике --- за друга Перу Зубца.

Одем, честитам дежурнима Нову годину, узмем коверат и пипам шта је у њему: књига, истог формата као моја коју сам поклонио другу Титу.

Пажљиво отворим у стану коверат и видим: МОЈА КЊИГА. Прва помисао: да се није друг Тито љутнуо због мојих пошалица на његов рачун.

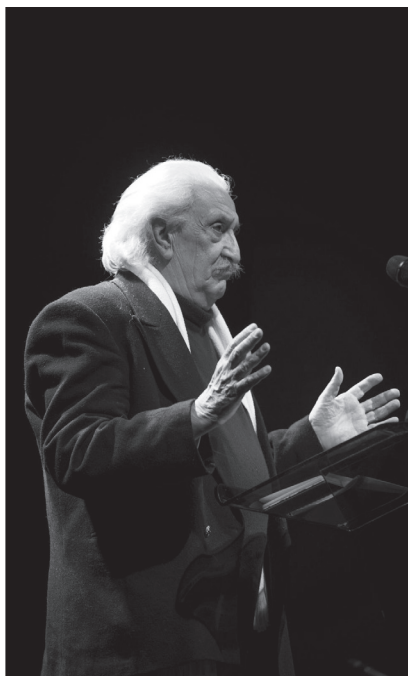
Погледам: нема моје посвете њему, него на прве две фотографије два његова потписа и у књизи визит карта на француском личног секретара Председниковог др Миливоја Писара са честиткама и наговештајима будућих виђања, а била су последњих година почеста.

Друг Тито ми је тај поклон као честитку потписао пред поноћ у Карађорђеву, рекао ми, касније, једном приликом, мој пријатељ Стеван Дороњски, потпредседник СФРЈ.

Писмо за председнике Картера и Брежњева није лично потписао с напоменом да ће то учинити на Брду код Крања, на које, на жалост, није стигао.

То је прича о пажњи Председника Републике према једном песнику.

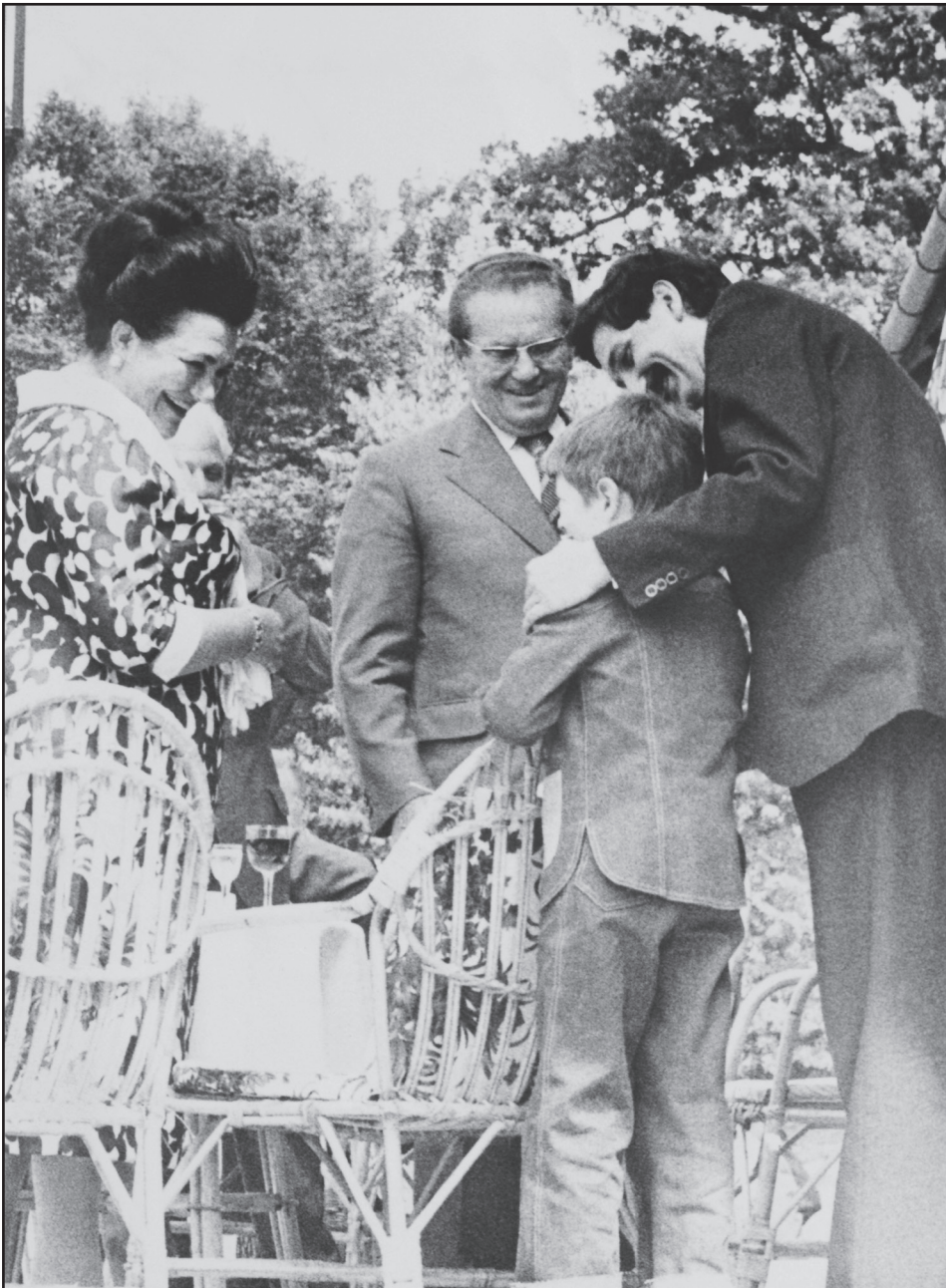
Необично, несвакидашње и драгоцено, зар не?

Перо Зубац, ФОТО: Нина Главаћ, Звездара театар, 2025.

Последњи Титов потпис: Прије одласка у Словенију Тито се потписао на двије фотографије у књизи Пера Зубца "Тито је мој друг"

Јованка и Јосип Броз Тито и Перо и Владимир Зубац, Вила Равне, 1977.

МАЛЕ ПОЕМЕ

ЧЕКАМ ТЕ

Чекам а лењо пролазе минути
и сати бију на торњу далеком.
Већ зора свиће, бледе млечни пути
а ја још чекам – и вечно бих чеко.

Милан Ракић: „Чекање“

Чекам те као трава пожутела кишу,
као бесаник прву јутарњу зраку,
као што се чека из далека писмо
од прве љубави.

Чекам те као што родино гнездо
чека да се роде врате,
чекам те,
ускоро ће твој дах замирисати
мој осамни дом
и моћи ћу да те удишем
кад већ не могу да с тобом
дишем заједно.

Чекам те,
гледам како се навикаваш
на моју осаму,
на све што те окружује,
чекам те да разменимо реченице
о нашем свакодневљу,
чекам
да ли ћеш ме погледати
па зажмурити очи и као девојчица
покрити их руком,
чекам те да ћутимо заједно
и да загрљај на растанку буде
дуг и лековит.

Чари чекања
су дарови онима који
умеју да чекају
јер између сусрета
неки дани добијају
другу боју,
бива лако оно што лако није,
има се разлога радовању
новом дану
јер чекање
бива остварена радост
поновног умећа љубави.

Чекање је ткање
од прозирних нити
стрепње и чежње
и њих лагано њише
унутарњи ветар.

Док чекаш
сећаш се драгих тренутака
из минулих година,
неки њен осмех и неки
разговор на клупи,
о, где су та давна лета?

И када је са неба сијао страх
знали смо у парку,
држећи се за руке,
да гледамо цртеже на небу
који су остајали кратко
после одласка авиона.

У нашим душама био је мир
и нада да ће све проћи
а сада чекам да ми дође она
коју сам већ волео.

Дан који претходи дану
у којем ћу те чекати
пролази ми брже од
других дана.

Па и у ноћ па и у сан улазим
лакше, опуштено, као дечак
који чека да му јаве да ли је
уврштен у тим за сутрашњу
утакмицу.
О, давно злато детињства!

Јутро је радосно, перем косу,
бирам кошуљу коју ћу обући,
ведро улазим у дан,
певушим док излазим у парк
и спремам се за радост чекања.
а знам да ћеш ми доћи
моја радости.

Ти си тај мој дан живота.

МИСЛИО САМ ДА МОГУ БЕЗ ЊЕ

Толико сам пута замишљао неку жену из снова
коју бих волео не зато што она воли мене,
која би у моје песме унела мирис пролетњег ђурђевка,
кад листам бревијар сећања не налазим је.
И већ кад сам помислио да сам заборавио да волим
она је дошла ненадано а ја сам знао њу
и драга ми је била а нисам знао да је то она.

Иза те љупкости крила се тајновитост, сновидост,
додир са оностраним, додир са бићем сна,
она је знала говор дрвећа и разумевала
дрхтаје латица руже на ветру, грчке митове,
тајне библије, суштину уметности која се отима животу,
нисам знао да је то она.

Знала је да ме љуби другачије од свих
и да ме додирује а да додире осећам као мале
таласе воде која ме успављује.

А сада када знам шта зна и како у мени буди
заспалу љубав први пут као биће само себи довољно,
не знам шта бих без ње.

А мислио сам да могу без ње и у сну зазивао
жене из великих песама али ниједна ми се није
ни ликом ни гласом одазвала.

Ни Ана Сњегина, ни Инге Барч, Ни Барбара,
Ни Чик Лоример, ни Ида Лотрингер, ни Тањуша
„која је била најлепша у селу“ ни Ленка, чак,
ни Ленка, а она је дошла када нисам ни слутио
да је то оно девојче са машнама у коси,
о, давно а јасно сећање!

То си била ти моја љубави а нисам знао да си то ти.
А мислио сам да могу без тебе.

СЕНТИМЕНТАЛНО ПУТОВАЊЕ У ЉУБАВ

На седамдесети рођендан, осаман и огрнут тугом,
пажљиво сам са сачуваних фотографија издвојио лица жена
које су чиниле лепим и подношљивим мој доста горак живот.

И све унео у малену „Нокиу“ да би несанице ублажавао
гледањем драгих ми лица.

На осамдесети рођендан пажљиво и са тугом
избрисао сам сачуване фотографије из телефона.
Остале су моје слике из младости са песницима
уз које сам растао и четири портрета жена које сам волео.
Осећам док записујем ове сетне речи да ово
није песма него прича о песми коју си пожелела да ти напишем.
Песма-прича. Песма-писмо.

Једно драго лепо лице сам задржао у трезору успомена.
Моја кратка и незаборавна романса у мојим најбољим годинама.
А онда, неочекивано, богомдано, она се вратила
у мој осамни живот када ми је била најпотребнија.
Долепршала мала моја сеница ненадано као што је,
давно, без речи, одлепршала у свој свет, далеко од мене.

Сада у малој „Нокии“ чим отворим трезор сећања
гледају ме њене очи. Неколико портрета које ми је уз
поруке послала.

Са њом улазим у сан и са њом се будим.
Она је сретни крај мога сентименталног путовања
у љубав.

НАША ЛЉУБАВ

Ми знамо да ће наша љубав, ма колико трајала,
бити краткотрајна љубав.

Зато се тако хитро одајемо, поверавамо, предајемо
једно другом, без зазора, без стида, без страха да се
нећемо разумети.

Зато нам је сваки сусрет као летовање, сваки дан
као месец, сваки минут као сат, сваки додир као додир
вечности.

Радујем се јутру у којем ћу те видети, а знамо
шта ћемо рећи једно другом.
Мој поглед ћу ти залепити на леђа кад одлазиш.

Имаћеш осећај да је неки лептир слетео на твоје раме.

А знаш да је то варка.
Да сам то ја који те тако силно и одано љуби.

А рекла си ми једном да би волела, а да ме молиш да те
послушам, да нико никада не сазна коме су писане
моје позне љубавне песме.

Онако, да буде, као „Јелена, жена које нема.“
„Твоје су песме о суштини и моћи љубави, ја ту нисам
битна, ја не постојим.“

Нека буде како је жељено, ако моја жеља то жели.
Свеједно, ја свим својим чулима осећам да постојиш
и када те нема.

ИСКРЕНА ПЕСМА

Чекао сам да се у моме животу појави неко као ти.
Неко ко ће моје речи и моје ћутње разумети.
Неко ко ће ме слушати и када не говорим ништа.
Неко коме ћу моћи да причам о детињству,
дечјим страховима, одрастању, све до
Широкобријешког светилишта и Госпе коју сам
у конвикту једном сањао.
О томе како сам се од славе узалудно склањао
у тишину, бег од људи, од охолих и завидних,
све сам то желео.

И да могу да разговарам о оностраном, о Књизи мртвих,
О Јудином јеванђељу, а за то ми је био потребан неко
ко долази из тог света а то од људи сакрива.

И онда си дошла ти изненадно као летњи пљусак
И просветлила ми самоће као летња муња
кад осветли небо.

Целог живота трагао сам за таквим бићем,
а била ми је позната и драга давно, тако давно.

А нисам знао да је то Она.

КАО ПИСМО

Самоћа је идеалан облик слободе.
Сам си, сам одређујеш како проживети
даровани дан.
Године сам утрошио на навикавање
на одабрану самоћу.

Живот те отима од самоће, она се брани
и увек нађе облик одбране,
не реметивши лепоту самоће.

Она ме сада отима од самоће
снагом моје жеље да више не будем сам.
И убрзо сам научио да је врхунски облик самоће:
Ми сами.

Дођи, зато, у моју самоћу и она ће
те заволети. Чекаћемо заједно да голуб на симс слети.
Видећеш како бубе малене слећу на мој длан.
Некад су са мношћом проводиле
сав боговетни дан.
И мале бубамаре престаће да се плаше
и навикнуће се на тебе.
Откад си постала део моје самоће
и ја сам постао део тебе који се на
мене привикава.

Од Борхеса сам се тешио мишљу да се љубав
не гаси годинама одмицања од младости,
кад је крв врела, жудња која гуши, страст која се
разлива по телу, по кожи, по рукама које хоће
додир тела које сањаш непрестално, од Хорхе Луиса
и Марије Кодаме.

Повремено ме обузимала жеља за женством,
одмакнут ниском година самотњаштва,

а заволео сам тако жустро, намах, лако,
као никада њу коју ми је послао онај
који све види и све зна.

А умео сам да волим и сачувао бисере
у трезору сећања.
Мислио сам да већ у седамдесетој остајем
зависник од свог трезора.
Помисао на нову љубав била је далека
као моји драги на другој обали.
Сада видим да је живот чудо.

Има један јаблан у моме дворишту
кроз које пролазиш када ми доносиш
котарицу радости,
Пред зиму су му поткресали врхове
али лето му је помогло да вене у безвођу
и сунчаној жеги.
Посматрао сам данима клонуло лишће
у бокорима све до јутра у коме ћемо се
срести у којем и ове речи записујем.

Дечаци из кварта оставили су своје мале руксаке
у његов хлад занети игром и безбригом.
Седех на клупи посматрајући их и сетих се
твојих речи да погледам у небо увек
кад зажелим да видим да ли ме волиш.

И видех радостан на врху младо лишће како се радује сунцу,
како шикља из посечених грана радујући
се светлу као што се ја радујем
што ћу те ускоро видети зелена
моја љубави.

ПОЖЕЛЕО САМ ДА НАПИШЕМ ТУЖНУ ПЕСМУ

Помислио сам да напишем тужну љубавну песму
мада после Нерудине не вреди покушавати.
Али све моје песме, скоро, тужне су. И сетне.
Али не могу.

Покушао сам. Не могу кад сам тако радостан
што ме волиш и што те волим, моја љубави.

Могао бих написати како сам тужан што ниси
све моје време поред мене.
Али био би то крај ове слатке жудње док чекам
да те загрлим.

Нисам тужан кад се растајемо,
радостан сам што ћеш ме
опет грлити.

Стога не унем да напишем ту песму

Чудо позне љубави посуло ме латицама
ружа из твог срца и сада на тебе миришем
захвалан што сада видим невидљиво
чујем нечујно, додирујем недодирљиво.

Узех себи оно што богови само за себе чувају.

Mišo Marić

**GODINE TEŠKE
GODINE SLAVNE
GODINE ZVJEZDANE**

1892.

Rodila muško Marija
majka,
hiža uz Sutlu
puntarski kraj
gdje istina sve je
i sve je bajka
i davni Gubec
i 7. maj

Devetstoteške
bravari su
najbolji drugari,
oni kazuju neprolazne stvari,
oni kuju
što u duši snuju,
oni čelik
srcem oblikuju

1937.

Trideset i sedma
objavila svijetu
da je prva vidjela
četrdeset petu.

1941.

Mrtve se kupaju
u vodi Save
dječje igre
pošle
pa stale
a jedne su oči pošteno
plave
očinski nad njima
zaplakale.

1943.

Kada je rekao:
Pasti mora,
Prozor je pao prije zore,
palo je hiljadu zlatnih zora
da život otvori
nove prozore.

1945.

Nema Slobode koja nema
nebo Drvara i polja Srema.
Nema slobode koja ne zna
kako je nebo gledano s
bezdna.
Nema slobode ako klone
Ratnik na čelu njene
kolone.

1948.

Srcem na hridi,
tim živim štitom,
pred njim i grom nejak
i pitom.
Srcem na hridi
taj nježni čelik,
s velikim srcem
narod je velik.

1950.

Fabrike radnicima Zemlja
seljacima
kreni Zemljo
kreni
korakom nad koracima
u dan rumeni.

1961.

Sretna su mora
kojima plovi
pramcem u život ljepši
i novi
s imenom ptice ta sretna
lađa
što ljubav nosi
i nadu rađa.

1977.

Druže Tito, svijetu ćemo
reći da smo s Tobom i od
sebe veći.
Druže Tito, Titom se
kunemo
s Tobom jesmo i s Tobom
idemo.
Druže Tito, pjesmo od
behara
primi pozdrav od svoga
Mostara.

1980.

Kad Tito kažem,
ja sam ljubav reko,
svog oca u ratu
i sebe u miru.
Ja sam živim srcem
besmrtnost dotakao
i jedno vječno mladu
Zvijezdu u svemiru.

Vesna Vukajlović

ASTRALNE VINJETE

Jesen jeseni
u polju.
Zrikavci zaturili pesmu.
Leto se očajnički
ne predaje.
Na razvalinama leta,
očajni,
spasavamo našu ljubav.

Svanuće u kraju, bez početka,
zaboravljene iluzije traže utehu.
Molitva sutona za prelazak u svetlost.
Nas dvoje se molimo,
da nas zaborav nikada ne stigne.

Rasanjani san,
nad lepotom spokoja.
Misli se izgubile u zanosu.
Pesma začutala, pred nežnošću.
Nas dvoje, zagrljeni,
slutimo
besmrtnost.

Vesna Vukajlović

Rekvijem nad
klonulom tišinom.
U pejzažu
svitanje zaspalo u suton.
Iz kosmosa stiže
prozirna svetlost,
Osveštava ceo pejzaž.
I mi,
i naša ljubav
postajemo sveti.

Astralno svitanje
bdi je nad prozirnošću.
Prozirnost nad nežnošću.
Nežnost bdi je nad cvetanjem.
Mi bdijemo
nad našom ljubavlju.

Astralni mirisi
usidrili se nad livadom.
Zamirisali
prigušene zvuke,
rasanjane snove,
zaspalu tišinu.
Zamirisali boje
kroz koje idemo
ka raskoši zalaska sunca.

Svanuće u kraju
bez početka.
Zaboravljene iluzije
traže utehu.
Molitva sutona,
za prelazak u večnost.
Nas dvoje se molimo
da nas zaborav nikada ne stigne.

Mesečina u nanosima
nosi moju nežnost
ka tebi.

Upoznala sam nedokučivu,
osećajnu, lepu, čistu, željnu
tvoju dušu.

Astralna svetlost
pokušava da se spoji
sa poetikom cvetanja.

U pozadini
setno mirišu mirisi

Prolazim kroz tu
opojnu mirišljivost
i spajam astralnu svetlost
sa poetikom cvetanja,
u strasno mirisnu,
snovitu ljubav.

Šaban Šarenkapić

MOJ OTAC JE KAHVEDŽIJA

Moj je otac kahvedžija, dobar i na glasu:
Jedini koji ima stalne mušterije
Mahom mahalsku sirotinju

Po cio dan on raznosi na tabli ture
I prikuplja suđe po radnjicama

Po cio dan on je na poskoku
Za svakog i pred svakim božjim robom

Nikad ga nisam vidio da se namršti
I nikad nisam čuo da podvikne i plane

Ali kući kad dođe, moj se otac ponese
I više nije onaj dobrohotni
Kahvedžija:

Zauzme minder i pogled na avliju –
Prekrsti noge, navede kapu
I komanduje

A nana kaže: ne dao mu Bog moć u ruke

Aleksandra Vujisić

SAVRŠENI

Ima tako nekih ljudi,
lščašeni stoje van svojih domova -
Kao cvjetovi u kamenu
izrasli iz prkosa.

Ima tako nekih ljudi,
ne slušaju čaršiju dok horski pjeva –
kao mačke u predgrađu
preskaču sve ograde.

Ima tako nekih ljudi,
ne čekaju nikoga –
Kao voda teku i ne osvrću se
jer rijeka zna da ima korito.

Ima tako nekih ljudi,
savršenih tamo gdje im nije mjesto –
kao mjesec kad zaboravi da ode kući
i savršen stoji na dnevnom nebu.

Adnan Pepić

MAJKO

Imaš šamiju
I dimije
I mnoštvo sitnih briga
Na obrazima nosiš

U oku ti miris
Djetinjstva

Sto puta si okrenula
Razboj
I još puta toliko
Prste
Ukrašavajući šaru
Na ćilimu

Na usnama ti
Utihnule riječi

Berući borovnice
I tragajući za klekom
Stope si prosula
Svugdje po zemlji

Tvrdoj od kamena

I sada
Ponekad vidim
Da rukama
U zraku
Prebiraš
Sitno zrnevlje

ZAKRPA

Zakrpa sam
Jedna drugu
Što zakrpljuje

S konca
Na konac
Presavijaju se
Moja koljena

Koncem su
Obgrljena
I moja pleća
Nekada golema

Ničega
Od staroga odijela
Samo se
Zakrpa na zakrpu
Zašiva

I stihovi ovi
Zašivaju se

PUŽ

Ima kuću
U kojoj
Sakrije stid
Očiju

Mnogo je toga
Što se
Dovija
Između
Dvije travke

Poslije kiše
Uspinje se
Na moju kuću

Da li se
I stid
Sa njim
Penje
Ili ostane
Na zemlji

KRAĐA

Enveru Muratoviću

Ja sebe korim
Ti koriš sebe
Isti smo

Ti sebe koriš
Šutnjom
Ja sebe vriskom

Lovac si
Na riječi

U mutnome
Lovim

Loviti
Zabranjeno nije

Gluho bilo

Sehada Baždarević

FABULA

Derviš iz *Tvrđave* na Kulenovićev poziv uđe u *Ponornicu* života.
Sušićev Pobunjenik iz *Uhoda* u *Modroj rijeci*
pronađe kompas *Kamenog spavača*.
Izgubljeni pesnik u šumi nađe na *Konak* nekog Ćamila
tad u svojoj zemlji pronađe *Tuđe gnijezdo*,
pa se Hodoljubac otrže od putešestvija.
Vječiti *Ugursuz* Ibrišimovićev posija sebe.
Drina ga skupi u *Sarajevskoj zbirci*.
Neki čovek iz loze *Talhe* u *Šadrvanskom vrtu*
napisa scenario po stihovima.
Horoz probudi Irfana,
koji bejaše zaspao u avliji na *Istočnom divanu*,
dok tamo u nekom parku s mrtvog prsta
nekog pesnika spade *Šahrijarov prsten*,
koji se otkotrlja niz park do hamama
pred kojim Enesov Lemez destrukcijom lika
pridržiavaše konstrukciju građevine.

Tijana Draganić

ORKAN

Kao stihija,
u jutro navučenoj košulji,
iglom zašivena ispod džepnog ruba.
Remeti otkucaje,
proticanje krvi,
množenje leukocita.

Kao stihija,
odnosi me na pusti pješčani zaliv,
gdje mi niko ne nalazi stope zatrpane novim talasom.

Gori u meni kamen,
ne mogu da sjedim,
odmorim oči,
istegnem vratne žile.
Nervoznim krajem cipele,
čekam neiscrpno orkansko uzdizanje.

Kao stihija,
neodoljivo pogubna za vid,
u čijim očima posmatram svoj silazak na zemlju.

Odlažem nošenu košulju,
oslobođen onog džepnog ruba,
odmaram oči na potkrovlju,
ne očekujući, u zatišju,
zarivaš mi se u srce,
onako stihijski,
umno gruba.

Razumenka Marković

LIVADARENJE

Obuven u cipele od mesečine,
spuštaš se stepenicama
molitve zidane nevericom,
da nikada više,
potoci zagrljaja
neće biti pojilišta
i ogledala srni,
utekloj lovcima besmisla.

Ukazuješ se senkom
drvoreda ćutanja,
u Aleji ptića
uskraćenih za osnažen let.

Obuven u cipele od mesečine,
livadariš sa mnom,
u pravcu proplanaka
osvetljenih uspomenama.

REČ

Sa korenom me iščupala
iz zlatnog pehara
kojim ljubav slavim.

Učinila rasnim
strepnje
srebrnih svitanja,
uzburkala more
kojim bih da plovim.

U provaliju se bacila,
pa moli,
leleče.
Ne zna,
mrtvi bi hteli nazad.
Ne mogu.

Merima Terzić

POLUDJELI SVIJET

Miris krvi, ogoljene kosti
smrt, zaborav, plač
sve gmiže ka vječnoj tami.

Zvijeri u potrazi za novim plijenom
ne mare ni za koga osim da je njima dobro.

Juriš!
Krenuo je brat na brata,
krv na krv,
kažu igraju se rata,
a prizivaju smrt.

Kroz svjetlucavu rosu u toj gustoj travi,
nada se budi, da dolazi bolje vrijeme
za ovaj narod ludi.

Svijet satkan od ljudi koji ljubav dijele,
a ne onih koji se među sobom dijele.

O, poludjeli svijete
zar zaboravljaš da si nekad bio maleno dijete.
Zastani! Pogledaj! Pokloni se!
Tu je nekad bio bolji svijet!

Valentina Milačić

BUĐENJE

Kada se probudiš,
takne se ravnice krajičak,
osoje belutak.

Raspeta sjena tihuje
između trepavica planine
i utrobe salaša.

Ne sanjaš, živ si,
samo želiš da hodaš tom daljinom
moleći za oporoštaj.:

MOŽDA

Možda si ti poslao pjesmu,
kad je sužena i britka,
rukovetna i smiona,
šaljiva i vijerna.

Možda si ti poslao pjesmu,
nema ko drugi, ni treći,
kad je zaobljena i uredna,
naiskapna i utoljena,

sjećanjem kojim uzdišem.

IZMEĐU

Pogledom pratiš pticu
zaokupljenu letom,
između dva krova.

Sporadično promiču slike.
Progon, seoba, sjeta.

Jug.

Pogledom pratiš pticu
zaokupljenu letom
između dva oka

sporadično protiču slike.
Pristanište, tuga, grob.

Sjever.

Između dva leta,
kratak je otpozdrav.

Samo jedan je život,
i ja neću koračati po njemu —

Valentina Milačić je rođena 1966. godine. Živi u Banjaluci. Autor je šest knjiga poezije i dvije knjige iz oblasti predškolaštva. Knjige poezije: „Ime tišine“, „Vijenac nesanice“, Bliznakinja gro-
ma“, Kami do kamena“, „Užarena lavanda“ i „Pjesma na žici.“
Naslovi stručnih knjiga: „Kompetencije vaspitača u igrolikom
procesu sažimanja teorije i prakse“ i „Dramski tekstovi za djecu
predškolskog uzrasta.“ Dobitnica je nagrada: „Stražilovo“, „Sve-
tosavska nagrada“, „Pečat varoši sremskokarlovačke“...

Ivan Mitrović

DJECA PALESTINE

Je l' Nakba sudbina ili tuđa volja?
Kako izbrisati užase iz glave,
Kako vjerovati u vremena bolja
I kako nazvati te što užas slave?

Počeli su davno, prvo od Haife,
Pa se pričutali — da prašina slegne.
A tišina urla jače nego tenk,
Sve je teror kad obruč se stegne.

Izgrađena Jaffa na vašim kostima,
Predivni hoteli, velelepne vile...
Dal' im lete djeca noću pred očima —
Porodice cijele tu su nekad bile.

Na dušama vašim posađeno cvijeće,
Zatrpani ljudi, preko cvjetni grad.
Jerusalim šapće, a Al-Aksa vrišti —
Vidiš li, svijete, ovaj čemer i jad?

Neprebolan Hebron, gdje vam srce kuca,
Tu vam je kultura, historijsko blago.
Tu su vam svetinje, muzeji, baština
Što bilježi vaše porijeklo davno.

Šatori u Rafi — tu sve redom nejač,
I granični prelaz — zadnja slamka spasa.
Ti mali životi što su porušeni
Nadaju se hljebu, ne puštaju glasa.

Izdali vas redom — braća i komšije,
Istina ispliva kad život pritisne.
Mislili ste: vrata su možda odškrinuta,
Da su prioritet djeca Palestine.

Nek ne zgasne svjetlo u vašim očima,
Nek se djeca vrate pod majčine skute,
Nek maštaju, lete, neka slave Gazu —
Njihovi će osmijesi sreću da naslute.

GAZA JE JAČA OD SMRTI

Svaki grumen zemlje što vam silom uze,
Šapće, vrišti, priča — ko da ima glas.
Čujemo i ono što ćutite suze,
Znajte, sve su oči uprte u vas.

A trpite dosta — muku, užas, stravu,
Sad su dodali i glad što bolest rađa.
Dok slušamo brojke, pognemo mi glavu —
Znajte, naše uši čekaju da sazna nada.

Ne bilo kakvu — već vijest da je mir,
Da je stigla pomoć, da hrana stiže.
Da čujemo ono što prizivamo u pir —
Ruke su nam sklopljene, molitva se diže.

Tu umiru bebe, djeca milost mole,
Nema ni vode, ni ljekova, ni hljeba.
Mi osjećamo bol kroz daljine gole —
Srce nam za vama kao zvono zatreba.

I pomoć od brašna — često bude zamka:
Namame vas gladne, pa počnu da biju.
Kome ste prijetnja, izmučeni, sami?
Ni truda više nemaju da mržnju skriju.

Kako poskočite kad vidite vodu —
Tako samo dijete zna da se raduje.
I ako ste ljuti na nepravdu svodu,
Znajte — misli naše do vas putuju, struje.

Nema opravdanja — ćutimo predugo,
Tek se neko drzne da progovori glasno.
Otopjeli svi smo pred vašom tugom —
Kletva vaša neka pogodi tačno.

Sve recite Bogu, dok lebdite visom,
Sad su vaše oči pozornice sjajne.
Ne lomite se ni pred smrtnim krikom —
Gaza je jača i od smrti – trajne.

Amra Imširagić

RADOZNALI SVIJET

Lako je otkriti, da je kugla
zemaljska okrugla.

Ja sam pomoću tajnih elektroda,
čula kako tiho šapuće voda
u nebeskom plavetnilu mora.

Sve radoznalome nečemu služi,
da se uči, mašta, druži,
jer mašta je važnija od znanja,
reče mi mudrost stara.

Na životnoj stazi,
neka muka čovjeka čeka,
da ga nauči, da ga opameti,
jer ništa nije uzalud na ovom svijetu.

Lijepo veli, dobro zbori,
u današnjem svijetu, najviše ima pravo,
ljudi idu stalno naprjed, hode novim
stazama, a sve što su radoznali.

Budi i ti, taj što je radoznao,
jer svijet su kreirali radoznali ljudi,
da meni, tebi služi.

Radoznalost je vrlina mudrih ljudi,
jer svijet je interesantan,
samo onoliko koliko
smo mi radoznali.

Nada Matović

NA LOVĆENU NJEGOŠ SPAVA

Na vrhu gdje oblaci ljube kamen,
spava pjesnik, a nebo ga čuva;
riječ mu još siječe tamu i plamen —
narod ga kô luču u srcu nosi,
kad tama je strašna, a noć gluva.

U njemu planina diše i gori,
svjetlost i sjena, nebo i zemlja,
u vječnoj borbi koja o vitezu stvori
pjesmu što u nama niče iz temelja.

Kandilo stiha u spomen Njegošu gori,
dok sija ponosom naš kamen svaki,
nek pjesma se ori, poje glasno,
da čuju ljudi gdje mudrost spije:
svjetlost se prva s Lovćena budi,
s čela Radovog sunce nas grije.

Marko Vulević

OKALEMLJENO DRVO

Ja nijesam čovjek — ja sam drvo samo,
Na prvo proljeće okalemljeno rano,
Još dok sam dijete bio, prvo među svima,
U krošnji mi tišina, a u duši — zima.

Grane moje nijesu moje — nijesu od moga truda,
Na tuđoj su volji nikle — iz tuđe želje, tuđega suda.
Ne govore mojim jezikom, nit'; šume sa mnom u skladu,
Tuđe snove nose, dok mi vlastite krađu.

Društvo me hoće mirnog, okalemljenog po mjeri,
A ove grane režu me kao političke zvijeri.
Al' kad su me kalemili — zaboraviše tada
Da se korijen ne mijenja — on nad stablom vlada.

Jer duboko pod zemljom, gdje nema ni glasa ni zraka,
Leži ono što jesam — samoća bez znaka.
Sve što spolja nijesam, u mraku dišem tiho,
Jer korijen ne laže, ne glumi i ne živi plitko.

A ti,
Ako ikad prođeš kraj mene,
I pomisli na moju neisplakanu muku:
Jer drvo ne može plakati —
samo stajati nijemo,
u korijenu,
u luku.

Danka Medunjani

TJESKOBA

Opet mi se u postelju šunjaš,
Osjećam nemirne ti prste,
Kožu svojim dodirom mi paraš,
Dolazak ti osjetim, nemili goste.

Umom mi se igraš,
Insomniju zoveš,
Drugaricu najbolju da mi otme snove.

Ubacaš ideje, strahove
Sjećanja i misli,
Kriviš mi stvarnost,
A prisutan nisi.

Borim se sa tobom,
Nerealnim strahom,
Dok mi kosu mrsiš,
Igraš mi se dahom.

Trnce mi izazivaš,
Krivicu mi stvaraš,
Znam da nisam kriva,
Ali um mi varaš.

Sudiš mi bez dokaza, činjenica, mjera,
Sudija i dželat nepoznatog djela.
Sunce te otjera, nepristojnog gosta
Zoro moja sabornice, nemir ipak osta.

Lazar Lopusina

ISPOVIJEST KRIVCA

Ja –
I kada svi začute
U, tišinom ovladano, razdanje,
Među grobove, lipe i hrastove,
Tek nešto kroz zube izjavljujem –
Da primam na svoja leđa
Sva bjelosvjetska beznađa,
A oni neka govore da sam divljak
I da samo lebdim u lakoći nespokoja...
Da ću i ja kleknem
Pred silom i lavežom pasa
I da priznam da ne znam ko sam,
Da lako promijenim ćud,
Da nepokolebljivo priznam da sam lud.
Ali uzalud!!!
Moja koljena bridjela su jedino
Od klečanja pred svjedocima istine.
Rulje samozvanih mirotvoraca,
Dušebrižnika i drugih boraca
Uče me da više ne postojim
I da sam i u samoći manjina,
Da sam krivac koji je rođen da strada –
Sluga, marioneta,
Okovana duša ogoljena od jada.
Ali uzalud!!!

Moj zlonamjerniče, dušmanine
Glave manite i sita stomaka,
I tvoje će laži navući
Ludačke odore
Pred strašnim sudom uspavanih nebesa.
I tvoja će riječ krečati

Pred precima i potomcima,
Ali će biti kasno –
Tvoja duša gorjeće u paklu!

Gospodo, đavolje sluge,
Ućutkani zidovi i neprežaljene tuge,
Poštedite me pjesme i plača
Jer mi sve zabraniste u slobodnoj volji:
Da budem ono što jesam,
Da o istini pišem i da istinu živim.
A za sve to samo sebe krivim...
Nijesam bio iskreni sluga
I meni se, ponekad, neka laž provukla.
Kriv sam, dakle, što sam krivac,
Što hodam, a ne puzim –
I što umjesto laži
Ja se istinom služim!

Škola: JU Gimnazija „Miloje Dobrašinović”

Delila Agović

KROZ STAKLENE KRUGOVE

Kada pratiš pomno poglede,
nekad virni kroz dvoglede
koji jasno pokazuju dvije strane,
jedan stakleni mutni krug prolazne dane,
a drugi zadobijene rane.

Ljudi kažu poslije kiše uvijek dođe sunce,
a ono žarkim sjajem
obasja te prijatelje glumce.
Pa ta tenzija tišine u mračnoj ulici
odagna nepoznate begunce.

Još jedan dan, vidim, u nizu prolaznih
nekome se tamo negdje dešava
bezbroy stvari raznih,
u čemu je svrha tugovanja oko
besmislica praznih?

Dva stara kruga jasno otkrivaju
da svaki trenutak nosi svoju tajnu,
da li za nekoga bajnu
ili za pamćenje zlu i trajnu.
Kao i da svaka misao skriva samo za sebe priču,
i ne treba mariti za mišljenja
jer naši životi ističu.
I tamo gdje duga izbija oni neprimjetno
daleko zamiču.

Mentor: Almasa Monić, prof. književnosti u
JU Gimnazija" 30. septembar", Rožaje

Adna Hodžić

ČAROLIJA RASTA

Jednog dana u zemlju je pala,
nepoznatog cvjetića,
sjemenka mala.

Sunce je sijalo,
padala je kiša,
a sjemenka je rasla,
sve viša i viša.

Korijen je u zemlji i tanke niti ima,
pomoću njega svaka biljka
hranu prima.

Nad zemljom je stabiljka,
na njoj lišće zeleni,
a na njenom vrhu pupoljak je šareni.

Pupoljak je uskoro,
latice otvorio,
ljepotom i mirisom,
ručice osvojio.

Mentor: mr Bešida Tiganj

Ćamil Sijarić

ŽENA I NOĆ

Mogao je mjesec da se probije kroz tanak oblak i obasja vodu, i tada bi oko, ako bi mu bilo do gledanja, moglo da vidi dolje u vodi isti onaj mjesec gore na nebu i uz njega zvijezde, sve u vodi, pa zato sjajnije od onih gore na nebu... To je ona slika koju ljudi vole da vide – kad je vrijeme za gledanje – jer svijet postane širi nego što jeste, jer dva su neba tada na svijetu, dva mjeseca i dva puta više zvijezda...

Ali ono nebo dolje u vodi nije bilo jedno stalno nebo: kad gore mjesec zađe za oblak, onoga neba dolje u vodi nestane, i oku, koje to gleda, učini se da je nestalo polovinu svijeta... Tada voda protiče prazna, i kao da više i nije ona ista voda što je dotad tekla, nego neka druga, koja se u noći vidi ili ne vidi jer je pokriva tama – i samo se čuje kako kroz noć, kroz tamu, otiče niz svoje korito, sama, bez saputnika na putu, bez ptice nad sobom – jer je noć...

Čulo se i to, u inače tihoj noći, kad žensko tijelo, bačeno s mosta padne u vodu, u koju potone i nad kojim se voda sklopi kao da se ništa nije ni desilo.

Izabrali su noć za klanje...

I most da na njemu to obave...

Mogao je, otud s obale rijeke, da se vidi odsjaj noževa prema mjesecu kad ih od krvi brišu o koljena, o rukave i o kape; sjeknuo bi taj sjaj žene po očima i one na oči naturale krpe da to ne gledaju i postajale gotovo slijepe.

Bili su ih priveli uz obalu rijeke.

Bili su im naredili da sjednu – i one, pribijene jedna uz drugu, a glava oborenih, ličile na nešto što nije živo...

Bile su u haljinkama u kojima su ih zatekli u kućama i doveli na vodu, već im još tada noževe pokazujući.

Nekima su u krilu plakala djeca, a voda plač odnosila...

– Čula sam... šaptala je Muratova žena iz Osojnice ženi do sebe: – Ako onima na ćupriji dadneš dukat, propustiće te s tim djetetom da prođeš, neće te baciti u vodu ako im dadneš dukat.

Velim ti to, a ne znam čija si žena, ni odakle si, tek vidim da imaš to dijete.

– Ne šapći mi. Ne slušam te; nemam rašta da te slušam – odbija žena.

A žena Muratova nastavlja:

– Hoću da ti šapćem. Koliko ti ima to dijete...?

– Nikoliko! Ima još ovu noć, i više neće imati ni godina ni dana. Ne pitaj me, ženo. Ne pitam ni ja tebe ništa. I ne poznajem te. Ni ti mene.

– Od noćas se nijedna nećemo poznavati. Sve ćemo pomrijeti, to vidiš. I ona nas voda odnijeti, vidiš i to. I vidiš to tvoje dijete na krilu. Pa te zbog djeteta pitam imaš li jedan dukat? – žena Muratova će kroz šapat, a ona druga prihvata, takođe kroz šapat:

– Koja bi ti što me pitaš imam li dukat? Nemam, ženo, dukat.

– Koja bila da bila, jedan dukat imam – odgovara joj Muratova žena.

Zagnjurila je glavu u krilo, savila se k zemlji, i tamo negdje, duboko u svojim njedrima, odvezala zavezak, mučila se dugo jer je to radila po mraku, a krijući od drugih žena, i najzad otud izvadila dukat.

– Stegni ga u ruku, ne bi ga našla da ti ispadne. Ne kaži nijednoj da sam ti ga dala. A kad te sa tim djetetom dovedu na ćupriju da vas bace u vodu, ti im daj dukat. Propuštaju za dukat.

– Kaži mi koja ti bi te mi ovo dade? – pita je žena.

– Ja nikoja. Nek ti to pomogne. Nek se ti i to dijete nagrijete sunca, a mi ostale nećemo vidjeti ni sunca ni dana; cijelom je svijetu došao zadnji dan, nek ostane barem to dijete. Hajd' s tim dukatom od mene, hajd' i ne pričaj nikojoj šta imaš.

Gledala je žena oko sebe, koliko je već mogla u sumraku da ih vidi, i tajila se – kao da je kriva što ima dukate u njedrima a one ih nemaju; išla je očima od glave, i igrajući ulogu presuditelja na život ili smrt, odabirala žene kojima će dati dukat.

Bilo ih je mnogo više nego što je ona u krpi, u njedrima, imala dukata.

Privila se k zemlji, i odozdo, kao iz zasjede, išla očima od žene do žene. Bile su im glave zabuljene u krpe, pa im lica nije vidjela, ni mogla starost da im odredi, a ramena, koja su im se od straha pred umiranje tresla, nisu godine pokazivala, niti išta drugo, do da su to žene...

Čupali su ih iz gomile na obali rijeke i vukli za haljinke, za kose i za vratove na ćupriju – ne govoreći im ništa i ne bijući ih, do čineći to što čine: što ih, poslije noža, mrtve ili još žive, bacaju u vodu; žene na obali, koje još nisu odgurali na ćupriju, čule su kako tijelo padne u vodu, i svakoj bilo kao da je i samu voda odnijela... Pomenule bi ime onih koje su poznavale, u sebi – jer one glasno nisu ni mogle da govore i bile su, već prije smrti, gotovo mrtve.

Žena Muratova iz Osojnice znala je koliko još ima dukata u krpi, u njedrima, i činila nešto što je samo ona mogla da čini: odabirala žene kojima će – dajući im dukat, dati život. Spopadao je strah od toga što čini, od pravde pred tim ženama ili krivde, jer ne zna koja je od koje preča da joj život da!

Prilazila im je, vukući se po zemlji, kroz mrak, napobauče i šaptala:

– Daj im ovo...

Nisu znale šta im to stavlja u ruku, niti im išta trebalo.

– Šta mi ti to dade, ženo? – pita je žena, ne zna bi li čuvala to što joj je na dlanu ili odbacila.

– Dadoh ti to što ti dadoh. Pruži im taj dukat kad te izvedu na ćupriju. Propustiće te za taj dukat. Šuti, da druge ne čuju, nemam za svaku.

– Neću ti ovo zaboraviti ako ostanem živa.

– Zaboravi.

– Svakoj ću ženi pričati za ovo ako ostanem živa, no ti ne znam ime. Koja si ti? Čija ti bi žena? Odakle bi? Ako ti mene pitaš, ja sam Ramovica iz Kostenice. Pa mi Ramo umro, a ja ostala. Eto ta sam ako me pitaš koja sam.

– Ne pitam te – kroz šapat, a oštro kao da je kara, ušutkala je ženu.

Prišla je drugoj. Primakla joj se što je bliže mogla, pita je:

– Ostavljaš li za sobom muža? I djecu, imaš li djece?

– Nemam. Što me pitaš? Neću da ti odgovaram, ostavi me.

– Kaži mi, jesi li djevojka?

– Ako jesam, ako nisam; šta imam od toga.

– Jesi li? Jesi li djevojka?

– No šta sam, no djevojka; tebi je do toga noćas, a meni nije nidošta, ne pitaj me.

– Uzmi ovaj dukat. U njemu ti je život, djevojko. Daćeš im ga. Za ovaj će te dukat propustiti.

Djevojka je trenutak ćutala – pa će, kroz krpu na licu u koju je plakala:

– Neću da ostanem živa. Neću da se odvojim od majke.

– Šuti. Naljutiću se ako ne ušutiš. Čuj me: evo ti još jedan. Nek imate dva, jedan za tebe a drugi za majku. Propustiće vas za dva dukata preko ćuprije.

Kucnuli su jedan o drugi tupim metalnim zvukom, javljajući da nekim čudom ne vrijede onoliko koliko vrijedi zlato nego koliko život; nisu žene čule taj zvek, ni slutile da među njima postoji jedna koja utura dukate u ruku.

Činila je to kao da krade, ne za sebe nego od sebe za druge, i krađu – sebe radi i tih žena radi – tajila. Pomogao joj je mrak, jer je sve to radila u mraku ili polumraku, sem kad mjesec izađe iz oblaka i mjesečina obasja žene; učinilo bi joj se tada, na mjesečini, da je uhvaćena u poslu koji čini i da ne zveče samo dva dukata jedan od drugi i odaju je, nego svi zajedno koje je razdijelila i svi koji su joj još u njedrima... Tada, na mjesečini, kao da su se i žene ka njoj okretale i govorile da je to ona koja zveči... U tim trenucima ona je – pri tom kratkom titravom sjaju mjeseca i zvijezda u ženskim glavama – odabirala one kojima će, kad mjesec zađe i sumrak se uhvati, dati dukat.

Primicala im se na isti način, napobaučke, i počinjala istim riječima, već toliko puta ponovljenim:

– Imaš li koga svoga da ti je ostao živ? Odakle ti bi? Koja bi? Kako si?

Čudilo ih je to pitanje, jer za zdravlje više nije ni trebalo da se pita kad ono više i ne treba, a ni za šta drugo kad kraj je svemu – jer život traje samo još toliko da dođu da ih odvedu na ćupriju i vodu. Lomile su prste i usta od grča krivile, ali su im kose i podveze preko njih ostajale uređene kao da su jedna drugoj došle na sijelo, jer htjele su da umru uređene.

Stavljala im je u ruku zlatnu paru – kao što se nekad i stavljala para u ruku pokojniku da na drugom svijetu plati mostarinu; one su je plaćale na mostu pred sobom – da prođu ispod noževa. Od odsjaja, koji se sa njih odbijao na mjesečini, pred njihovim očima hvatala se tama kroz koju bi, tamo iznad vode, i gore iznad brijega, proletjela ptica, ili im se samo pričinilo da je negdje proletjela ptica, jer njima se pričinjavalo, sad kad će umrijeti, da su vidjele sve što je, inače, nevidljivo: svoje davno umrle, i svoje žive, za koje nisu znali

jesu li još živi. Učinilo bi im se da čuju paščad kako laju pred kućom, i kako u kući lupka o pod kolijevka.

– Jesi li živa? Evo ti ovo... – otrežnjivala ih je žena Muratova i u ruke im uturala dukat.

Uzimale su dukat, ili ga odbijale, već prema tome koliko je koja bila još pri svijesti.

Da gore na nebu još koji korak učini mjesec, pa će zaći za planinu; da je njegovo da prebroji žene, vidio bi da ih je malo ostalo.

Da je njegovo da zaviri u krpu u njedrima one žene, vidio bi da joj je ostao još jedan dukat.

Taj jedan je zadržala za sebe. Da im ga da kad je izvedu na ćupriju.

Nije im ga dala. Bacila ga je s ćuprije u vodu.

Mjesec još nije ni bio zašao za planinu; bila su sad dva mjeseca; jedan gore na nebu, a drugi dolje u vodi... Onaj mjesec u vodi bio je dukat one žene...

Olana Sijarić

MIR MOG OCA

Stavio je tačku na kraj rečenice. Kao da je to ono neminovno poslije toliko zapeta života koji je prošao. Luk svjetlosti spuštao se naniže prema tački u kojoj bi se ogradio jedan cijeli život i završio pred zidom onoga što više ne znamo, o čemu možemo samo da nagađamo, pred zidom iza kojeg počinje svijet mrtvila.

Bio je u dilemi da li će njegov ratnik, koji je ranjen pao sa konja i sada leži na zemlji, da li će rane preboliti ili će od rana umrijeti. I on sam je ležao na zemlji, krvav, i gledao gore u nebo. Pored njega stajao je konj njegov, uspravno, i pružao svoj dugi vrat dole prema njemu, svoju konjsku glavu veliku i lizao po platnu njegovo rame krvavo.

Gledao je njegov ratnik sad u oči svoga konja koji je jedini živ pored njega ostao, a iz tih konjskih očiju, sipala je odozgo na njega i po njemu neka nada, kao da ga njegov konj ponovo nosi na leđima, kao što su uvijek bili, da su i sada samo njih dva ostali, jedno uz drugo, zajedno.

Bilo je to u njegovim rukama, ali nije znao šta sa tim da uradi. Želio je samo, i strepilo je nešto u njegovom srcu od toga, da taj konj koji stoji uspravno na tom bojnopolju koje se odvijalo samo u njegovim mislima, u njegovoj glavi, da tog konja ne pogodi neka strijela, da konja ni od kog i ništa ne rani. Bojao se i osjećao strah što je konj toliko visok i toliko uspravan na tom bojištu. Iz tog straha u njemu, izradjalo se jedno očekivanje, nadanje, omeđeno i ograničeno kopljama, strijelama i onim silnim zveketom oružja koji je trebao da dovrši ishod te bitke i da sabere pobjedu na svojim krvavim oštrocama mača.

Tako je na rečenicu pala tačka koja je više ličila na liniju nego na kraj. Mogao je ono što je htio, ali nije bio siguran šta je to što je trebalo. Zavisilo je to od sila koje su bile moćnije od njega. Osluškiavao je i pokušavao da dokuči u sebi to nepredvidivo i ostao je uz svog ratnika ispod njegovog konja da krvav leži na zemlji.

U sobi je vladala tišina, nijema ali pogodna da se u njoj izgov-

ori bilo koja i kakva riječ. Ormari su stajali tihi i dobroćudni kao konji izginulih ratnika. Ustao je od stola, polako istežao svoja koljena, uspravljao se sve više i više i činilo se da će svojom raštrkljanom kosom na glavi doseći do samog stropa sobe. Uspravljao se i uspravljao tako i spuštao svoje ruke niz tijelo, opuštao se i prepuštao tim silama koje su ga vodile i koje su trebale da mu daju znak kako će dalje.

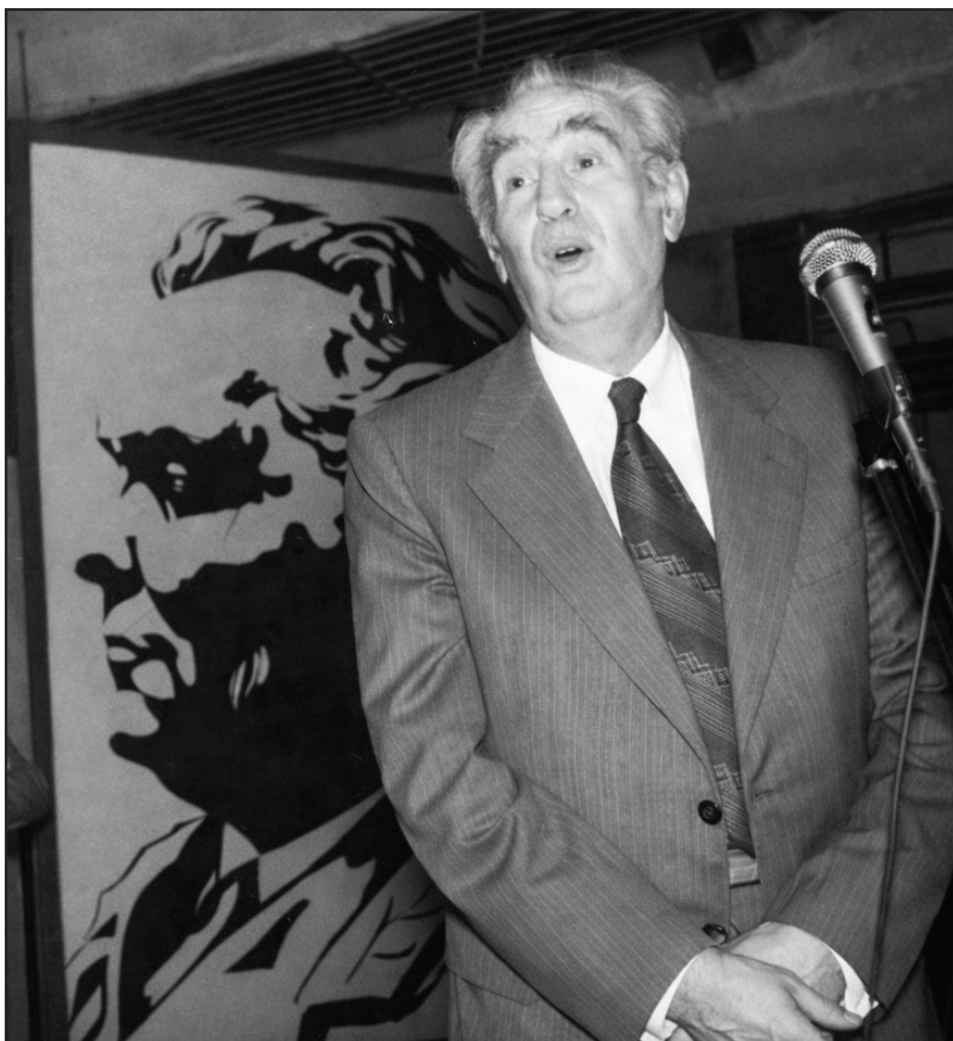
Pisao je cijelo popodne i ispisao nekih šest-sedam stranica, osjećao je u ustima miris dima cigareta popušenih i gorko mu je u grlu bilo od toga što ne zna da li će tako ranjen ostati da leži i umre na zemlji ili će svom ratniku dati snagu da preživi. Trebalo mu je nešto da se otrgne od svega, da se izuzme iz sadržaja koji ga je vraćao za sto i da živi sam zaseban bar koji trenutak. Misli u njegovoj glavi išle su dalje, vidio je nove događaje na svom bojnopolju i odupirao se grčevito tome govoreći u sebi: „Ne valja, ne valja“. Poželio je, u sebi, nešto što bi ga razdvojilo od tog sadržaja, njega, njegovo tijelo od njegovih misli, od tog bojnopolja. Poželio je i mislio da bi to mogla da bude jedna jabuka i trebalo je sada da uzme jednu jabuku i da se osvježi, da promijeni ukus u svojim ustima. Izašao je iz sobe u papučama tiho kao mačka, a za njim zatalasao se u zraku ogroman talas dima. Pošao je nečujno u trpezariju i tamo našao je na stolu šest-sedam jabuka, kao šest-sedam njegovih ispisanih stranica danas popodne. Pretražio je po tim jabukama dobro očima, kao da traži one ranjenike po svom bojnopolju, izabrao najmanju jabuku i uzeo je, misleći, možda još neko sada u ovom trenu želi jabuku, možda mu ova mala ne bi bila dovoljna, pa neka mu ostanu ove druge. Vratio se sa jabukom u svoju sobu. U njoj je još trajao rat, zvečalo je oružje, padali su junaci na bojnopolju. Moj otac je ponovo sjeo za sto i spustio jabuku ispred sebe na papir po kojem je pisao, uz olovku. Njegove ruke postajale su ženske ruke, zapravo pretvarale su se u neke prelijepe, bijele, nježne i blagorodne ženske ruke, koje su spuštale tu jabuku na njegov sto. Zastao je u čudu i pokušavao, pored tog zveketa oružja da pogleda sam u sebe i da iz sebe pomjeri i potraži svoje ruke, ali svaki put ugledao bi ruke žene koja iz njega samog tu jabuku stavlja ispred njega, za njega i da joj je tu jabuku njemu da je da. Te ruke bile su nježne, od one nježnosti sa kojom bi muškarac svoju dragu zagrio, te ruke bile su bijele tako sa čijom čistoćom on bi umio da napiše kraj svoje priče, te ruke bile su tople, toliko koliko i sjećanje od kojeg živimo. Te ruke bile su ruke

majke njegove koja je za njim žudila i nije stigla da izmiluje svoja dva sina. Trgnuo se i pogledao, pred njim je ležalo bojno polje, krvavo. Vidio je da se sa njegovog desnog ramena zgrušala krv i po košulji svojoj tamnocrvene pruge krvave boje. Ispred njega na stolu stajala je crvena jabuka, jabuka koju su mu donijele ruke njegove majke koja je umrla od tuge u dvadeset šestoj godini kao udovica.

Otvorio se prozor u sobi sam od sebe i ušao je kroz njega neki vjetar izvanjski koji nikad do tada nije puhao kroz kuću i ostali su sami on i njegov brat, mali kao djeca. Zatekli su se tu u sobi pred njim još nenavikli na život. Gledao je u jabuku ispred sebe koju još nije ni dotakao, kao da su mu one sile svemoguće došapnule da za to nema vremena. Pored njegovog stola stajao je ogroman konj, moćan i snažan. Gledao ga je očima, dugog pogleda, pogleda dužeg od svega što bi on zamislio, takav je taj konjski pogled bio koji je tražio od njega samo jedno, da oživi onog ranjenog ratnika i odlučio je, lako uz pomoć moćnih sila. Podigao je ranjenika na sedlo i uputio ga je tamo daleko, gdje će on umrijeti kao starac od bolesti koja se zove ljudsko iskustvo i umrijeti među svojim. Ustao je od stola i nije stavio tačku. Možda zbog svog oduševljenja i svoje zanesenosti, ali otvorio je sve prozore na svojoj sobi da uđe zrak, bilo kakav i da svojom svježinom oslobodi sve što je mislio to popodne u ovoj sobi.

Moj otac došao je u svojim tihim papučama da sa nama večera. Sjeo je za sto i imali smo oca. Uzeo je kašiku u ruku i rekao nam kao da govori o nečemu najvažnijem što se desilo tog dana: „Oživio sam ga, oživio sam ga i on će umrijeti kao starac“, zatim je prinio kašiku ustima i jeo i mi smo svi jeli i večerali kao poslije izvršene molitve. Kao da su se te sile svemoguće protkale i ovdje iznad naše večere. Nismo ni od čega i ni od koga osjećali strah. Pogledavali smo povremeno u oca koji je između dva zalogaja tu i tamo progovarao: „Da, da“ dok nam je majka sipala još hrane, a onda bi otac izgovorio nešto što bi nas ponovo zgranulo: „Oživio sam ga...“. I sile svemoguće donjihale bi konja u našu trpezariju, ogromnog, velikog, začuđujućeg sa konjanikom u oklopu na njemu. U sred tog čuda moj otac bi upitao je li ko žedan, hoće li neko da mu on vode donese da pije, i svi smo rekli da smo svi žedni i on bi ustao i donio pun bokal svježje vode kao da će da napoji tom vodom one ratnike sa svog bojnog polja i iz nekog svog zadovoljstva počeo bi da pjevuši neku pjesmu, i sve te njegove pjesme pjevušili smo i mi u sebi i znali ih napamet.

Ujutro, ona ista mala, najmanja jabuka, izabrana, stajala je na njegovom stolu dok je on pisao oko nje i ispod nje. I bio je u kući neki čudesan, neki trajan mir kojem je doprinijela jabuka na stolu moga oca.

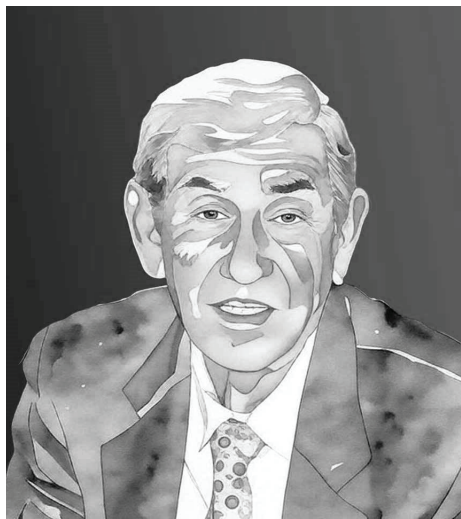
Ćamil Sijarić (1913-1989)

Rasim Ćelahmetović

SULTAN DJEVOJKA

Ćatovića Mahalu, u Sjenici, sunce nekako posebno obasjava i grije. Grije umilnije nego bilo koji čeperak zemlje na dunjalučkoj kugli.

Nije to privid, nije varka, niti ljudska obmana. To je tako od vjkada, čudom zapisano. Čim na istoku zatrešnji prvi zrak, sve bljesne, zatitra, zaigra, šećerli i toplo. Cijela mahala postane tajnoviti broš ukrašen zlatnom i srmali žicom ispredanom sunčevim prstima.

Rasim Ćelahmetović, sandzacke.rs

Ljudi živnu. Kuće okrilaju. Život, u zanosu, odhukne: Haj-vaj! Sve zatreperi kao san, kao sjećanje na djetinjstvo, na prve ašikluke, dert i sevdah, na vatru praiskona. Zašto je to tako? Zašto baš u toj mahali?

One koji žive tu, u mahali, nije briga. Lijepo im. Uživaju u blagodetima, i dosuđenom nebeskom peškešu. Što da i dumaju. Možda bi, baš time, vremensku času preokrenuli. Uzmu prizvali da im iz duše i mahale toplinu posrče.

A ima priča, srčika, što ide do živca vremena i sve razjašnjava. Priča koja se gega niz Sjeničko polje, zajedno sa vatom, sa peštarskim dahom, vaktom obećanim i vaktom dočekanim. Izlazi iz nedogleda. Izvlači se iz zaborava kao zmija iz košuljice. I gle čuda, baš joj je zmijska kruna glavu ukrasila. Suštinu priče niko ne zna. Ne vidi se alem kamen od pokorice. Insan, što uđe na jedna vrata, a na druga izađe, i to zove životom, ima tek slutnju, lažni san, jalovu

nadu u odgonetanju: šta je, šta bi moglo biti? Prodaja tekne za insaf. Gleda Mjesec, a divi se sjaju.

Davno, davno, na Pešteru su vladale zmiје. Bijaše to divno vrijeme zmijske sreće, raskoši i izobilja. Niti im je ko smetao, niti su kome smetale. Imale su svoja životna pravila, jezik i običaje. Cika, radosti i zmijska veselja trajala su godinama ispod nebeskih greda. Na pašnjacima, na livadama, zmijske vojske uvježbavale su valjkasta tijela za odbranu zmijskog carstva. I sve bijaše u znaku zmiје: munja, plamen, utroba zemlje, duša čovjeka, u zametku.

Ondje, gdje je sada Čatovića mahala, bili su zmijski dvori. U njima, u sjaju, pod krunom, car-zmija, sultan-djevojka. Takve ljepote, takvog šideta i pravičnosti zemlja nije upamtila. Samo radi nje, u prevelikom poštovanju, zmiје se, iz uspravnog položaja, zemlji priviše. Od tada, one, zemljom gmižu, puzu u pokornosti. Odatle, iz tog dvora, čim su položile zakletvu, zmiје su odlazile, u svaki kutak svijeta, da začarana blaga očuvaju. Jedino one, i samo one, znale su tajnu vječnog života. Odbačene košuljice, razasute po cijelom dunjaluku, očiti su dokaz njihovog podmlađivanja. Tu se, u tom dvoru, za posebne zasluge učinjene zmijskom rodu, dodjeljivalo najviše zmijsko odličje – tajna nemuštog jezika.

Uz to znanje, otkrivao bi šta nebo, vjetar, kamen, rijeka i svaki živi stvor u potaji misli i javno zbori.

Nikad dobro zadugo ne traje. Zlo ima šire čelo i dulji jezik. Zmiје su nekim svojim, posebnim, čulom osjećale da talasi sreće, niz Vapu, bespovratno otiču. I otekoše. Surova Pešter se namračī. Nemrgodi. Iznenada u sred ljeta, po sebi, razasu sniježnu kabanicu. Rasu se da pomori siktavu bratiju. Da ne gleda svate i argate što dvostrukim zubom i jezikom usta neba tajnom cjelivaju. Zmiје su se predavale žalovitoj sudbini. Isprepadane, zatečene, jednačile su se u smrti i one – ledenice na zemlji, i ledenice u kikama breza. Smrt je pjevala svoju najljepšu himnu – pjesmu jurišnicu.

Gleda to jangil Sunce. Gleda, pa u toplom srcu samilost osjetī. Pruži prst kroz lednik sječke, do zemlje, do dvora car-zmije.

U posljednji čas, uz nebeski znak, uz Sunčev prst, ispuzala je sultan-djevojka, najljepša zmija.

Eno je. Ona je, i sada, đerdan na Sunčevom vratu. Ona se niz Sunčeve prste rastočila. Da Sjenicu, da Čatovića mahalu zagrije poslije ljutih zima, da svoje nevidljive dvore pomiluje.

I blješti Čatovića mahala. Nju, mahalu, dušu Sjenice, dva sunca obasjala. Jedno, sa neba, drugo, iz čovjeka. Sijaju umilno, podjednako. To se nada iznova podmlađuje. To vakat sutrašnjem danu selam predaje. I zbori, kao insan, stojički, mucu iz inata: "Biće bolje! Biće bolje!"

Neko pjeva. Neko, ponovo, pita:... "Jel' Sjenica će je nekad bila?..."

"Jeste! I biće!", šapuće Vapa, uvjerljivo, ponosito.

Sunce u prstenu. Po prstenu ispisana jazija. Ispisana poruka. Za juče, za navijek, dok bude zemana i ljudi. Otegla se zmijoliko. Čitka. Jasna. Sama sebe kazuje:

"Sporo, ali uvijek, dobrota zlo pobjeđuje."

U kuhinji kapa česma koja se jutros pokvarila. Teško mi je da ustanem i zatvorim ventil kako bih se spasila tog zvuka i omogućila sebi par sati sna.

Da su djeca tu sve bi bilo drugačije. Ili muž. Neko od njih bi ustao i zavrnuo ventil, a ja bih ponovo zaspala. Ovako, sve što mogu je da se prisjećam kako je kapala voda i one posljednje noći koju sam provela u porodičnoj kući u Sarajevu. Bili smo uvijek ničiji: "miješani" brak postao je čista egzotika u trenutku kada naši roditelji, Muharem i Sloboda, nijesu mogli da se odluče na koju će stranu.

Između mene i mog brata razlika u godinama je bila mnogo veća od prosjeka za porodice koje nijesu imale više od dvoje djece: nešto preko 12 godina. To je od mene napravilo njegovu sestru, dadilju, saborca i mladu tetku i svi su govorili da ću ga razmaziti. Vodila sam ga i vraćala iz vrtića, išao je sa mnom na proslave kod prijatelja iz srednje škole, u šetnje, na rijeku i slušao mnogo zrelije razgovore nego što su to činila djeca njegovih godina. Roditelji su radili, on je rastao, ja sam sanjala da ću upisati fakultet u Beogradu, dobiti mjesto u domu, a moj brat se nadao da ću odustati od te sulude pomisli i ostati da živim s njim, zauvijek.

Sve to je prekinuo rat, on je imao nešto preko pet godina kada je počeo, ja nešto preko sedamnaest. Matursko veče za koje mi je tetka toga ljeta kupila crvenu haljinu „da je čuvam, da ne prođe“ – nijesam dočekala. Mislim da je majka zamijenila za nekoliko kilograma brašna, ali ni do danas ne znam tačno šta joj se desilo. Moj brat tek nije mogao znati, njegov je glavni zadatak bio da odabere hoće li gledati „Opstanak“ ili ići napolje da se igra. Samo, napolje više nije bila opcija. Vrtić nije bio opcija. Crtani u 19:15 takođe. Kinderlada više nije bila opcija. Rat se prvo obračuna sa svakodnevnim stvarima, a onda ti uzme i veče.

„Inara, ljubavi, Damjan će zakasniti u vrtić!“, zvala me je majka toga jutra s posla. Nijesmo znali da je to posljednji dan kada

će majka i otac ići na posao, vjerovali smo da je rat za nerazumne ljude i da mi takve ne poznajemo.

„OK“, progundala sam nakon što sam jedva doteturala do fiksnog telefona. Prethodne večeri sam do kasno gledala „Priljavi ples“ kao što je te godine radila većina tinejdžera na svijetu, pa sam tako zaboravila da podesim budilnik da bih Damjana na vrijeme povela u vrtić. Već smo kasnili, a ja sam otškrinula vrata njegove sobe i vidjela ga kako spava kao anđeo. Nijesam htjela da ga budim, a roditelje ću već nekako izmoliti da mi opravdaju izostanak iz škole tog dana.

Ispostavilo se da je moja lijenjost toga dana spasila mog brata, a vjerovatno i mene. Prva granata pala je na njegov vrtić, nedugo pošto me je majka pozvala da me opomene da kasnimo. Sve mi je bilo opravdano.

Bile su to prva djeca žrtve ovoga rata, nažalost ne i jedine. Do kraja će ih biti 1601.

„Ini, koliko ćemo mi još ovako?“, pitao me Damjan kroz nesiguran smijeh za vrijeme ko zna kojeg provlačenja u barikadama.

„Dok se ova glupost ne završi, a to će biti brzo!“, preduhitrio me je otac odgovorom, strogo me pogledavši što je valjda trebala da bude opomena da mu ni slučajno ne pominjem stvarno stanje stvari.

Godinu dana života u kome se vrijeme dijeli na prije i nakon sirene, obilježilo je konstatno skrivanje i strah, a moji roditelji su i dalje vjerovali u to da ovo neće dugo potrajati i da će se „šačica nacionalista“ dozvati pameti.

„Damjane, srećo, nikome trenutno nije lako, ali postaće lakše – uskoro, moramo biti strpljivi“, nešto nježnije je pokušala da mu objasni majka.

Ćutala sam. Mislila sam o načinu na koji mu je istrgnuto djetinjstvo, na to da je ovog proljeća trebao da ide na testiranje za upis u osnovnu školu, kako sam ja trebala da spremam ispit iz jugoslovenske ili neke druge proklete književnosti, kako su majka i otac trebali da idu na posao, žale se na sistem, spremaju večere i opominju nas da gasimo svijetla, kako smo trebali da se družimo, idemo na odmor i slavimo praznike, a kako smo umjesto toga svi pretvoreni u gomilu koja u prljavoj i pocijepanoj odjeći okolo tumara, tražeći hranu i mjesto da preživimo do sljedećeg napada – „Opstanak“ uživo.

„Inara, šta misliš: da se danas počastimo jednim mesnim nareskom ili da otvorimo paštetu?“, pitala me je majka kao da smo na pikniku. Istina, dan je bio lijep, a mi smo pobjegli na brdo da ponovo glumimo privid normalnosti.

„Ne znam“, odgovorila sam ravnodušno žmureći dok me sunce zasljepljivalo. „Šta god.“

„Otvorićemo oboje, neka ide život!“, veselo je uskliknula majka da otjera moje misli.

„Neka ide!“, ponovio je Damjan koji je izlete usred opsade smatrao sasvim uobičajenim načinom života.

Otac i majka su sporo jeli, uvijek na oprezu da ostave dovoljno za nas, ja sam jela sporo, uvijek na oprezu da će se začuti nova sirena, Damjan je jeo halapljivo i s vremena na vrijeme tražio Kinderladu.

„Nema, mili, Kinderlade, ali nabavićemo,“ na smjenu su odgovarali otac i majka dok sam kolutala očima iza njih.

„To ste rekli i juče!“, durio se šestogodišnjak koji nikada nije imao naročite prohtjeve, ali eto taj krem namazan na tanku šnitu hljeba bio mu je posebna želja.

Otac je nervozno pljuvao, a majka uzdisala. Damjan je završio jelo i otrčao do šumarka da se igra.

„Ljubavi, vrati se!“, dozivala je majka.

„Pusti“, rekla sam tiho, „šta može da mu se dogodi? Ne ide u vrtić, kako je krenulo skoro neće ni u školu, djecu praktično ne gleda, mora se nekako zabaviti.“

„OK, rekla je, ali za par minuta moramo provjeriti šta radi. Nikad se ne zna...“

„Provjeriću ja, ne brini“, umirivala sam je.

Da nas je neko u tom trenutku vidio na proplanku djelovali bismo kao porodica sa razglednice. Roditelji u najboljim godinama odmaraju na suncu, mlada djevojka kraj njih filozofira, a dječak se igra u šumarku. Samo ovo nije bila razglednica, bio je jebeni rat.

Nešto kasnije pošla sam ka šumarku i našla Damjana kako gradi kućicu od pruća nedaleko od mjesta gdje smo sjedjeli.

„Šta radiš?“, upitala sam tek onako.

„Pravim nam kuću. Kad... ako našu sruše da imamo gdje da spavamo“, rekao je ozbiljnim glasom Damjan ne prekidajući svoj građevinski projekat.

„Neće je srušiti“, osjetila sam naglu potrebu da nastavim bajke koje su roditelji pričali.

„Možda hoće“, nastavio je moj brat, tonom koji njegovi vršnjaci širom svijeta pričaju o razmjeni sličica ili novim video-igricama.

„Srušili su kuću i Ivanu, i Semiru, i Saneli...“, nabrajao je imena djece iz kraja koju bi tu i tamo sreo i ukrao s njima koji trenutak bezbrižnosti. Bar smo tako mi mislili dok su oni u stvari pričali o ovakvim stvarima.

„Znam, Daki, ali slušaj me sad. Opasno je, i ružne stvari se dešavaju, ali ja te čuvam. Obećavam da će sve biti u redu, OK? Vратиću te kući, makar se ne zvala Inara“, neuvjerljivo sam pokušavala da ga utješim.

„OK“, odgovorio je nemarno.

Pomagala sam mu da gradi, dijelom zato što se u mene uvukao neki nemir i potreba da ga nadzirem, a dijelom zbog želje da se tu sakrijem od lažnog optimizma naših roditelja. Gradili smo dugo i strpljivo, smijući se, a onda sam začula viku. Pokazala sam Damjanu rukom da mora da ćuti i oprezno provirila na proplanak na kome su bili naši roditelji. Ljudi u uniformama sprovodili su ih ispred sebe, vezane.

„Dođite, evo ima nas još! Stavite nam lisice i okove i oduzmite nam dušu, pobijte nas kao pse, pobijedili ste!“ – vikala sam u sebi, a u stvari sam obrisala suzu koja je krenula i za svaki slučaj Damjanu pokrila usta dlanom, šapnuvši mu:

„Sada je jako važno da ne pustiš nikakav zvuk.“

Naviknut, klimnuo je glavom. Majku i oca više nikada nijesmo vidjeli, do dana današnjeg vode se kao nestali.

„Ini, gdje idemo mi sad?“, pitao me je brat četiri godine nakon što sam zakasnila da ga povedem u vrtić. Imao je nešto preko devet godina, a kako se – po svemu što smo znali - ludilu rata bližio kraj, obećala sam mu veliku proslavu svih rođendana koje je propustio. Torta od palačinki sa Kinderladom.

„Vraćamo se kući, radosti“, rekla sam mu, nesigurna šta je od kuće ostalo.

„To je baš lijepo, hoće li tamo biti mama i tata?“

Ćutala sam. Ponovio je pitanje.

„Ne znam. Istina je da ne znam gdje su, ali ću se potruditi da

stupim s njima u kontakt što prije. Obećavam.“ Klimnuo je glavom ne gledajući me u oči.

Četiri godine koje su ostale za nama sada djeluju kao prljava tajna koju želimo da zaboravimo. On je odrastao, moj mali – veliki čovjek s željom da nema rata, povremeno plačući što mama i tata nijesu sa nama. Ja sam živjela s željom da smo svi nekud pobjegli onog jutra, povremeno plačući što mama i tata nijesu sa nama. Oboje smo bili zauvijek oštećeni stalnim bježanjem i skrivanjem, prizorima koje smo gledali, strahom koji je postao sastavni dio našeg bića kao lijevo plućno krilo ili nos, iščekivanjima da će sve ovo brzo da se završi i da ćemo se vratiti i nastaviti tamo gdje smo stali. Učila sam ga da piše i računa, pričali smo priče, davala sam mu instrukcije da se drži starijih ljudi za slučaj da se meni nešto desi. Sve je upijao i sve je razumio, što je sve ovo činilo još težim. Da je bio nemoguć i razmažen bilo bi mi manje žao njegovog ukradenog djetinjstva.

Nijesam sebi dala da upadnem u plitku patetiku. Već sam razmišljala o tome kako ću zvati tetku u Beograd da nas uzme, da Dakija upišemo u školu, da ja krenem na fakultet, da nam se mama i tata, kada ih pronađemo, pridruže. Oni će ponovo raditi, plaćaćemo račune, žalićemo se na promjenu. Preživjeli smo, kraj rata vraća svakodnevnu perspektivu.

Ulica u kojoj je bila naša kuća bila je napola srušena. Iz autobusa kojim smo putovali ugledala sam je i protumačila to kao dobar znak.

Od mjesta na kome smo sišli s autobusa pješačili smo petnaestak minuta do našeg naselja. Damjan je trčao, a ja sam gubeći dah od silnog uzbuđenja pokušavala da ga sustignem.

Kuća je bila oštećena, sve vrijedno iz nje ponešeno, ali je bila tu i bila je naša, kameno obećanje da se život može vratiti u normalu. Razmišljala sam šta mogu sve da popravim i u glavi pravila plan za narednih nekoliko dana. Pokušala sam da očistim peć na drva. Sklanjala sam polomljene stvari s podova. Odvrnula sam ventil za vodu, a iz pokvarene česme voda je kapala kap po kap.

Damjan je skakao od sreće kad je pod krevetom pronašao loptu i molećivo me pitao da li može napolje da se igra. Čim je izašao iz kuće, ušla sam u spavaću sobu mojih roditelja, legla na njihov krevet i plakala, i da nijesam bila toga svjesna ubrzo utonula u san.

Probudila me je nešto kasnije komšinica da me obavijesti o

tome da uskoro stiže humanitarna pomoć. Bila je presrećna što smo se vratili.

„A gdje su vam roditelji?“

„Pridružiće nam se nešto kasnije“, umorna od objašnjavanja, slagala sam.

„Slava Alahu!“, uskliknula je žena, a ja sam poželjela da nikad nijesam čula ni za Alaha ni za Boga.

„Plašila sam se za vas, nijesmo ništa čuli godinama... Dobro je da ste svi živi. Mnogo djece iz naše ulice je stradalo, ne smijem ni da mislim o tome. Kažu da ih je ukupno 1600 nastradalih mlađih od 18 godina.“

Ćutala sam. Pronašla je nešto u mom pogledu, pa je rekla: „Pa dobro, vidimo se kasnije.“

Klimnula sam glavom, ispratila je i pozvala Damjana da uđe u kuću. Objasnila sam mu da idem za hranu i zamolila sam ga da ostane tu dok se vratim. Obećao je da hoće. Napolju je padao mrak, a ljudi su slavili mir.

Udaljila sam se od buke i potražila mjesto na kojem su dijelili hranu. U paketiću nije bilo Kinderlade, ali je bilo čokoladnog krema. Nadala sam se da će se Damjanu dopasti i krenula sam nazad. Čula sam pucnje, a žena koja je išla za mnom prepoznala je užas u mom pogledu i rekla:

„Ne brini, kćeri, naši slave pobjedu.“

Htjela sam da bacim paket i da vrištim da ja uopšte ne znam koji su moji, da smo mi „mješanci“ zauvijek osuđeni na pakao izbora, da sam prezirala podjednako i jedne i druge sve ove godine, da ne znam ni ko ni gdje mi je odveo majku i oca, da imam devetogodišnjeg brata i da nemam pojma šta da radim s njim, da ne umijem da kuvam, da ne želim više da mu budem sve na svijetu, da je ironija što se mir slavi pucnjima i da želim što prije da odem odavde, ali umjesto svega toga nevozno sam se nasmijala i nastavila dalje.

Približavala sam se kući probijajući se kroz pomahnitalu masu koja je pjevala meni nepoznate pjesme. Razmišljala sam gdje da nađem drva za potpalu.

„Daki, dođi da mi pomogneš!“

Nije bilo odgovora. Ušla sam u spavaću sobu naših roditelja i vidjela ga kako leži na podu.

„Damjane, ustani, prehladićeš se!“, progovorila je naša majka iz mene.

„Izvini“, tiho je rekao.

Sagnula sam se na pod i vidjela krv kako teče iz njegovog tijela.

„Možda neću moći da jedem palačinke s Kinderladom“.

Od ironije da se mir slavi pucnjavom, veća je ironija samo to što je zalutali „pobjednički“ metak pogodio mog brata, koga sam četiri godine čuvala od njega. Česma je kapala, a Damjan je ternutak kasnije izdahnuo na mojim rukama dok sam ga čuteći držala na krilu. Ujutro sam legla pored njega s željom da umrem.

Nijesam umrla. Otišla sam da živim daleko, tamo gdje je svima svejedno da li sam Inara ili Sloboda. Za njih smo mi svi isti. Imam reumu. Imam djecu, prenosila sam im traume iz rata pa odavno ne žive sa mnom. Muž me je ostavio jer ni on nije mogao da živi sam sa mnom. Nijesam nikada polagala jugoslovensku književnost jer više nije bilo proklete Jugoslavije. Radila sam nisko plaćene poslove i preživljavala. Istetovirala sam broj 1601 ubrzo po dolasku u zemlju u kojoj živim. Nemam prijatelje, samo poznanike. Nemam plaćeno bolovanje. Tetka mi je umrla, a njenu djecu praktično ne poznajem. Patim od nesanice i anksioznosti. Uskoro punim pedeset godina i još ne razumijem besmisao rata, ni okrutnost mira.

Pa ipak, najviše me muči što mi se česma pokvarila jutros i nema ko da je popravi.

MAJKO, ZAR MENE MANJE VOLIŠ?

Nebo nad Srebrenicom bilo je stisnuto, nepomično, modro. Kao da je zanijemilo pred čovječanstvom koje je gledalo, a nije vidjelo. Sunce je pržilo kamen, krovove, lica ljudi koji su postajali sjenke. Danima su granate padale sve bliže srcu grada, a jedina nada bio je šapat – da će ih neko, bilo ko, spasiti. Da će *plavi šljemovi* značiti život, a ne samo ukras na uniformi.

Ali nada se kao pepeo mrvila u pohlepnoj ruci čovječanstva. Srebrenica, formalno „zaštićena zona“, bila je zamka. Zatvor bez rešetki, gdje vrata otvara samo smrt. Ljudi su spavali u podrumima, učionicama, fabrikama, na hodnicima, ili nigdje, samo budni u strahu. Djeca su plakala bez glasa. Žene molile bez daha. Starci – gledali u prazno. U toj masi straha i očaja, parkirali su se autobusi u koje su nasilno gurali ljude, uz lažna obećanja o slobodi i spasu. Satrvena majka ušla je s dva nejaka sina. Muža, četvoricu braće, tri bratanića, dva djevera i svekra već su joj odveli. Drugim autobusom, u nepoznatom pravcu.

Mlađi, Ahmed, puniji dvanaestogodišnjak, pogledom se stalno lijepio za majčino lice. Stariji, Mehmed, četrnaestogodišnjak, već pognut pod teretom nesnošljivim za dječija leđa. Mršav, ozbiljan, tih. Jednom rukom stezao je majčinu, kao da je to posljednja nit koja ga veže za život, drugom je pridržavao mlađeg brata.

U autobusu prepunom jecaja, tišine i šarenih ženskih dimija i marama samo jedna misao lebdjela je među njima: preživjeti. Muniba se nadala da će neko od njenih izaći živ, makar iz jednog autobusa.

I dok su žene dovile, vrata autobusa se naglo otvoriše. Ušao je vojnik. Uniforma mu isprskana krvlju, oči bez pogleda, lice na kojem više nije bilo ni sjene čovjeka.

Prišao je Munibi. Glas mu je bio hladniji od čelika:

- Biraj. Jednog vodiš sa sobom. Drugog ostavljaš meni.

Vrijeme je stalo. Srce se steglo. Um zanijemio. Pogledala je svoja dva sina. Gledali su je onako kako dijete gleda majku kad svijet gori – bez riječi, ali sa svime što postoji u pogledu.

Ruke su joj, nesvjesno, stegle mlađeg. Još je bio dijete. Pomislila je: stariji je jači, snalažljiviji. Možda pobjegne. Možda preživi.

Vojnik je protumačio njen stisak: mlađi ostaje, starijeg odvode. Klimnuo je glavom drugom zlikovcu. Zgrabili su Mehmeda i izvukli ga iz autobusa. Nije se opirao. Samo je, na samom pragu, zastao, okrenuo se i prošaputao:

– Majko, zar mene manje voliš od mog braca?

Rečenica kao metak. Kao smrt.

Vrata su se zalupila. Iza autobusa je odjeknuo kratak, jezivo tih rafal, kao šapat smrti. Majka je ostala bez riječi. Oči su joj bile suhe, suze su presušile u samoj pomisli na drugo dijete. Grleći svog sina, pokušala je da ga zakloni, da ga skloni ispod svojih dimija, kao da ga može ušuškati u krilo i sakriti od zlikovaca. Nije uspjela: bio je prevelik za dimije, ali premalen da nosi toliku strahotu. Nije prošlo ni pet minuta – opet je bio tu. Isti pogled bez duše. Prstom je pokazao na mlađeg:

– I ovog vodi.

Pokušala je da vrisne, da ga zadrži, da kaže: „Uzmi mene!“ Ali glas joj se zaledio. Vojnici su uletjeli, psovali, tukli. Uzeli su joj i njega, iz autobusa, u maglu, u šumu, u mrak, u hangar, u jamu. U smrt. Samo jedno se zna: nikada se nije vratio. Ubili su ga. Bez riječi. Bez traga. Zakopali su ga bagerom, u više grobnica, kao hiljade drugih.

Tog julskog dana, dok je svijet nijemo posmatrao, desio se genocid. Vojska Republike srpske, pod komandom haškog osuđenika Ratka Mladića, ubila je više od osam hiljada muškaraca i dječaka. Sistematski. Nemilosrdno. Brutalno. Tijela zatrpavana, prekopavana, premještana, brisana. Kao da nikada nijesu ni postojala.

Žene i djeca gonjeni su kroz šume, kroz minska polja, kroz zasjede. Mnoge djevojke i žene silovane su pred očima svojih najmilijih. Mnoge nikada nijesu pronašle ni jednu kost onih koje su rodile. A rodile su ih s ljubavlju. S nadom. Cijele. Za život.

Muniba, majka iz autobusa, preživjela je. Ali kako preživjeti pitanje koje svaki dan gori kao žeravica u duši? Kako preživjeti sopstvenu odluku – iznuđenu, nasilnu, nepravednu? Kako preživjeti pogled koji će pamtititi do smrti?

Dvadeset godina kasnije, pronašli su Mehmedove kosti. U Centru za identifikaciju u Tuzli, na bijelom čaršafu, ležale su izlomljene kosti. Pored njih zelena jakna. Znala je: to su njegove. I ovaj put suza joj se zaledila u oku. Da ga ne orosi. Da ga ne povrijedi. Nježno je šakom uzela jaknu. Iz džepa je virio požitjeli papir, ceduljica s ajetima iz Kur'ana. Spremao se da postane hafiz. Učio ih je dok je čuvao krave. Nije stigao da ih nauči.

Muniba ih i danas čuva. To joj je sve što je od Mehmeda ostalo: papir, sjećanje i bol.

Dio kostiju mlađeg sina već je našao smiraj. Ostala je još glava da ga, konačno, čitavog položi u mezar. A i glavu mu je s ljubavlju nosila, s nadom rodila. Najljepšu, govorili su, u cijelom selu. Sanja ga i danas. Čeka. Od dvanaestoro koje je već ukopala, čeka da se i on vrati, čitav, svom Gospodaru. Pola njene duše zakopano je s njima, a ono što je ostalo – živi da svjedoči i pamti. Za cijeli svijet.

Pokosio ga je rafal. Kao i hiljade njegovih vršnjaka. Kao i jedan grad. Jedan narod. A s njima – umrla je i vjera u čovječnost.

U praznoj kući. U tišini. U ezanu. U dječjoj igri koju više nikad nije čula. U svakom danu koji više ne slavi. U svakom snu koji više nije san – odzvanja Srebrenica. Rana bez zavoja. Bez zaborava. Rana koja boli i kad ne krvari.

I nosi sa sobom pitanje. Ono najtiše, najteže, a najglasnije: „Majko, zar mene manje voliš od mog braca?“

Možda je to jedina pravda koju će dočekati: da mu više niko nikada ne kaže da je bio manje voljen.

ŠAHOVSKA MAGIJA, ŠESTO ČULO I KLJUČEVI

Cijeli život čovjek se bori za bolje i ljepše dane. A dani su kao rijeke, dinamični, promjenljivi i nezaustavljivi, svaki nosi svoju priču. Ova je počela jednog proljetnog dana kada je sunce hitalo ka zalasku...

Sinoć sam došao kasno iz prodavnice. Otključao sam vrata i dva puta se vraćao po stvari iz kola. Čim sam zadnji put ušao u kući noseći stvari, nazvao me je Toni, moj prijatelj. Javim se, a on počeo opširnu opservaciju njegove pobjede na tek održanom šahovskom turniru i nekim svojim zanimljivim partijama. Moli me da se koncentrišem i pratim analizu nekih njegovih susreta. Zanimljive partije, uživio sam se u ljepoti šahovskog majstorstva i ostadoh prilično dugo kraj telefona. Poslije sam se, još uvijek pod utiskom šahovske magije, raskomotio, i uz čaj sa suprugom gledao neku reportažu o najvećim svjetskim čudima. Oboje smo bili umorni, pa smo, iako je reportaža bila veoma zanimljiva, prije njenog kraja, ugasili tv i otišli na spavanje.

Iako iscrpljen, nisam baš odmah zaspao. Tek, nešto kasnije sam utonuo u duboki san... Najednom, čujem kako ulicom jure kola i brzo nestaju, a onda, negdje u daljini čujem sirenu voza, koja u kratkom vremenu postade jača i dublja i jednomjerno klepetanje točkova po šinama. Sad već znam da je zora blizu jer voz prolazi, nedaleko od ulice, ujutru oko četiri sata. Odjednom, začu se neobična škripa ulaznih vrata i neko uđe u kuću. Podigao sam glavu i naćulio uši. Jasno se čuju spori koraci na stepenicama i nečiji ulazak u dnevnu sobu. Pomislih - pa to je provalnik. Puls skoči, srce stade da lupa u grudnom košu. Razmišljam šta da radim, dok on nečujno šunja po sobi. Sigurno je naoružan. Sa jezom do kostiju, čekam, spreman, ako zatreba da skočim kao vuk. Najzad, ponovo se čuju tihi koraci i silazak niz stepenice. Provalnik odlazi, tiho zatvara vrata, vjerovatno zadovoljan onim što je ukrao. Laknu mi. Sad mislim šta je na tako brzo mogao odnijeti. Najvjerovatnije laptop? Na njega sam prethodni dan prosuo kafu i više nije bio u funkciji, ali provalnik

to ne zna. Na njegovom disku su bile pohranjene mnoge, za mene važne zabilješke, slike i podaci i nestanak laptopa bio bi nenadoknadivi gubitak. Moje razmišljanje prekinu tiha škripa vrata koja se ponovo otvoriše i neko opet uđe u hodnik. Razmišljam, sigurno je provalnik nezadovoljan onim što je ukrao pa hoće još. Korača brže i smjelije i užurbano ide ka spavaćoj sobi, a onda naglo otvara vrata. Vrisnuh!... Najednom, supruga me prodrma za rame i povika:

– Šta ti je!

Probudih se oznojen, sretan što sam izašao iz ovog košmara i što je ovo bio samo san. Sjedim nepomično i konfuzno dok se nisam malo pribrao. Supruga, uplašena, već stoji kraj kreveta i pita me da li sam dobro. Uskoro se i ja dižem i oboje se pripremamo za novi dan, koji počinje sa jutarnjom kafom.

– Šta si sanjao jutros, pa si se onoliko proderao? – znatiželjno me upita supruga.

Ispričam joj, a ona ustade i pogleda sa dovoljne distance na ulazna vrata.

– Pa mi smo spavali otključanih vrata.

Ustadoh i ja i viđoh kvaku koja stoji spuštена.

- Kakva neopreznost – rekoh – Sinoć, kad sam ušao u kuću, nazvao me je Toni pa sam zaboravio da zaključam vrata.

– Još da je provalnik ušao kao što si sanjao, rekla bih da imaš proročanske snove i razvijeno šesto čulo, kroz osmijeh zaključa supruga i prevrnu praznu šolju naopako.

Uskoro sam se spremio da idem u banku. Otvorio sam ladicu malog ormarića u hodniku da uzmem ključeve, ali, začudo, njih tamo nije bilo. Prisjetim se odjeće koju sam nosio prethodni dan i odem da provjerim da se ne nalaze u pripadajućim džepovima. Sem sitnog novca i nekih starih računa, ništa drugo ne nađoh.

– Nema ključeva!, proderah se iz prizemlja.

– Zar opet? Pogledaj u džepovima!

– Već sam sve pregledao, nema nigdje. Čujem, supruga silazi u hodnik, ponovo provjerava ladicu i mjesta na koja smo nekada slučajno ostavljali ključeve, ali ni ona ne nađe ono što je tražila.

Bez ikakve ideje i pravca, nehotice otvorim ulazna vrata, a na alki ključa zabodenog u bravu spoljnih vrata, visi privjesak sa svežnjem preostalih ključeva.

Pozvah suprugu i pokazah snop ključeva sa spoljne strane vrata, a ona zavrti glavom i kiselo se nasmija. Još uvijek pod utis-

kom neobičnog događaja, pođoh prema kolima. Otvorih vrata, ali imao sam šta i da vidim. Sve je povučeno iz držača stvari i razbacano na sjedištu od suvozača. Otvorih plastična vratica gdje je stajao novi GPS. Nije ga bilo. To je jedina stvar što je vrijedila u kolima. Pomislio sam - bolje što je lopov iz kola ukrao ispravan GPS, nego da je iz kuće pokupio neispravan, ali meni dragocjeni laptop.

Pomalo zamišljen, sjedam u auto i vozim ka matičnoj banci. Stigavši, uskoro, stojim u redu, a ispred mene jedna gospođa priča drugoj kako je policija, po pozivu nekih građana, jutros saopštila da su neki maloljetnici u jednom dijelu grada upadali u nezaključana kola i kupili sitan novac i neke druge stvari. Odmah pomislih na onu narodnu izreku: – Dobar glas daleko se čuje, a loš još dalje.

I tako dani puni svakojakih događaja i trenutaka, nose mnogo ispričanih i neispričanih priča koje se završavaju se našim posljednjim danom, kao rijeke koje teku i u svojim talasima kriju svoje tajne sve dok na kraju potpuno ne iščeznu u nekom moru ili okeanu.

Slavica Maksić

UZALUD RUŽI TRNJE

Ubeđena sam da se svako od nas trudi da prikaže sebe pred drugima i samim sobom u najboljem svetlu. Mnoge stvari koje činimo nenamerno, takođe, govore o nama. Od kako sam se iz privatne kuće preselila u stan, u prizemlju višespratnice, raste moje uverenje da đubretu koje stvaramo dajemo najveći lični pečat! To je ono što jeste, a ne ono što bismo hteli ili mogli da budemo. Nešto kao savremena istorija koja ima nepobitan dokaz, ada ga možemo tumačiti na različite načine. I nikada ne biti sigurni da je baš tako kako nam se čini. Evo primera.

Rekla bih da je osoba, čiji portret sledi, sa viših spratova zgrade u kojoj stanujem, zbog ugla pod kojim padaju otpaci iz njenog života na ruže ispod mog prozora. Ne znam joj ime, ali bi upućenije komšije mogli prepoznati o kome se radi na osnovu izgleda i navika koje slede. Ja se trudim da je ne prepoznam, jer bismo po prirodi stvari morale postati neprijatelji. Ne bih bila u stanju da ne kažem reč-dve u odbranu cveća koje su posadili još moji roditelji. Za svaki slučaj, neću da rizikujem davanjem povoda. Dotičnoj bi moglo pasti na pamet da uradi nešto gore od onoga što već čini. Ne znam šta bi moglo biti, ali mi je lakše da mislim kako sve to stiže odozgo nenamerno.

Pretpostavljam da je žena, jer ima dugu crnu kosu i puši „ženske“ tanke i mirišljave cigarete na kojima je trag od karmina. Suši veš na improvizovanom štriku sa kojeg svakodnevno lete štipaljke, čarape, gaće, majice i krupnija odeća, što znači da nema terasu. Kupuje narezan beli hleb produžene svežine, zaključujem na osnovu bajatih komada koje odozgo velikodušno deli golubovima bez usitnjavanja. Mora biti da voli ptice, pošto drži kavez u stanu koji redovno čisti kroz prozor. Možda se radi o kućnom ljubimcu njenog deteta, te bi dakle mogla biti majka. I to deteta mlađeg uzrasta, samo je njima dovoljna ptica. Uz malo dete, postaje razumljivo zašto puši kraj otvorenog prozora u mraku, umesto da traži pikslu i rizikuje

da probudi nekoga. Još veća odgovornost, ako je samohrana majka. Puna je zgrada rasparenih.

Istine radi, moram reći da se među ružama nađe koješta čemu tu nije mesto. Ne znam zašto, uverena sam da se radi o doprinosima drugih stanara ili njihovih gostiju. I za to imam skoro pa dokaze. Nedavno sam čula da neki klinci iz potkrovlja izdaju deo svog stana kao hostel. Ne možete da zamislite šta je neko, ko dođe da prespava jednu noć, u stanju da baci kroz tuđi prozor. Odozgo se naša baštica ne vidi ni danju, a kamoli noću. Momci koji su vlasnici stana ne rade a od nečega moraju da plaćaju račune, pravdaju se oni. Priča je mnogo luđa, po tvrđenju upućenih iz drugih stanova sa njihovog sprata. Oni uopšte ne primaju i ne plaćaju račune nego čekaju da zastare, jer njihov otac poznaje nekoga u opštini. Kladim se da nemaju ni kantu za smeće. Šta će im, to je luksuz za sirotinju.

Još uvek i uprkos svemu, mi koji stanujemo u nivou zemlje uživamo u lepoti i mirisima raznobojnih cvetova preko celog leta. Gledam ih dok pijem kafu i razmišljam o njihovoj sudbini. Priroda ih je opremila trnjem za borbu prsa u prsa, ali nemaju ništa za odbranu od napada iz vazduha. U sledećem trenutku, javlja mi spasonosna misao o evoluciji koja podržava život iz sebi znanih razloga. Odlučujem da ignorišem osumnjičene i nastavim da ćutim zarad viših ciljeva. Da sam vernik, pomolila bih se da naše ljubimice izdrže. Dok im neko čudo ne pomogne? Jer nema ko drugi!

Јелена Јоцић

ЖИВОТ НА ПОПУСТУ

Реч штедња обојена је многим значењима и у мом случају сва су негативна. Током одрастања чула сам је много пута; моја мајка је изговарала као мантру и живела је по њој, све док штедња није постала и њен начин живота. Штедела је на новој хаљини, фризури, одмору, чоколади, таксију, док временом штедња није постала њена свакодневица, па је почела да штеди на лепим речима, радосним моментима и на крају на емоцијама.

Штедња није одувек била њена верна пратиља. Ушла је у њен живот ненадано и одбила да из њега оде, држећи је у константном страху да, ако се и усуди да из похабаног кожног новчаника купљеног пре много година извади коју новчаницу више, може да се понови време оскудевања и жудње, да могу да се понове деведесете. Тих деведесетих година прошлог века штедња се ушуњала у животе људи и, попут каквог строгог контролора који вам неће прогледати кроз прсте ако сте у воз ушли без карте, била ту да опомиње, али и кажњава. Научила их је да штеде шећер, зејтин, брашно, кафу... да стегну каиш најпрефигуративно, а онда и дословно, јер им је из дана у дан одећа, похабана од ношења, постајала све комотнија, како је хране у маркетима било све мање, а редови предпродавницама све дужи и дужи.

Уморни од чекања у дугим редовима, у руци су држали зелене и розе купоне који би им могли обезбедити векну хлеба да прехране породицу тај дан, или, ако имају среће, који килограм брашна или флашу зејтина, од којих би се могло спремити много више оброка.

Тих година инфлација је, попут незасићиве але, гутала вредност новца, а штедња је била ту и вребала из прикрајка, спремна да ступи на сцену у сваком тренутку. Све оно чега су се људи могли одрећи, попут кафе и шећера које је било тешко набавити, а који су се тих година сматрали луксузом, они су се одрекли, јер је од слатке кафе уз шољу разговора са

комшиницом било важније преживети. И јесу, преживе су, али не без последица.

Деведесете године прошлог века оставиле су траг на лицима људи, на њиховим душама, у навикама које су им те године оскудевања у аманет оставиле. Међу тим људима била је и моја мајка. Неизност и страх од тога шта би сутрашњи дан могао донети обликовали су њен живот.

Почела је да штеди учестало, на свему и свуда, све док штедња није постала њен начин живота. Штедела је на себи. Одрицала се удобних ципела које би јој током зимских месеци грејале промрзле прсте док прелази неколико километара до старе фабрике на крају града, зимског капута који би јој угрејао кости, нове фризуре коју би поносно показала народитељском састанку као друге мајке, одласка у позориште, што је била омиљена разонода њених колегиница, одласка на море, често под изговором да јој не прија, парчета мяса, јер може да испржи паприку за ручак, домаћу, па није је џабе садила, зрелих јагода са пијаце – сазреће оне из наше баште...

Били су то стални изговори које је користила да се оправда. А правдала се често људима око себе, иако је заправо желела да докаже себи да то што чини, на уштрб себе, чини зарад сигурности. Штедња је за њу постала толико важна да ме је прекоревало кад год бих се усудила да потрошим који динар више на све оно што је сматрала непотребним – на нову хаљину, руж за усне, књигу или карту за нови филм.

Временом је почела да штеди на речима, додирима, емоцијама. Дуго сам јој замерала, али тек када сам одрасла, схватила сам да је штедња била њен начин да преживи, не само деведесете већ све оно што је дошло после њих.

Senad F. Bajrami

PEHAR POD ZVEZDAMA

Finale koje nije donelo samo pobjedu, već večnost

Budno jutro. U sobi nema svetla, samo senka što se uvlačila kroz roletne. Kao da ni vreme nije još bilo sigurno da li da počne. Ležao je u postelji sa osećajem da se nešto menja, da dolazi dan koji neće biti kao ostali.

Neočekivana oštra zvonjava telefona koji je stajao na komodi u hodniku, probola je tišinu kao igla kožu. Onaj stari bež, sa uvijenim kablom i brojčanikom u koji moraš da uvučeš prst i okreneš broj do kraja, gde je kao po pravilu uvek zapinjao kod nule. Podigao je slušalicu polako, s oprezom.

“Halo?” – rekao je glasom dubljim nego inače.

Sa druge strane žice – za trenutak lagani šum.

“E, jasam... nabavio sam karte.”

To je bilo sve. Prekinuo je vezu. Nije rekao ime. Nije rekao koje karte.

Nije ni morao, jer je Rajan znao tačno: Ko, šta, gde... Shvatio je. Čutao je sa olakšanjem.

Dugo vremena je glavna tema – finale kupa šampiona. Utakmica koja polako postaje više od igre.

U svim sportskim centrima Starog kontinenta, samo jedna poruka: *“European Cup Final, Ajax-Juventus, 30 May 1973, Belgrade”*.

Imati ulaznice za ovaj događaj je ravno posedovanju zlatne medalje. Bila je potvrda da si deo istorije.

Denan je to znao čim ih je uzeo u ruke – to nije bio samo običan komad papira. Odmah je bez dileme otrčao do govornice i nazvao drugara.

Poslužila ga je sreća. Toga dana je ranije došao u glavni grad s namerom da prijavi ispite na fakultetu, na kojem je studirao veterinu. Držao je karte za finale – sve ostalo je palo u drugi plan.

Niko nije mogao predvideti ovakvu situaciju. Poklapa se kao mozaik – gotovo svaki delić.

Ostaje još Rajan. Njemu je poslednja šansa da krene večeras na put i bude sutra deo nečega što će pamtiti zauvek. Vreme je teklo neumoljivo.

Počeo se spremati užurbano. U ruksak je ubacio ono najnužnije – malo hrane, vode.

A onda je satima bezuspešno telefonirao. Iako je svaka kuća imala telefon, tišina je imala prednost nad zvonjavom, a prisustvo značilo više od poruka. Kako bi ga kontaktirao morao je okretati brojeve zajedničkih drugara i kolega s fakulteta, nadajući se da će neko biti u prilici da ga sretne – u hodniku, u čitaonici, ispred menze, na ulici.

I tako dok su brojčanici škripali, a signali zveckali kao prazna konzerva, poruka je polako putovala, od broja do broja, od usta do usta sve dok nije stigla do cilja.

“Krenuću vozom. Ujutru stižem i čekamo se ispred Palate Albanija”.

Denan je ovu kratku poruku primio preko treće ruke. Od kolege. A on od nekog s hodnika ispred amfiteatra...pre sat, dva.

Komunikacija je tih dana bila otežana, gotovo nemoguća.

Kada je na zidu stari sat otkucao šest puta, krenuo je. Izašao je iz kuće.

Put do železničke stanice bio mu je poznat – ali večeras je sve delovalo drugačije.

Kao da se grad povukao korak unazad, puštajući ga da samo on ide napred. Koraci su mu bili brzi i odlučni. Stigao je ubrzo.

Zgrada železnice nije bila samo ulaz – ona je bila doček, rastanak, bekstvo i povratak.

Kupio je kartu za voz i čekao polazak. Stao je kraj velikog prozora u čekaonici.

Pogled mu je bio uperen ka pruzi, a misli su mu lutale bez pravca.

Većina putnika je sedela napolju na starim drvenim klupama. Putovali su obično zbog zakazanih pregleda i lekarska ispitivanja. Držali nalaze u rukama – pažljivo presavijene papire, neke već izbledelih ivica, kao da su mnogo puta čitani u tišini svojih soba, onda kada je strah bio najglasniji. Dok su drugi zamišljeno gledali u daljini, pripremajući se za ono što ih čeka.

Žena srednjih godina, pored sebe je imala sina koji je nervozno gledao u sat. Zabrinuto, ali tiho su razgovarali o nadolazećim kontrolama i terminima, pažljivo pazeći da ih niko ne čuje.

Uprkos svemu, svako je nosio svoje misli i neizgovorene brige kao nevidljive torbe.

Duboko u njima tinjao je tračak nade, mala svetlost koja je davala snagu da nastave dalje.

Tamo gde pruga prestaje da postoji na mapi – tu počinje istina. Prizren je bio i prva i poslednja stanica putovanja. Ne prolazna tačka, već kraj linije. Vozovi su stizali i odlazili sa istog mesta, bez tranzita. Nikad nije dolazio da bi nastavio, već samo da bi se vratio. Dalje nije išlo. Šine su se zaustavljale, ali život u gradu je išao dalje – kako je znao.

Bio je maj. Kiša je toga dana stajala u vazduhu, ali nije padala. Ceo grad je mirisao na procvetalu lipu. Stari železnicar, sa gustim brkovima i izbledelom kapom se pripremao da da znak. Zvižduk je prekinuo večernju tišinu. Putnici su se lagano ukrcavali, bez velike žurbe, kao da znaju da neće krenuti bez njih.

I toga dana voz je krenuo u isto vreme, bez izuzetka u 19:02. Brka je sa pištaljkom u ustima samo stajao, podigao desnu ruku u pozdrav, kako to rade ljudi kojima je rutina postala način postojanja. Kad je voz nestao iza zavoja, vratio je pištaljku u džep kaputa i ostao gotovo sam na peronu. Kompozicija od šest vagona klizila je kroz tamu. Spora i sigurna.

Rajan je na gornjem ležaju spavaćih kola. Ruke pod glavom, a oči uprte u tavanicu kao u noćno nebo. Dok kabina podrhtava u ritmu točkova, prebrojava misli i pokušava da pronađe onu jednu koja bi mu dozvolila da konačno zaspi.

Ne mnogo kasnije, razbudila ga je vika konduktera. "Karte!" – vikao je, zureći u mladića koji je pokušavao da shvati gde se nalazi. Oči su mu bile mutne od sna. Okretao se oko sebe, tražeći ranac kojeg je ostavio na sedištu.

Nije znao ni koja je stanica, ni koliko je prošlo.

"Samo malo..." – reče, preturajući po džepovima.

Putnici koji su ušli na predhodnoj stanici su ga posmatrali sa mešavinom sažaljenja i nervoze.

Najzad je izvukao.

"Evo je, mislim..." – pružio je.

Kontrolor, uredno uniformisan, sako na ivicu ispeglan, kra-

vata stegnuta do grla, a bedž sa brojem je blistao pod svetlom u vagonu. Bacio je kratak pogled.

“Hmm... Znači, Ajaks-Juventus” – sa osmehom je promrmljao, više za sebe nego za njega.

Koraknuo unazad, zamalo izgubivši ravnotežu, ali se brzo pribrao i nastavio niz hodnik.

Rajan je ostao budan. Ovaj put – do kraja.

Kada je lokomotiva usporila, negde pred zoru, čulo se poznato cviljanje metala, a onda niz kratkih, tupih udaraca kako vagoni, jedan po jedan, naležu jedni na druge.

Ljudi ustaju, zevaju, vuku kofere. On se umivao u kabini koja je bila opremljena bolje nego što je očekivao. Iznad lavaboa polica sa poklopnim ogledalom. U njoj su bili čisti peškiri, mali sapuni sa mirisom lavande, spakovana četkica za zube sa malom tubom, a na skromnoj papirnoj tacni stajale su čaše pažljivo okrenute naopačke. Prostor gde se osećaš kao da si negde gde ne pripadaš, ali ti ne smeta da ostanes.

Zatvorio je slavinu, obrisao lice. Pogledao je svoj odraz.

Oči su mu bile crvene od nespavanja. Lice blago ispijeno. Nije znao sta oseća.

Uzbuđenje? Strah? Ili samo glad?

Umoran. Ali ona vrsta umora koja čeka nešto da se desi.

Pogledao je okolo da nije šta zaboravio i krenuo. U ruci je nosio staklenu flašu Radenske vode koju je kupio u bifeu voza. Ljudi su izlazili polako, bez reči, sa pogledima umornim od puta i vremena koje su ostavili iza sebe.

Silazak je bio gotovo ritualan. Vazduh težak, stanica je mirisala – na mokar beton, tople kifle i izduvne gasove. Svi su negde žurili.

Znao je gde treba da ide, ali nije znao kako da zakorači. Zakoračivši preko blatnjavog ivičnjaka, noga mu je upala u crnu vodu pored šahte. Psovao je tiho, kao da ne želi da ga grad čuje. Kolovozi su bili prepuni vozila.

Bio je zatečen velike gužve. Teško se disalo. Ne samo zbog dima i smoga, već previše svega: previše zvukova, pokreta, ljudi.

Pristizali su navijači oba tima. More dresova, transparenata, bubnjeva, pesama. Činilo se kao da sve pulsira, crveno-belo sa jedne strane, crno-belo sa druge. Svet je podeljen u boje, ali njega to nije doticalo. On je tražio kako da stigne što pre do mesta gde su

se dogovorili sa Denanom.

Ulice gotovo neprohodne. Pešaci su se slivali niz bulevar kao reka u naletu.

Mesto susreta je delovalo blizu, ali previše daleko kroz današnju stvarnost.

Prešao je između dva parkirana autobusa sa torinskim tablicama, a jedan stariji navijač, sa kosom svezanom u konjski rep i u očima – ludost koja dolazi verovatno s godinama provedenim na tribinama, dobacuje mu glasno sa otvorenog prozora:

“Forza Juve...!”

Nezainteresovan osmeh bio je njegov jedini odgovor i produžio kao da ništa nije čuo.

Sa druge strane – Amsterdam. Šalovi vezani oko glava, boje kluba iscrtani po licima, dok jedan dečak na ramenima nosi zastavu gotovo duplo veću od sebe.

Za nekoga je to ritual. Za drugoga – pripadnost. Za trećega – beg od odgovornosti. Od tišine.

Za neke je to iskrena strast. Dok za druge – forma dokazivanja. Ispoljavanje emocija.

Svako je tumačio po svome. I svi vi su bili u pravu. I niko nije bio sasvim.

Mesto gde čovek nađe sebe tako što na trenutak zaboravi ko je. Jer, navijanje je to. Istovremeno sve, i ništa.

Denan je već čekao. Gotovo polusedeći u dvorištu jedne stare kafane osmatrao okolinu iščekujući drugara da se pojavi odnekud. Kada ga je ugledao, zvižnuo je kroz zube i dva prsta, kao da doziva taksi. Kratko, jasno da se probije kroz buku. Videli se. U takvom haosu su se najzad pronašli.

Pozdrav je potrajao. Potom su, bez žurbe nastavili razgovor stojeći. Nisu pričali o onome što su prošli danas. Nisu morali. Videlo se sve bez reči.

Na stolu pecivo koje je načio i bočica Cocte, već napola popijena. Tek kad su seli, prišao im je konobar. Došao je nenametljivo, sačekao trenutak tišine – pa progovorio.

“Želite li još nešto?”

Rajan je klimnuo.

“Kafu. Tursku. Bez sećera”.

Konobar je uz blagi naklon nestao. Ubrzo se vratio sa narudžbinom.

Priblizio se njihovom stolu, ostavio je pred njima bakarnu džezvu sa crnim aromatičnim napitkom i belu porcelansku šolju sa plavom bordurom na ivici.

Tanka linija plave boje nežno je isticala njen oblik i davala joj eleganciju. Šolja je delovala jednostavno, ali sa stilom, kao da čuva tajnu svakog gutljaja kafe koju u nju bude sipan.

I naravno, čaša hladne kisele vode – kao neizostavan pratilac. Prezalogajili su poslednja peciva sa eurokremom. Na stolu su ostali samo tragovi – mrvica i zgužvani masni papir.

“Dakle?” – upita Rajan, brišući prste o salvetu.

“Idemo peške ili da uzmemo nešto do stadiona? Marakana nije iza čoška”.

Ustali su, lenjo, kao da imaju jos vremena iako su znali da nemaju baš mnogo.

Iza njih je ostalo dvorište sa starim stolicama od kovanog gvozda i drvenih letvica.

Na ulici ih je dočekaao vruć asfalt. Hodali su jedan pored drugog. Koraci su vodili dalje, pored šarenih zidova ispisanim grafitima koji su skrivali poruke koje je mogao razumeti samo neko ko je tu odrastao. Tanke, isprekidane senke drveća nisu nudile mnogo hlad.

Ugledali su pun tramvaj kako polako pristaje.

Znali su da je to pravo rešenje. Uskočili su među ljude, gurajući se laktovima pokušavajući da zadrže ravnotežu dok su vrata jecala za njima, umorna od zatvaranja. Tela su bila priljubljena jedno uz drugo, zastave i ranci zapinjali su na sve strane. Tramvaj se jedva kretao, trzajući se između stanica kao da se bori sa samim sobom, dok su navijači pevali u glas bez obzira na to da li stižu na vreme ili ne.

Par stanica u tom zagušenom tramvaju delovalo je kao ceo dan. Da li će izdržati – pitali su se. Zatim – tramvaj je stao. Vrata su šištala, a unutra je ušao prvi pravi dah – struja svežeg vazduha.

To nije bio samo kraj vožnje. Bio je to trijumf i olakšanje. Uspeali su. Noge su zakoračale napolje. Dočekaao ih je miris semenki i pečenog kikirikija, poznat, topao, siguran.

Prodavac, izbornog lica, potamnelog od dugog stajanja na suncu. Na glavi izbledela široka kapa kao pokvareni kišobran. U ruci fišek od starih novina, već spreman – znao je da dolazi sledeća mušterija.

Onda je viknuo, glasno po ko zna koji put danas: "Sportska zanimacija! Izvo'lte, još vruće!"

U glasu mu žar...kao da navija, a ne prodaje.

Svi su ga znali kao crni Kiki. Nije bilo utakmice bez njega. Institucija i ličnost. Čovek bez funkcije, ali sa autoritetom. Bez diplome, ali sa mudrošću.

Jedini pobednik na utakmicama i voljen bez zadržke, koga uvek pozdravljaju:

"Dobar dan, Kiki" – s poštovanjem, bez zezanja.

Znao je kome da doda više, kome da naplati manje i kad treba da doda slatku orasnicu bez reči – samo klimne glavom, jednostavno znak da te razume. Domaćin to ne čini što mora, već zato što oseća da treba.

Većina nije znala njegovo pravo ime, ali imena nisu važna da bi čovek bio poznat. Ono što nosiš u rukama i očima govori više od svega što može da stane u ličnu kartu.

Rajan je kupio semenke i kikiriki. Kratak pogled i dve reči. Pružio mu sitniš koji je imao. Nisu pričali mnogo. Kiki, je napravio dva velika fišeka, savijena u špic. Znao je koliko treba dati pravom čoveku.

Pažljivo je punio svaki, odmeravao količinu bez vage. Dodao im je uz to i dve orasnice – gratis.

"Za kraj utakmice, da ne ostane gorak ukus" – rekao je tiho, uz osmeh, kao da je to najobičnija stvar na svetu.

Momci su gledali zbunjeno. Nisu znali da li da zahvale ili da pitaju zašto.

Ali Kiki je već gledao negde dalje – prisutnost je njemu značila više od svega.

Na zidu zapadne tribine, odmah ispod izbledele reklame za sokove koju niko godinama nije farbao, crnim slovima je bila ispisana poruka – "Oni koji beže uvek znaju zašto".

Slova su bila, gruba neuredna, kao da su ispisivana u žurbi, noću dok niko ne gleda, ali poruka na stadionu je bila jasna. Nije smetala nikome i niko se nije osetio uvređenim. Znalo se da nekad zidovi govore više od reči. Delovala je, kao da je nema. Kod ljudi nije izazivala nikakvu reakciju.

Približavali su se koloni koja se vijugavo pomerala prema ulazu. Zvuci su se razlivali kao majski vetar, ali atmosfera je bila praznična. Neko je nosio tranzistor prislonjen na uvo, prateći pos-

lednje vesti. Drugi su držali karte zgužvane u znojnim šakama. Kod kapije, začula se vika – mešavina jezika koja se probijala kroz uzavrelu masu:

– “*Lentamente!*”

– “*Langzaam!*”

Zvučalo je kao da cela Evropa govori isto – uspori, ne guraj, ali uđi, jer ono sto te čeka unutra nije samo utakmica.

Stražari i redari pokušavali su da obuzdaju navalu, ali niko nije bio agresivan. Svi su čekali nestrpljivo spektakl. Okupilo se blizu sto hiljada. Talas tela, glasova, znoja, duvana i nade.

Među njima i njih dvojica. Nisu izostali. U majicama kratkih rukava, s trenerkama nemarno vezanim oko struka konačno su ušli na tribinu, zauzevši poziciju koja je pružala dobar pogled.

Taman dovoljno visoko da vide svaki detalj, ali i dovoljno blizu da oseće puls terena.

I onda – prvi zvižduk sudije. Kratak, oštar, nepovratan. Sve je počelo. Na terenu – pokret.

Svaka lopta nosila je uzdah. Svaki faul-varnicu. Večnost koja traje devedeset minuta.

U toj večnosti – gol. Taj jedan gol postaje simbol. Bio je potvrda da je Juventus nadigran – ne slučajno, ne srećno, već čisto, nadmoćno, s lakoćom koja boli. Svima je bilo jasno. Publika je stajala – ne da bi otišla, već da bi upamtila.

Šampion je isti i ove godine – Ajaks.

Filozofija što ne odustaje od lepote. Ekipa koja igra za ideju, ne samo za pobedu.

Johan Krojff. Umetnik u kopačkama. Kao slikar koji zna da je platno već gotovo. Mislilac igre. Izlazi na binu bez žurbe. Bez potrebe da objašnjava. Jer ono sto je trebalo reći – rečeno je na terenu. Tišina među navijačima traje sekundu duže nego što bi smela. Sprema se slavlje.

A onda podiže pehar visoko. Ovo nije samo trofej. Ovo je istorija. Mnogi timovi osvajaju titule. Samo neki – ostaju zauvek.

Posle svega, ostala je samo noć. Reflektori su se gasili kao da se zatvara pozornica. Ali utakmica – ona je trajala i dalje u mislima, u pričama. Svako je krenuo svojim putem, tiho, kao posle nečega svetog. Reči su bile suvišne.

Rajan i Denan, još uvek pod utiskom, nestajali su u masi, noseći sa sobom veće koje se pamti ceo život.

Tijana Draganić

KISJELE KIŠE

Što je skočila ova Balkanska pita, mora da je smotao neki predsjedavajući. Ruke mu se pozlatile. Treba nahraniti toliko zamazanih očiju zarad boljeg viđenja u budućnost. Zakasnih! Prošla akcija na limun. Kisjelo, kisjelo. Šta će mi limun? Ako se zbog ukusa vodi da je zdrav, onda sam ja oličenje zdravlja. Još imam vremena da okačim sebe na bilbord i mašem spuštenim glavama ukočenog vrata, možda se neko osvrne. Ma vidim da su oni na vrijeme ugrabili ove akcijske limone. Žuti u licu, a ušiju mi što ne čuju monopol, kisjelina ih neka muči. Vjerovatno su u žurbi, jer su kao i ja izgubili pojam o vremenu. Ma ko još gleda na vrijeme? Odavno ni ono nije što je bilo. Navija ga svako kako želi.

Ili smo poput automata pa izbacamo već naučene riječi ili smo klasično uslovljeni, pa na svaki mit(o) saliviramo kao Pavlovljevi ispitanici. Eksperiment još nije poznat javnosti, jer nije na okupu još dovoljno voljnih da učestvuju u istom. I na izborima ne daješ više otisak prsta, ne bi ti prepoznali identitet. Ove što smo izdali, pravićemo ih od plastike kad ugledamo dno naših rijeka. Prisvojili smo ih i posvojili pa radimo sa njima šta nam prvo padne na pamet. Ali ona nas izdade, pa evo nam uvedoše zamjenike. Vještačkom oplođnjom novčanica, metalne rukavice počеше da nam kroje kapu. O čizmama niko ne vodi računa, jer glavu nam ništa ne može sačuvati. Jedino ako se domognemo Italijana, a i oni će nam dati polovne, već nošene. Ali navikli smo se na polovno. Olovo će nam biti najlakše ako nas šta prije kraja vremena ne dozove pameti.

Dolazni poziv, nepoznat broj, javljam se. Čujem svoj glas iz oba pravca, ali se ne usaglašavamo u iznošenju stavova. Koji sam ja od ove dvojice? Možda sam izgubljen u transportu. Vjerovatno je ovo neka moja nova adresa koja nema broja ni ulice. Ko ukliza na vrijeme, taj će jedino biti svoj na tuđem. Mene evo za zemlju samo još drže oblaci.

Svetlana Sekulović

U EMIGRACIJI

Koraci u noći... Teški i spori provlače se kroz gustu pomrčinu. Okrenu se još jednom, a uzdah se ote... Pređe granicu svoje, a ipak tuđe zemlje. „Ja sam“, priznade sebi sa gorčinom „stranac u sopstvenoj zemlji!“ Ko bi samo mogao izbrojati sve ožiljke koji ga sjećaju na one dane?! Obuhvati pogledom, još jednom, kameno prostranstvo. Prigrli suzom sav očaj kamenjara, a bol ga natjera da zastane... uspori kretanje kroz gustu tamnu zavjesu. Najednom, kao da obnevidi. Pričini mu se da čuje šum krila ogromnog jastreba. Evo, samo što nije spustio svoje kandže na malaksalo izranjavano tijelo. Osjeća i oštar kljun koji mu probada zjenice, u kojima još živi tračak nade.

I dok se, sa svakim novim korakom, otkidao po komad usahle duše, borio se sa sobom, da se ne okrene. Jer, prestao bi da diše od nesnosnog bola i samooptuživanja, a drugačije nije umio... Iz magle sjećanja izroni majčin lik... i bi mu lakše. Kao da ga je njeni duh pratio u stopu, čuvao ga poput anđela i pratio njegovu zvijezdu. „Jedino je ona shvatala moju nadljudsku borbu... potrebu da se bude svoj na svome, da se očuva ime, država i vjera... od kurjaka koji reže iz prikrajka i čekaju da me uhvate nespremno.“ „Nema te, majko, a ja i dalje jednako tumaram lavirintima života. Znam, nedostojan sam bio tvoje ljubavi... i zato oprosti,“ izusti polušapatom.

Otkad zna za sebe nije prestajao izgarati... do zadnjeg atoma snage... za svoj narod čiji su identitet oteli, zamaglili vidike i prekrajali istoriju. Prvi je stao na čelo slobodoumnih, osviještenih gorštaka rizikujući život. Vatrenih očiju i britkog jezika, uspravan i dostojanstven, podsjećao je na mladog lava. Harizmatične spoljašnosti, lako je privlačio masu i upravljao njome. Gusta crna brada još više je naglašavala onu skrivenu, mističnu crtu njegovog karaktera. Ipak, malo je bilo onih koji su znali da se ispod tog čvrstog oklopa snažne volje i borbenosti, skriva tolika ranjivost. Senzitan, na mahove impulsivan, svijetu je pokazivao sasvim drugo lice. Ono pravo nije nikome. Iz opreznosti. Jer, opekao se toliko puta na plamenu ljud-

ske pakosti. I kada god bi, pogođen tom otrovnom strijelom, klonuo, pokleknuo, spas bi tražio u molitvi. Uostalom, čim bi kročio u prostrani crkveni hol, zaboravljao bi sve. I bilo bi lakše. Spokoj bi ga preplavio i izbrisao grč na licu. Sa prvim sumrakom, upućivao bi Tvorcu riječi zahvalnosti što mu pruža utočište i snagu da ide dalje. Ćutanje i trpljenje mu se zauvijek useliše u biće. Postadoše jedino raspoloživo oružje kojim se pokušao odbraniti od sve učestalijih napada političkih neistomišljenika. Njima je na umu bila samo materijalna strana, dok je on u te vode zaplivaio isključivo iz rodoljublja. Ponikao u srcu crnogorskog planinskog kolosa. Njihan u kolijevci slavne tradicije i junaštva. Zadojen gorkim plemenskim mlijekom čija ga je svaka kap opominjala i korila... da slučajno ne zaboravi svoje korijene.

I te kobne noći, pred polazak na put iskušenja, put progonstva, sa kartom u jednom pravcu, posjetio je drago skrovište. To je bilo uzvišenje gdje se spajalo, u jednoj svijetloj tački, nebo i more. Tu bi, pokatkad, pod naletom oštrog vjetra usamljenika, prizvao boga. Poučen iskustvom starozavjetnih iskušenika, trudio se da sve te duge godine stranstvovanja preobrati u mudrost. Toliki počeci od nule brusili su njegov karakter, kao što kujundžija svojim filigranskim umijećem oblikuje zlato.

Ipak, ovoga puta je bilo najteže... Sahranio je svoju krv, pokopao sebe samog u ponore zemlje... a nebo je plakalo... I ptice zamukle, a ponosni brestovi, kao vojnici na dužnosti, odavali počast. Nijem sred tolike žalosti, nije ni primijetio udaljavanje mase... Najednom, ostade sam i skamenjen... od užasa, da neće više čuti sinovljev plač i osjetiti radost ponovnog rođenja. Morao je već krenuti, zvala ga je neumoljiva tuđina. I tako ostavi za sobom sve, porodicu, posao, i ono malo pravih prijatelja...

Biti prognanik, uz to prisilno iseljen iz domovine, gore je i od anateme... Ima li išta pogubnije od toga, ne biti kriv, a slutiti da je sudbina nametnula tu opaku igru. Neko je morao biti žrtveno jagnje, a On je odredio... Pokorio se njegovoj volji... bez jauka, skrušeno kao pokajnik. Obdaren jakim instinktom za samoodržanjem, prihvatao je izazove. Sjećanja navriješe... Tog kobnog avgusta 1994. morao je zaboraviti... nestati... bez mogućnosti povratka. Doživjeti moralnu i fizičku torturu od nakaza u ljudskom obličju. Osjetiti memlu tamnice u kojoj su pokušali da satru ono najbolje u njemu. Prkosno „ne“ na suvim usnama i iskru u oku... njemu svojstvenu. A sanjao

je... kao niko nikada... Domovinu... Crkvu... Jezik... Ime. Zastavu i grb, natopljenih krvlju predaka... Na kompromise nije pristajao. Sve su pokušali... da ga kupe, ucijene, ali bez uspjeha.

Odjednom, nečije ruke ga trgnuše iz polusna... Riječi nekog tuđeg jezika izgovorene od nekolicine ljudi, povратиše ga u stvarnost. Hladna jutarnja izmaglica zaledi mu krv u žilama. „Gdje sam ovo sada?“ Pitao se bez prestanka. Promrzlim nogama stajao je na nepoznatoj teritoriji, ne znajući kuda ga vode. „Zar je, uostalom, važno u kojoj sam zemlji?! Progonstvo je jednako teško gdje god se zadesio... a prognanik je uvijek proklet...“ Malo čega se sjećao osim da se probudio iz teškog sna, punog košmara. U postelji bez ičijeg toplog dodira... u kući jednog prijatelja. Čovjeka u poznim godinama koji je odavno nastanjen u živopisnom Napulju. „Samo me on može razumjeti... on koji udiše taj opori miris tuđine, toliko dugo. Postasmo sapatnici, nesvjesni toga, a razlikujemo se samo u jednom – on je dobrovoljno napustio zemlju, a ja prisilno, bez mogućnosti da biram... I osjećanja su nam različita... Njega ubija nostalgija za napuštenim zavičajem... mene razdire čežnja za toplim ognjištem... i osveta koju potiskujem duboko u sebi.“ Nje se najviše plašio, znajući joj snagu i moć kojim vlada čovjekom.

Posljednjom snagom usni San koji mu povрати vjeru u sebe i potvrdi da je hodio pravim putem – putem istine, pravde i slobode. Sav srećan, odjednom čvrsto prigrli taj prekrasni Cvijet od kamena, svoje Ognjište i vatru koja je plamsala, i zaplaka u snu – radosno, jako, suzama olakšanja...

Hamza Gegić

NOĆNA STRAŽA

Ono čega se jedino sećam bila je ta hladna noć oblikovana oštrim zamahom vazduha, koji bi mi pocepao pluća na dva dela. Svakim svojim trzajem osećala se nelagodnost koja je lebdela u vazduhu i odvajala liniju života od linije smrti. Znali smo to. Znali smo da svakog trenutka mogu da navale na nas. Nije nam bilo svejedno. Bili smo izgubljeni u svojoj zemlji, na svojoj domovini. Bili smo glineni golubovi ostavljeni da čuvaju stražu. Moj drug iz pešadije Hans, ravnodušno je posmatrao okolinu, i on je kao mnogi deportovan iz Berlina i ostavljen na milost i nemilost naših pretpostavljenih. Granica koju smo čuvali bila je mala, ali smrtonosna. Svakog dana u to doba večeri sova bi se popela na drvo, odavala bi naš položaj. Nismo znali koga da očekujemo, ali Hans je kao i obično uzeo svoje pismo i počeo da čita. Poreklo tog simboličnog rukopisa nisam znao, ali verujem da je poticalo od čoveka koga je Hans ubio verujući da je on kriv za smrt njegove porodice.

„Dragi Hanse, pišem ti jer ćeš se uskoro pojaviti na ovim vratima, ljut kao ris i besan kao grizli, ja te u tome ne mogu sprečiti, ali ti mogu staviti do znanja celu istinu, iako možda i sam ti nećeš verovati u nju. Tvoje dete, Hans, bilo je kod mene te noći, spaseno od granata. Nisam uspeo da sačuvam sve, ali makar to znaš. Pre nego što presudiš, znaj da je Helena poslednje trenutke svog života provela u molitvi za tebe.“

Međutim čovek nikada ne zna šta mu sudbina sprema.

Napolju se čuo neki neprijatan šum, grana je pukla. Hans je izleteo i ispraznio šanžer svojim punim rafalom, do poslednjeg metka. Kada je ugledao bledu senku onoga što je učinio, Hans se zaprepastio. Dečak s korom hleba srušio se pred njim, obavijen plaštom mirnoće kao da se ništa nije desilo. Uleteo je u šator i ćutao, zadnje što je progovorio bilo je: „Ako ikad budeš tražio pravdu, znaj da ona kasni, ali to što niju tu znači da ne smeš nikada da se zalećeš, jer glavom kroz zid nećeš proći. Pravda postoji i nađe je onaj ko je traži.“

Na ove reči koje sam čuo, dok smo posmatrali gluvu noć začuo se glasan zvuk „Stoj“ nismo stigli ni da se okrenemo, čak ni da pogledamo lica napadača, dok su oni izvršavali svoja naređenja. Poslednje što smo osetili bio je hladni bajonet koji razbija arterije naših krvnih sudova, ostavljajući da razmišljam: kako su otkrili naš položaj? Zašto Hans nije pročitao pismo do kraja? I kakva se priča krije iza toga?

Od tog dana analitičari su zapisali ovu priču, da bi iz nje izvukli smisao, a da kada je njihov starešina zatražio imena koju su stajala iza napadača, rekli su „Gospodine generale, mladić koji je ubijen bio je naš pismošnja, sin gospodina Hansa, nosio je pismo granici za njihovo odsustvo i prekomandu, izgleda da su tražili Arijadninu nit. Što se tiče ostalih, to su bili naši ljudi. To je bila noćna straža.“

RASIM ĆELAHMETOVIĆ (1945 - 2025)

Gospodine Ćelahmetović, recite nam za čitaoce časopisa Avlija i portala Avlija.me, nešto više o sebi, kako ste i kada ste počeli da pišete pjesme? Sjećate li se gdje ste objavili prve stihove?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Rođen sam 15. avgusta 1945. godine u Priboju. Za mojeg života Priboj je bio poletan industrijski grad. Grad otvorenih kapija, uzor za Polimlje, za cijeli Sandžak. Slično ljudskim sudbinama i Priboj je imao svoje zvjezdane uzlete i sunovrate.

Babo mi se zvao Hasan, a majka Hafiza. Alija Bejtić u knjizi „Priboj pod Osmanlijskom vlašću“ svjedoči da je porodica Ćelahmetović, sa dvadesetak ostalih, činila jezgro pribojskih žitelja u onom vremenu.

Moji roditelji su, u tek minulom Drugom svjetskom ratu, izgubili bračne drugove. Babu je ostalo na grbači petero, a majci dvoje djece. Ja sam bio prvo dijete iz njihovog novog braka. Na okupu, u zajedničkoj kući, skladno je odrastalo nas devetoro braće i četiri sestre, naše mezimice.

Do 1953. godine živjeli smo u starom dijelu grada Priboja. Izgradnjom fabrike automobila (FAP-a) selimo se na lijevu obalu Lima, gdje su nam bila imanja i gdje je nikla Kolonija – Novo Naselje, novi dio Priboja.

Imali smo prelijepe voćnjake, plodne luke, okućnice na dohvat ruke. Ipak, veće bogatstvo, od toga činila je roditeljska dobrotu, njihova bezgranična pažnja i ljubav prema nama – poslušnom i hairli evladu.

U amanet su nam ostavili: stečenu mudrost, bogobojaznost, ugled, čisto čelo i dva prsta poštenog obraza.

Roditelji su mi bili obdareni umnom bjesedom punom istočne mistike, bajkovitih motiva i preko potrebnih poruka. To sam slušao svakodnevno, cijelog života, bez daha, sa slašću sličnoj žeđi kosca kada na ljetnoj žezi ispija talkin, lednik – vodu.

U odajama našeg doma počesto bi se začule gusle ili sedefli tamburice. Uz gusle su se pjevale pjesme krajišnice a žice tam-

burice bi jecale sa nesretnim odivama, sa nevjestama i bekrijama, u pjesmama posebnog kova, zvanim sevdalinke.

Uz sve ovo čitao sam pomamno.

Ne vjerujem da u gradskoj biblioteci postoji knjiga čije stranice nisam pomilovao, kroz njih upoznao zemlje i narode, kulturu i običaje, čudne ljudske sudbine, ratne strahote, ljepotu krajolika, svevremene pitalice i odgonetke i sve ostalo što literatura sadrži, čemu stremi ali u dobroj mjeri i ostvaruje.

Jek je morao imati odjek. I kao voda iz naše dobre česme – potekle su prve pjesme. Za podsticaj, za istrajavanje u radionici stiha, desile su se prve nagrade „Vesti“ iz Užica. Prve pjesme su mi objavile „Vjesti“, „Polimlje“, „Male novine“ i „Dečje novine“. Od tada je proteklo nemalo šest decenija. Još uvijek bukne poetski plam, poželi očevidac da ispriča: sve kako je bilo.

Objavili ste knjige: „Prerane pjesme“, „Preprane vatre“, „Zimzelene tuge“, „Kazivanja o crnim gujama“, „Pisma sinu Samiru“, „Nepomenice“ i „Za vodom bi krenule obale“. Jesmo li neku knjigu izostavili sa spiska i recite nam ponešto o Vašim knjigama i njihovim naslovima.

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Prvi naslov ne postoji. On je greška nepogrešivih strojeva. Dakle, prva moja zbirka bila je „Preprane vatre“. Mnogi su mislili da je i to greška, pa su joj po svojem nahođenju, davali naziv „Paprene vatre“. Pojačavali joj dejstvo. U mojem slučaju, „Preprane vatre“ su dunjalučko-sandžačke vatre, sedamdeset i sedam puta blaže od džehenemskih, vatre odviknute od svakog zla. Tuge su zimzelene jer se podmlađuju, ne jenjavaju, traju svakog božijeg trena. „Kazivanja o crnim gujama“, naravno, ne kazuju o toj dunjalučkoj pojavi, već mistikom i simbolikom ukazuju: koliko se peksin insan, ponekad, jednači sa otrovnicama. Nepomenica, duga, povlakulja, šarka i sl. su tepanje zmiji ili guji, u gluho doba u odajama doma, da ne donese belaj, hastaluk, zlo i razdor u porodici.

Doživio sam ponovljena izdanja poetskih zbirki „Pisma sinu Samiru“ i „Kazivanja o crnim gujama“. Isto tako, dočekao sam sa neizmjernom radošću izbor iz poetskog stvaralaštva koji je priredio Petar V. Arbutina sa prelijepim naslovom „Za vodom bi krenule obale“, kao i izbor iz mog cjelokupnog stvaralaštva naslovljen „Alka-

tmeri u bašči sudbine", koji izbor je sačinio Faruk Dizdarević.

Ne pišem ishitreno. Primjerice, "Zimzelene tuge" su ispisivane, kovane, punih šesnaest godina. Trudio sam se da u zbirci budu pjesme motivski srodne, sa istom simbolikom i filozofijom, da čine jednu zaokruženu cjelinu.

Najbolju potvrdu tog mog nastojanja u uobličavanju zbirke izrekao je prof. dr Izet Muratspahić koji je za rukopis "Zimzelene tuge" rekao: "To je knjiga koju smo, na ovim prostorima, čekali punih trista godina."

Zastupljeni ste u više od 30 zajedničkih zbirki, antologija i zbornika poezije. Jeste li imali uzora među pjesnicima sa prostora bivše SFRJ i čije pjesme volite da čitate i danas? Da li i šta pripremate novo za ljubitelje Vaše poezije?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Bošnjaci u Srbiji su, bezrazložno, poput bijesnog cunamija, istisnuti iz čitanki, iz lektire, iz književnih časopisa, sa poetskih manifestacija. Nije da nisu kovali i srmili poetsku žicu kako treba, što je srž dobre literature i kriterija za odabir u nastavna učila, već se politika "izbirkala" da sudi o svemu, pa i o poslovima znanja i struke. Pomaci u tom pogledu su planetarno značajni za suživot, demokratske procese, za čovječnije postupke.

Eto, ja sam imao sreće da poneko učini "ustupak" i uvrsti moju poeziju i prozu u brojne antologije, zbirke, tematske knjige i zajedničke zbirke.

Sa razlogom se pitam: koliko bi tih antologija bilo više da je bio čovječniji odnos prema bošnjačkoj literaturi. Od svih tih antologija meni su bile draže pohvale od običnih ljudi, dobrih Sandžaklija, vrlih Bošnjaka, kada bi mi prilazili poslije književnih večeri, tapkali me po ramenu, mazili po obrazu i mehko, poput njihove duše, zborili: "Aferim efendija, Allah dž. š. te poživio!"

Moj književni portret, cjelovito i sa dosta pažnje, bio je podaren razdoznanosti brojnih ljubitelja pisane riječi u: Beogradu, Istanbulu, Beču, Sarajevu, Podgorici, Sisku, Novom Pazaru, Priboju, Pljevljima, Goraždu, Prijepolju, Plavu, Sjenici, Tutinu i B. Polju.

Zahvalan sam akademikima, doktorima književnosti, vrsnim književnim kritičarima i braći po peru, koji su ispisali brojne eseje, književne kritike i veoma objektivne osvrte o mojem stvaralaštvu.

Nije mi niko bio uzor u stvaralaštvu ja sam samostalno, preko

trnja baš u nevakat, krčio svoju poetsku stazu.

Rekao sam da sam pročitao, možda sve knjige u gradskoj biblioteci u Priboju. Svaka je imala svoju aromu, pa i onda kada nije bila po mojem ukusu. "Kameni spavač" Mehmedalije-Maka Dizdara je moja literaturna hamajlija. "Starac i more" – Ernesta Hemingveja, "Na zapadu ništa novo"- Remarka, Andrićeve "Znakove pored puta" i "Derviš i smrt"- Meše Selimovića.

Da, pišem i ako mi Allah podari zdravlja i nadahnuća da izdržim u plemenitoj nakani u pripremi je i nova knjiga stihova o majkama, sestrama, odivama i ljepoticama Sandžaka koja nosi poetski naslov "Doba žene". Odavno pišem i roman, čija je radnja u Priboju i Edrenima, pred kraj turske vladavine, na ovom prostoru, pod radnim naslovom "Dževahir kutija".

Sa Vašim stihovima sam se prvi put susreo u Preporodu, listu Islamske zajednice koji izlazi u Sarajevu. Vjerovatno je to bilo 1990. ili 1991. godine, cijela strana je bila posvećena Vama, a sve pjesme su bile o Sandžaku i Sandžaklijama. Važite za pisca koji najbolje poznaje dušu Sandžaka i Sandžaklija. Šta je za Vas Sandžak? Ko su Sandžaklije?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Moji roditelji su bili pretplaćeni na "Preporod". Uz taj časopis, iz Islamske zajednice, iz Sarajeva, obavezno se uzimao "Takvim", za svaku godinu, šarena ramazanska "Vaktija", "Jasin", "Mevlud" i druga izdanja. Svaki broj "Preporoda" dočekivan je sa radošću i vidnim nestrpljenjem.

U više navrata, u tom, meni najdražem časopisu objavljivao sam po koju svoju novu pjesmu, esej ili informaciju o vjerskom životu u Sandžaku. Obzirom ko čita "Preporod", koliko je razuđena njegova prodajna mreža, svakom stvaraocu je čast sarađivati sa "Preporodom" i na njegovim stranicama ostavljati biljege svojeg dunjalučkog bitisanja, kroz sjetne literarne zapise.

Sandžak nije puki geografski prostor. On nema granica koje idu rijekama, ponos planinama i župskim rubovima. Njegove granice nisu na zemlji. One ljudskim srcem prolaze. Ta istorija se neda potrtjeti. Te uspomene nedaju se zaboraviti, ne mogu izbljediti. Uzalud se nižu države po toj teritoriji, linija srca, linija duše sve spaja u jednu cjelinu. To je dobrovoljni pristanak da na jednom prostoru traje ista sudbina različitih ljudi po vjeri, po običajima i tradiciji. To je

suštinska provjera ljudskosti, iskrenih komšijskih odnosa – gdje je komšija bliži nego daljni brat. To je posljednja oaza, zadnja mrvica principa na kojima je počivala zajednica naroda – bivša Jugoslavija. Bez toga nema hoda ka Evropi. Iste principe i civilizacijske tekovine Evropa kao da je od Sandžaka prepisala.

Sandžaklije – Bošnjaci su osobeni ljudski soj. Oni su saburli, radni i poštteni. Nikad ne odrastu. Imaju dječiju dušu i tri srca. Nijedno ne miruje. Jedno kuca za vjernu družbenicu, drugo za evlad, a treće bije za rodne dolove, za njihov Sandžak i Srbiju, odnosno za Crnu Goru.

Ima u Sandžaku i konjokradica, lopuža, zavidnika, lažova, onih što im oko hlepti ka tuđoj međi, tuđoj kesi, ka rahat životu bez kapi znoja i bez trunke muke. Hvala Bogu ti su u manjini. Većina je merhametli, od nama i svijetla obraza. Dirni Sandžaklijama u čast, u čas postaju ljute guje, neustrašive gazije. Kakav prostor i klima takvi i ljudi.

Pričao jedan čovjek kako se sa ženom i bebom vraćali u jedno sandžačko selo svojoj kući. On jahao na konju, a žena išla za njim pješke sa bebom u naručju. Hodili tako dugo, predugo. Kad su bili nedaleko od sela njemu došao insaf te uzeo ono dijete u krilo i nastavili put, on sa bebom na konju, a žena pjehe za njima. Taman na raskrsnici ka selu sretnu se sa grupom seljana koji su se na konjima vraćali iz čaršije. Pričao taj čovjek da mu nikada u životu nije bilo teže nego tada jer su ga vidjeli seljani da nosi dijete. Govorio je da bi u tom trenu najradije bebu bacio na kaldrmisani put...

RASIM ČELAHMETOVIĆ: Takvih anegdota o naravi Sandžaklija je bezbroj. Neke su izmišljene, neke imaju utemeljenje u stvarnom životu. Puno toga je načičkano u mojim pričama i pjesmama. Naprimjer, u pjesmi “Kako vole Sandžaklije” nekad se za voljenu osobu, muža ili suprugu zborilo samo: “On” ili “Ona.” Što bi muž trebao reći ženi, tepao je konju. Ona srdžbu nije smjela iskazati ni mužu, ni svekru, ni svekrvi. To je iz sebe “izgonila” lupajući mašicama po šporetu i grdeći dim, što se ne vidi, ali joj čađa kuću.

Ni mene babo nikad nije uzeo u krilo, nije me pomazio po kosi niti poljubio. Nije htio da budem svilen, nepripremljen na surov život. Takvi su bili običaji i životna filozofija.

Početak krvavog raspada zajedničke države SFRJ Vaš sin je napustio Sandžak. Knjiga "Pisma sinu Samiru" govori o tuzi zbog rastanka sa sinom. To baš nije uobičajeno za Sandžaklije jer obično su majke te koje više pate od očeva zbog rastanka sa djecom. Nijeste napisali pjesmu: "Kako pate majke u Sandžaku". Možda zbog toga što sve majke na svijetu na isti način pate ili?

Tugu za jedincom sinom – Samirom ne bih krčmio ni dijelio sa drugima za svo blago svijeta. Mnogi moji prijatelji su rekli: što se ne zapiše – nije se desilo. Tvoj Samir je simbol stradanja svih Bošnjaka, svih nevoljnika pod nebeskom kapom, koji su morali prekoračiti kućni prag – najveću dunjalučku planinu, da bi spasili goli život i okusili čemeriku muhadžerske džade.

Moralo se, naprosto, zabilježiti, krvlju i mastilom: Sve kako je bilo. U mojim suzama su bile suze svih sandžaklijskih majki, suze svih roditelja u svijetu čija su djeca imala zlosrećnu sudbinu kao i moj Samir. Sve se slilo u jedan jecaj, u jednu molitvu: Da dobrota nadvlada zlo, da nas više ista vatra ne peče hiljadu i prvi put.

Brojne Sandžaklije su devedesetih godina 20. stoljeća zbog rata i siromaštva otišle u bijeli svijet. Mišljenja smo da bi danas u odnosu na taj period još veći broj mladih Sandžaklija otišlo u zemlje EU samo da imaju mogućnost da tamo borave i rade. Šta treba uraditi da Sandžaklije ne odlaze u daleki svijet?

To je pitanje za novu vladu, za sve bošnjačke partije koje tvrde da su legitimni zastupnici Bošnjaka i njihovih sudbina. Naravno, bez istinskog priznanja naše države svih učinjenih zlodjela na ovom prostoru, izvinjenja, adekvatne kazne i nadoknade, ali i promjene odnosa kojim se Sandžak svjesno, čitave decenije, zapostavljao i doveo u trenutno stanje, nema ni govora da se zaustavi odliv sandžačke mladosti, bilo Srba, bilo Bošnjaka, bilo Crnogoraca ka većim centrima i razvijenim zemljama.

Znate li broj knjiga u Vašoj kućnoj biblioteci? Kada bi u svojoj kući morali na rafu da ostavite pored Vaših knjiga još samo deset knjiga drugih autora koje bi to knjige bile? A ako biste morali sa sobom na neko pusto ostrvo da ponesete samo jednu knjigu koja bi to bila knjiga?

Ima ih blizu hiljadu. Na rafu bi se bez imalo šuhbe našle sljedeće knjige: "Derviš i smrt" – Meše Selimovića, "Kameni spavač" – Mehmedalije Maka Dizdara, "Planeta Sarajevo" – Abdulaha Sidrana, bilo koji od putopisa – Zuka Džumhura, "Bihorci" – Ćamila

Sijarića, “Rod i dom” Safeta Sijarića, “Sinje more” – Ismeta Rebronje, “Tuđe gnijezdo” – Huseina Bašića, “Nesanice” – Zaima Azemovića i “Vilino kolo” – Bisere Suljić Boškailo.

Ta jedna jedina knjiga bi bila, kao što sam ranije rekao, moja literarna hamajlija: “Kameni spavač” – Mehmedalije Maka Dizdara.

Neko je rekao da Lim ne uvire u Drinu već u savremenu poeziju. Mogli biste rahat sastaviti antologiju pjesama koje su opjevale rijeku Lim. Brojnim pjesnicima je bila inspiracija. Šta je to magično u Limu, rijeci koja povezuje ljude i sandžačke krajeve?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: To je rijeka naše mladosti. Ona je mehlemna i sveta voda. Drina je najviše opjevana rijeka u epskoj poeziji, a Lim u lirici. Takva antologija sastavljena je odavno i nosi ime: “Limopis”. U mojim pjesmama, Lim je Sandžački sin. Ukratko: Lim je čarobna potka, na razboju prolaznog života, u koju se utkvaju poetske niti za neizbrisive uspomene, za vječno trajanje.

Književni kritičar, Vaš sugrađanin i vjerovatno Vaš kućni prijatelj, Faruk Dizdarević u Vašoj poeziji izdvaja šest uporišnih tačaka i sadržinsko-tematskih sklopova. To su simboli: Smrti, Vode, Vatre, Sandžaka, Zmije i Lima.

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: U veoma opsežnom eseju “Dublje od ogledala”, uz izbor iz mog cjelokupnog stvaralaštva, čiji izbor je takođe sačinio gospodin Faruk Dizdarević, a nosi dosta poetičan naziv “Alkatmeri u bašči sudbine”, on je izdvojio tih šest uporišnih tačaka, sadržinsko – tematskih sklopova.

Pošto se taj esej objavljuje uz ovaj intervju, čitaoci će podrobnije biti upoznati o tome, pa nema razloga da i ja to ponavljam i opširnije komentarišem.

U izboru iz Vaše poezije koji je priredio F. Dizdarević naslovom “Alkatmeri u bašči sudbine” nove pjesme su naslovljene sa: Sahat kula, Čardak, Demirlija, Baklava, Đulsija, Stećak, Sahan, Fildžan, Sehara, Đerđef, Šamija, Đerdan, Čevra, Duhan-ska kutija, Šargija... Te riječi iz majkinog i babovog jezika se sve ređe čuju...

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Na promociji te knjige u Novom Pazaru, gospodin Hadžem Hajdarević, iz Sarajeva, jedan od stožera u kulturi Bosne i Hercegovine, za jezik, za riječi, koje srme moje stvaralaštvo je pored ostalog izrekao: "Pjesnici su vrtlari svome maternjem jeziku. Jezik je nešto što je najsvetije, što je najličnije, najprirodnije, najprirođenije samom čovjeku. Prostori jezika su prostori čovjekove slobode. "Alkatmeri u bašči sudbine", izbor iz stvaralaštva Rasima Ćelahmetovića, su neka vrsta himne jeziku, oporuke jeziku. Vjera u očuvanje jezika garancija je i za očuvanje identiteta."

Riječi koje navodite i mnoge druge u mojim pričama i pjesmama su živo zlato našeg iskustva, identiteta, srčka bosanskog jezika. Malo su bile skrajnute, imenovane kao tuđice, nepodesne za književnost. To su smišljene podvale, nečasna posla. Bez tih riječi ostali bi bez iskustva, amaneta predaka, prošlosti. Ko nema prošlosti nema ni budućnosti. Sve će doći na svoje mjesto, voda će teći kuda je i tekla, samo da se Bošnjaci izmire međusobno, dozovu pameti.

Koristite li internet? Na brojnim elektronskim tabloidima laž i govor mržnje se šire kao zarazna bolest. Mislimo da su nacionalizam i negativna etnička distanca između srpskog, hrvatskog, bošnjačkog, albanskog i crnogorskog naroda veći nego što su bili u ratu i prvim poratnim godinama. Vjerujete li u mogućnost izgradnje trajnog mira na Balkanu?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Ne koristim, na moju veliku sreću. Ja volim kad se pjesma ispisuje na klasičan način, kada bjelina nestaje a ostaje kićena jazija u stih pretočena.

Sve prolazi i sve će proći, pa i te klevete, ta laž, taj govor mržnje. Mladež traži oduška u sivilu života, "izgoni svoje." To je moda, to je zarazna bolest, kako rekoste, odraz vremena koji nam je sudbina propisala. Uvijek poslije kiše grane i sunce. Vjerujem i u mogućnost trajnog mira na Balkanu i u čitavom dunjaluku. Kad pjesnik ne bi znao da sanja, da mašta o mogućoj, ali nikad dočekanoj sreći, neka odmah baci kalem, ostavi se ćorava spisateljskog mijenjanja svijeta ubogom, krhkom i nemoćnom riječju.

U sandžačkoj regiji se javljaju nova književna imena. Da li biste pohvalili nekog od mladih sandžačkih pisaca koji već obećavaju da će nastaviti koračati književnim putovima ko-

jim su hodili Ćamil Sijarić, Ismet Rebronja, Husein Bašić... i stazama kojim idete Vi, zajedno sa brojnim drugim sandžačkim književnicima?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Perjanica te nove plejade je Enes Halilović, pa Faiz Softić, Nadija Rebronja, Safet Hadrović-Vrbički, Kemal Musić, Refik Ličina, Jasmina Ahmetagić, Katal Hodo, Asmir Kujović, Enes Dazdarević, Samir Hanuša, Ismet Čivgin, Ilhan Pačariz, Elvir Aganović i sijaset drugih mlađih poeta.

Zbog svođenja na deset književnih dijela i njihovih autora na raf besmrtnosti, grijeh bi bio a nepomenuti briljantno književno blago: Muhameda Abdagića, Fatime Muminović, Sinana Gudževića, Murata Baltića, Šabana Šarenkapića, Zuvdije Hodžića, Redžepa Nurovića, Ibrahima Hadžića, Ruždije Krupe, Faruka Dizdarevića, Hamdije Kalača, Muvedete Kreho, Ismeta Marekovića, Alije Džogovića, Fehima Kajevića, Mevlide Melajac i Saladina Dina Burdževića. Možda sam nekog preskočio, neka mi halali, nije lahko u trenu, sjetiti se baš svih izvrsnih poeta što svojim pjesmama srme dosuđeno im vrijeme, u voljenom Sandžaku.

Iz Bosne i Hercegovine bi posebno istakao književnu riznicu: Hadžema Hajdarevića, Amira Brke, Huseina Haskovića, Mustafe Smajlovića i Almira Zalihića.

Jedan ste od utemeljivača manifestacije "Limske večeri poezije". Šta mislite o ideji Bošnjačkog društva kulture Avlija, o pokretanju manifestacije „Sandžačko kulturno ljeto” koja bi se u isto vrijeme organizovala u svim sandžačkim mjestima u organizaciji raznih kulturnih udruženja?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Ideja je odlična. Ali zbog nesloge među Bošnjacima, za sada je to neizvodljivo. Svaka partija, duplirane vjerske i kulturne institucije se utiru, jedna drugu srozavaju, ne daju bilo kakve značajne pomake u bilo čemu, a posebno pomake u kulturi.

U desetom broju časopisa Avlija, uz Vaše riječi srmom optočene objavićemo i Vaš portret, rad arheologa Vasa Derikonjića, zatim Vašu biografiju, izbor iz poezije, priču... Jeste li imali avliju u Priboju? Šta za Vas znači avlija? Na šta vas asocira ova imenica?

RASIM ĆELAHMETOVIĆ: Avlija asocira na nešto prelijepo, na dženetski kutak spušten uz rahmet i milost Allaha, dž.š., na dunjaluk da nam posni život učini, koliko-toliko, podnošljivijim i da naličuje na bajku o mogućoj, ali još nedočekanoj sreći.

Pamtim našu staru kuću, avliju i avlijsku česmu. Iako ih odavno nema, čini mi se, vidim ih i sada. Ne znam je li naša kuća bila zašla u avlijsko cvijeće, ili je kuću do koljena đulistan obgrlio. Ali čitavo djetinjstvo, dočekivali su me: zumbuli, bejturani, zambaci, sabahčići, kadife, ružice... Od mirisa avlijskog cvijeća jedino je ljepše mirisala dobrota i duša moje majke. A od avlijskog đulistana samo su bile ljepše moje sestre.

Nažalost nisam imao prilike imati književni časopis Avlija u rukama. Čuo sam za njega i pohvale koje ga prate. Aferim. Istrajavajte do posljednjeg daha u nečemu što je naš svjetionik kroz tminu do svjetlije budućnosti.

Objavljeno 21. aprila 2014. godine

Razgovarao: H. L.

Faruk Dizdarević

TRAGOVI VREMENA

Pogled na književno stvaralaštvo Rasima Ćel Ahmetovića

U savremenoj konstelaciji književnih škola, doktrina, pravaca, književnost **Rasima Ćel Ahmetovića** (Priboj, 1945 - 2025) može se gledati kao izvjesna *differentia specifica*. On je tokom svog višedecenijskog stvaralaštva nastojao (i uspio) da bude i ostane svoj, da ne pripadne ni jednom etabliranom književnom pravcu. No, to je mogao samo stvaralac raskošne senzibilnosti i talenta. Živio je po mjerilu i titraju svojih osjećanja, ali ne nametnutih ili tuđih. Hodio je svojim hodom. I na putanji svoga života oblikovao svoje pjesme, stvarao poeziju i nama je darivao.

Tumačiti književno pismo Rasima Ćel Ahmetovića znači uhvatiti brojne mreže kojima je ono pre pokriveno i koje se nalaze u međusobnoj igri, da kad izdvojimo jedan sloj možemo govoriti samo o pluralnosti, o *galaksiji označitelja*, a ne o strukturi označenih. Zato njegovo stvaralaštvo za svakog istraživača naše savremene književnosti predstavlja pravi izazov.

U književnom opusu Rasima Ćel Ahmetovića (on je prevashodno pjesnik, ali i prozaist) izdvajamo šest uporišnih tačaka i sadržinsko-tematskih sklopova. To su simboli *Smrti*, *Vode*, *Vatre*, *Sandžaka*, *Zmije*, *Lima* i *Rata*.

Razaranju vremena je izloženo sve. Cijelog života mi udišemo pijesak smrti, njegovim prahom prekrivena je naša mašta. Tjeskoba kao značajna egzistencijalna tema, sjećanje kao ontološka vertikala u doba, smrt kao korijen duha i pisanje kao pokušaj da se nešto spase iz mrtve trke sa svijetom, unutar nje jeza koja čovjeka obuzima cijelog života pred pitanjima Života i Smrti, preokupacije su u djelu ovoga pjesnika: *Rugam ti se o aveti crna / Ova pjesma crnome prkosi / Plave pute smrt mora da ima / Plavi kovčeg plava rjeka nosi (Plava smrt)*. Pjesnik kao da poručuje: U životu se nebi trebalo plašiti smrti. Voda i vatra jesu simboli sila stvaranja i sila razaranja. Voda i vatra jesu simboli koji pokazuju da se svijet kreće po panteističkim zakonima: onaj ko diše istinu života, taj diše i istinu smrti: *Da shvatiš*

obalu moraš rjeka biti/ Križi potom tajnu to je mnogo teže/ Voda vatru shvati tek kad glavom plati/ Pa ipak neka ukletost ih veže (Pjesma i smrt).

Tragajući za svojom prošlošću, identitetom i genetskim sklopom Čelahmetović plovi kroz vrijeme, i to unazad, ako kad je vrijeme u pitanju sa sigurnošću možemo odrediti šta je unazad, a šta unaprijed. On je u sebi nosio i svo breme neizbrisivog, vajkadašnjeg sjećanja tragičnosti i patnje, koje je duboko ukorijenjeno u (našoj) svijesti: *Ko talasi podivljali/ Potapa me kamen bijeli/ O kameni okeanu/ Zasuo si Sandžak cijeli (Potapa me kamen).* Pojam Sandžak se nalazi na spisku Čelahmetovićevih najfrekventnijih simbola. Svoga Sandžakliju on upoređuje sa čovjekom kojega ispod košulje golicaju mrtvački prsti, koji u sebi vječito nosi zamotuljak svoje sudbine. Neobičan način slikanja, neočekivane metafore, sjetna misao o svijetu i vremenu i duboko skrivena ljudska melanholija o nesavršenstvu tog svijeta, tuga nad onim što ljudi čine jedni drugima podjednako željni sreće i spokoja, rječito su iskazani u pjesmama *Sandžak, Kad nestane Sandžačke tišine, Zašto rastu brda u Sandžaku, Povratak u Sandžak* koje su objavljene u njegovoj prvoj zbirci poezije **Preprane vatre** (1974).

U integralnoj verziji svijeta koja miri istočno i zapadno, lokalno i univerzalno, balkansko i evropsko, u poeziji Rasima Čelahmetovića krug je i Zmija u klupko savijena koja simboliše praiskonsku i instinktivnu periodu sveprožimajućeg duha, cikličnu manifestaciju, griješnu pojavnost *a n i m a m u n d i*. Pisac je čak dvije svoje knjige posvetio zmijama (gujama ili nepomenicama kako se kaže u njegovom zavičaju), zbircu stihova **Kazivanja o crnim gujama** (1992) i knjigu priča **Nepomenice** (1996). On u njima ista sižea, u jednom broju primjera, saopštava poetski i prozno. Jedan od Čelahmetovićevih „iskoraka“ u odnosu na tradicionalno shvatanje jeste interpretacija ideje o savezu Guje (Sotone) i Čovjeka. Istovremeno postojanje i prožimanje realnih i irealnih elemenata u ovom tematskom krugu, nesumnjivo je. Značenje tog prožimanja, kao i značenje fantastike posmatrane u kontekstu priče o vječitij borbi dobra i zla, višeslojno je i izazovno za tumačenje. Pisac pripisuje zmijama neobične osobine: one razumiju šta čovjek misli, transcendentno se premještaju sa mjesta na mjesto, caruju drevnim zemljama, budni su čuvari blaga, mogu biti čuvaruće itd. Zagonetku čitave lepeze ovakvih moći Čelahmetović razrješava na ovaj način: ljudi su takve moći nekad

imali, ali su ih izgubili jer su počeli da ih koriste za činjenje zla.

Ova ideja je višeznačna. Prvo, ono za šta pisac kaže da je već bilo, da se nekad desilo, podliježe neuporedivo manjoj sumnji čitalaca nego nešto što će se tek desiti. Drugo, Svete knjige uče o kaznama za počinjeno zlo, pa se može kao realnost shvatiti i gubitak nekadašnjih ljudskih moći. On, Ćelahmetović, je kao potvrdu svojih fantastičnih zamisli iznosio i neke stvarne događaje koji su sačuvani u tradiciji naroda njegovog kraja. Uzimajući za predmet tih svojih pjesama i priča ne samo ono što je golim okom vidljivo već i *maglu u duši koja se ne razilazi* i ono što može da se *zaturi u dobu* pisac se udaljava od mimetičke podloge i zato definiše svoja kazivanja kao *stvarne priče* iz Polimlja i okoline. Oni koji „arheološki“ posegnu za ovim pričama naći će čak i prepoznatljive toponime i grafiju i imena ljudi (Čitluk kod Priboja, Kukuroviće, Sjeverin, Mileševac, Sjenicu, Bijelo Polje, Zlatibor, Međedu... kao i rahmetli baba Hasana, rođaka Hanefiju, gataricu Stanku Marić, guslara Emina iz Komarana...).

U izboru iz Ćelahmetovićeve poezije koji sam sačinio i koji je štampan pod naslovom **ALKATMERI U BAŠČI SUDBINE** (2007) uvršten je i značajniji broj pjesama iz zbirke **Zimzelene tuge** (1992). Osnovni ton i kvalitet ove poezije sadržan je u fluidnom toku plov-idbe jednim senzibilnim nabojem sklopljenim svijetom koji je izraz osjetljivog subjekta. Ta poezija kipti od punoće onih sokova koji preplavljuju i osvajaju, ispotiha, kao nabujala rijeka koja izlazi iz svog korita, koje joj je tijesno, pretijesno. I u ovom tematskom krugu autorov poetski govor, prigušen i difuzan, sačinjen od finog tkanja, zapitanosti i blagosti, komunicira jednovremeno svojim objelodanjenjem kao i svojim do kraja neotkrivenim smislom.

U pomenutom izboru njegovog poetskog stvaralaštva nalazi se preko četrdesetak pjesama uglavnom grupisanih u ciklusu **U riznici djetinjstva**. Ovo je najprisniji poetski krug sa motivima i mirakulama iz pjesnikovog djetinjstva u kojem on suptilno ističe pripadnost i privrženost svom nacionu. Te pjesme su izraz ritmova njegove duše kojima želi da opomene čovjeka da se prisjeti sebe kroz korijen duboko usađen u zavičajno tlo. Ali isto tako, da pod savremenim svijetlom iz rodnog tla iskaže lučom obasjane davnašnje običaje i kulturu.

Tematski krug Ćelahmetovićevog književnog djela neobično je širok. Jedna od njegovih trajnih inspiracija je Lim, koji je ishodište lirskih opisa i refleksija (antologijska pjesma *Lim, Na Limskom atu,*

Svih rijeka majka i dr.). U poetskoj alhemiji ovog suptilnog lirika Lim egzistira kao realnost i legenda, kao dar prirode i sudbina.

Ćel Ahmetović je napisao i jedan broj ljubavnih pjesama. Ljepotu žene on ne shvata u njenoj fizičkoj pojavi nego u vrlini kao njenom unutrašnjem, duhovnom sadržaju. Materijalno, spoljašnje vidljivo, samo je varka za nesavršene ljudske oči dok se suštinsko lijepo, ono ispod i izvan fizičkih predstava, spoznaje očima uma, unutrašnjim okom a doživljava očima srca, i očima duše.

Korijeni sukoba i agresije nalaze se u biologiji i psihologiji života. Ljudi su, u principu, izuzetno opasne, iracionalne životinje sa primitivnim instinktima stada. Da je pjesništvo Rasima Ćel Ahmetovića neka vrsta palimsestičkog protesta *u s u h o t i v r e m e n a* svjedoče stihovi sadržani u zbirci **Pisma sinu Samiru**. Oni su poetski komentar ratnih događaja na našim prostorima od prije nešto više od tri decenije.

Veoma je zanimljiv način na koji je Ćel Ahmetović inkorporirao ritam i dikciju zavičajnog jezika u svoje poetsko pismo. On je recepcijom, usvajanjem starog i arhaičnog načina govora u Sandžaku, utisnuo pečat tradicionalnog u savremeno, a kad to kažemo mislimo prije svega na jezik koji ima sve elemente sinhronije i koji je skladno uklopljen sa elementima jezika iz naše starine, tako da on na toj opoziciji i gradi snagu svog literarnog izraza.

Rečeno je već, da je Rasim Ćel Ahmetović, pored ostalog, poetski govorio o svojim zemljacima, prirodi i njenim pojavama, o svom zavičaju. „Svaki pokušaj da se otputuje od tog brijega činiće nam se zaludnim, jer obmana je da se odlazi i laž da se može od sebe pobjeći“ – rekao je jednom ovaj pjesnik. Među kritičarima i tumačima Ćel Ahmetovićevog stvaralaštva vladalo je, jedno vrijeme, mišljenje da je on prevashodno pisac zavičajnih motiva i reminiscencija, i tako dalje. Biti „zavičajni lirik“ u nas je, uglavnom, dugo imalo negativan predznak, valjda zato što zavičajnim liricima obično bivaju pojedinci koji nikada nisu otišli iz zvičaja. Malo je onih koji bi umjeli ozavičajiti cijeli svijet, ili koji bi uspjeli izmisliti vlastiti zavičaj, sagraditi ga iz temelja i omirotvoriti ga tako da čitatelj povjeruje kako, zapravo, važnijeg mjesta na zemlji nema. Oni koji tako i to uspiju, oni su, zapravo, pravi zavičajni ali i mnogo širi lirici, epici, romansi-jeri. Jedan od tih je Rasim Ćel Ahmetović.

RIJEČ KOJA OSTAJE

Postoje životi koje nije moguće obuhvatiti običnim in moriom. Postoje ljudi čiji trag ne blijedi, već postaje svjetlost onima koji dolaze. Takav je bio Rasim Čelahmetović.

Čovjek koji je snagom svoje riječi, skromnošću i snagom duha ušao u pamćenje Sandžaka i šireg južnoslovenskog kulturnog prostora. Bio je pjesnik, ali prije svega jedan od čuvara duše bošnjačkog naroda iz kojeg je potekao.

Na pjesničkoj večeri **Umjetnost od riječi**, održanoj u martu 2023. godine u Podgorici, upoznao sam čovjeka u čijem glasu je drhtalo više od sedamdeset godina iskustva. U stihu koji je govorio disali su i Lim, i zambaci iz avlije. Govorio je o Sandžaku kao o srcu koje kuca i u dobru i u zlu prostoru bez granica, mjeri čovječnosti, susjedstva i zajedništva. A govorio je mirno, saburli, s onom merhametli snagom koju imaju samo istinski velikani.

Rasim je bio pjesnik koji je stvarao iz potrebe iz unutrašnjeg plama. Pisao je, kako je govorio, "ne preko tastature, već na papiru, đe bijelo nestaje, a ostaje kićena jazija u stih pretočena".

Rodio se 15. avgusta 1945. godine u Priboju, u vremenu kada se grad dizao kao uzor za cijeli Sandžak. U kući su se svakodnevno slušali jezici narodne mudrosti, bajke, sedefli tamburice. Rasim je rastao uz knjigu i riječ. Sam priznaje: „**Ne vjerujem da u gradskoj biblioteci postoji knjiga čije stranice nisam pomilovao**“. Iz tog pomilovanja nastajale su pjesme. Prva zbirka — **Preprane vatre (1974)** — nije bila greška štamparije, već metafora za vatre koje ne peku, već opominju, dunjalučko-sandžačke vatre blaže od džehenemskih. Potom su slijedile: **Zimzelene tuge**, **Kazivanja o crnim gujama**, **Pisma sinu Samiru**, **Nepomenice**, **Za vodom bi krenule obale**, **Alkatmeri u bašči sudbine**. Svaka knjiga bila je krčena stazom boli, čekanja, simboličke i truda. Sam je govorio: „**Ne pišem ishitreno**“. **Zimzelene tuge** su stvarane punih šesnaest godina.

Njegov sin Samir, koji je zbog ratnih strahota morao napustiti dom, postao je simbol pjesničke tuge svih roditelja, svih Bošnjaka. I upravo u tom bolu Rasim nije pisao o ličnoj nesreći, već o kolektivnoj

suzi, koja je jednako majčina kao i očinska. Govorio je: „**Sve se slilo u jedan jecaj, u jednu molitvu: Da dobrota nadvlada zlo, da nas više ista vatra ne peče hiljadu i prvi put**“.

Pisao je o svemu: o Limu, smrti, zmijama, Sandžaku, o jeziku, o životu koji boli, ali i o nadi. Pisao je pjesme naslovljene kao „Derđef“, „Fildžan“, „Sehara“, „Duhanska kutija“, jer je znao da u tim riječima žive generacije i sjećanja. I kao što je svojevremeno zapisao poživši Hadžem Hajdarević: „Pjesnici su vrtlari svome maternjem jeziku“. Rasim je bio vrtlarski derviš jezika bosanskog. Njegove riječi su bile „srčka jezika“, otpjevane u himnu identiteta.

O Sandžaku je govorio kao o „dobrovoljnom pristanku da na jednom prostoru traje ista sudbina različitih ljudi“. O Bošnjacima je rekao: „Imaju tri srca. Nijedno ne miruje“. I u njegovoj pjesmi, jedno je srce kucalo za vjeru, drugo za porodicu, a treće za narod za sve nas koji smo ga slušali, čitali, voljeli.

Čitajući ga, imao sam osjećaj da ne čitam knjigu, već slušam starijeg brata ili oca, kako mi kroz priču ostavlja pouku. Njegove guje nisu otrovnice iz prirode, već iz naravi.

Njegova vatra nije plamen, već opomena. Njegova nepomenica nije prazna riječ, već ono što ne smiješ spomenuti, ali moraš nositi. Nema kod njega tuge bez dostojanstva. Nema stihova bez odgovornosti. Nema sjećanja bez smisla.

I zato njegove pjesničke tuge nisu tamne one su, paradoksalno, svijetle. Svijetle ne kao plamen koji gori, već kao kandilo nad nadom, kao svjetlost koja ostaje u očima i kad se zatvore kapci. Jer donose ono najrjeđe mirenje sa sobom, sa svojim korijenom, sa vremenom koje boli, ali i nas i uči. Te tuge nas ne sapliću one nas oslobađaju.

Možda zato što su rođene iz istine. Možda zato što ih je oblikovao čovjek koji nije želio da mu se ime pamti, već da njegova riječ nađe put do srca onih koji znaju šta znači ćutati sa tugom. Čitav je svoj život Rasim Ćelahmetović tragao za riječju koja nije samo znak, već trag i našao ju je u jeziku (bošnjačkog) naroda kojem je pripadao dušom i životom.

Rasim Ćelahmetović nije pisao da bi bio čitan. On je pisao da bi ostalo. Pisao je kao čovjek koji vjeruje da riječi mogu nadživjeti nedaće, progone, ćutnje i mijene. Njegove tuge više nisu samo njegove. One su naslijeđe. One su naše. One su dio one kolektivne duše koja se ne vidi, ali zbog koje opstajemo. A možda je to i ono

najdublje što književnost može da bude svjedočanstvo o čovjeku, narodu, vremenu koje ostaje i nakon nas.

Odlazak Rasima Čelahmetovića ostavlja prazninu. Ali to nije nijema praznina to je prostor mira koji traži promišljanje, prostor u kojem se njegove riječi ne čitaju, nego oslušuju. Jer on je bio pjesnik koji je poput drevnih derviša težio ka smiraju. Čovjek koji je znao da kalem ne treba podizati u svakom času, već samo onda kad duša sazri za stih. Koračao je kroz svijet skromno, ali njegov duh se uzdizao visoko. Pisao je dostojanstveno, govorio bez gorčine, a nosio je u sebi snagu naroda koji zna i da pati i da prašta.

I zato ne pamtimo Rasima Čelahmetovića samo po knjigama. Pamtimo ga po osjećanju koje ostaje kad zatvorimo knjigu, a riječi mu i dalje u nama odzvanjaju. Pamtimo ga po mudrosti što nas vraća jeziku, domu, avliji, babovim pričama, majčinim šamijama, Limu koji svijetli u pjesmi kao da je rijeka iznutra.

Ovo sjećanje na njega ne pišem kao in memoriam, jer se od takvih ljudi ne oprašta. Njima se vraćamo. Kad poželimo smiraj. Kad nas zapeče savjest. Kad se zapitamo šta znači biti pjesnik. Tada otvorimo njegov stih, kao što se otvara sehara predaka, i sjećamo se. Rasim Čelahmetović je ostao. Ne među sjenkama, nego među riječima. A riječ je, kad je iskrena, jača od zaborava.

Putuj, veliki Rasime, putuj poput Lima koji ti je bio svijetla tačka na karti smisla, rijeka uspomena, ogledalo tuge i nade. Putuj mirno onim stazama koje si godinama sanjao dok si motrio šapat rijeke ispod prozora svoga djetinjstva.

Putuj kroz maglu jutarnju, kroz svjetlosne niti ezana i sabaha, đe te čekaju tvoji stihovi, tvoji nijemi junaci i tvoje nepomenice koje si pretvorio u svetinju jezika. Putuj zemljama „malih ljudi“, kako si ih zvao skromnih, pritisnutih brigama, ali uzvišenih u dostojanstvu i poeziji. Putuj među onima koji nisu imali ništa osim obraza, osmijeha i riječi. Tamo đe se još pije voda iz česme, đe još miriše djetinjstvo iz avlijskih đulistana. Tamo đe se šapat prenosi sa generacije na generaciju, a pjesma ne pjeva već živi.

Putuj svijetom đe ne postoje granice osim onih srcem iscrtanih. Đe se stih ne piše, već daruje. Đe će te dočekati svi oni koje si oplakao i opjevao i oni kojima si podario dostojanstvo kroz stih. Putuj prema svjetlu, Rasime, jer tvoje pjesme su to svjetlo bile ovđe i sada, kao amanet, ostaju nama. Tvoje riječi i tvoje šutnje postaće naš kompas, a tvoje pjesničke tuge naš zavjet. Nećemo ih nositi

kao teret, već kao dar. Jer ti si nas učio da i bol može biti čista, ako je iskreno zapisana. Da i šapat može biti krik, ako ga razumiju pravi ljudi.

I zato, putuj, veliki Rasime, vječni pjesniče Lima, Sandžaka i bošnjačke duše.

Književni rad Rasima Ćelahmetovića traje od 1966. godine, kada su objavljeni njegovi prvi stihovi i kada je nagrađen prvim književnim priznanjima. Tokom svog višedecenijskog stvaralaštva, objavio je brojne zbirke poezije i proze:

Preprane vatre (1974),

Zimzelene tuge (1992),

Kazivanja o crnim gujama (1993, drugo izdanje 2000, Bugarska),

Pisma sinu Samiru (1998; drugo izdanje 2000, Sarajevo),

Nepomenice (priče, 1996),

Za vodom bi krenule obale (izabrane pjesme, 2004),

Alkatmeri u bašči sudbine (izbor iz stvaralaštva, 2007).

Poseban značaj ima njegova antologičarska djelatnost. Priredio je antologiju Otisci začaranih ogledala poezije Bošnjaka u Srbiji, koja je ušla u sastav reprezentativne Antologije „Trajnik“, predstavljene kao izdavački poduhvat Srbije na Beogradskom sajmu knjiga 2009. godine.

Autor je i antologije Pjesnikinje Priboja, u kojoj je afirmisao stvaralaštvo više od 60 poetesa iz svog rodnog grada. Rasim Ćelahmetović bio je jedan od osnivača Kluba pisaca u Priboju i utemeljivač renomirane manifestacije Limske večeri poezije. Njegove pjesme prevedene su na turski, poljski, bugarski, makedonski i albanski jezik.

Uvršten je u brojne antologije, zajedničke zbirke i zbornike, a njegovi stihovi našli su mjesto i u čitanci Bosanski jezik i književnost za srednje škole.

Kao pjesnik, esejista i kritičar, Ćelahmetović je bio duboko posvećen jeziku, identitetu i kulturnom pamćenju. Bio je član je Udruženja književnika Srbije i Udruženja pisaca Sandžaka. Dobitnik je niza značajnih književnih i društvenih priznanja, među kojima se izdvajaju nagrade „Blažo Šćepanović“ (dvostruki laureat), nagrada Limske večeri poezije, „Vukovi lastari“, „Susreti drugarstva“, nagrada lista „Vijesti“, te najveće kulturno priznanje Sandžaka – Dukat Isa-bega Ishakovića. Odlikovan je i „Zlatnom značkom“ Kulturno-prosvjetne zajednice Srbije, kao i priznanjima Opštine Priboj za doprinos razvoju kulture.

Rasim Ćelahmetović preminuo je 24. juna 2025. godine u Priboju. Ostavio je za sobom snažan trag u bošnjačkoj i južnoslovenskoj književnosti. Njegove pjesme, kao rijeka Lim koju je volio i opjevao, nastavljaju da teku tiho dostojanstveno i trajno, zato će njegovo stvaralaštvo trajati koliko i rijeka Lim.

Svetlana Broz (1955-2025)

OVIH DVADESET GODINA¹

Dvadesetogodišnjicu prvog izdanja ove knjige obeležavam objavljivanjem šestog izdanja u BiH, i prvog izdanja u Srbiji. Njen buran život, ne samo u BiH gde je iznedrena, nego i u Evropi, USA i na Arapskom poluostrvu obavezivao me je da ga pratim, beležim i konačno, kada sam sela da napišem ovaj predgovor, shvatila sam da imam materijal za novu knjigu o knjizi. Jedina racionalna odluka bila je da ilustracije svedem na odabir po jednog od desetina ili stotina primera.

Reakcije onih koji su znali da od januara 1993. prikupljam u BiH svedočenja za knjigu *Dobri ljudi u vremenu zla* bile su raznovrsne.

U Beogradu mi je koleginica, psihijatar rekla: *Zašto ne pišete knjigu o zlim ljudima, oni su interesantni, a dobri ljudi su dosadni i nezanimljivi?* U Banja Luci mi je novinar rekao: *Ljubomorani sam što se sam nisam setio...*

U Bosanskom Šamcu načelnik opštine, inače moj kolega, doktor medicine, crven u licu urlao je i lupao pesnicom u sto: *Zašto ne pišete knjigu o zlim ljudima?! Nema dobrih ljudi! Dobar Musliman je samo mrtav Musliman, dobar Hrvat je samo mrtav Hrvat!!*

U Modriči mi je policajac s telegramom u kojem mu je naređeno da me uhapsi i spreči da prikupljam svedočenja rekao: *Idite doktorka i radite svoj posao. Svakakvih budala ima među nama.*

U Sarajevu je moja tetka Olga 1997. bila začuđena odlukom da intervjuišem građane Vareša: *Ali, u Varešu više nema Hrvata!*

Dok sam je pisala mislila sam da će stanovnicima BiH biti dosadna, jer oni tačno znaju šta im se događalo u ratu, ali nisam bila u pravu. Kroz stotine promocija i medijskih predstavljanja postala je simbol pomirenja i bila prihvaćena kao antidot zlu kroz koje su prošli.

U avgustu 1999. bila sam u Goraždu, koje je bilo izloženo teškim ratnim razaranjima sa mnogo žrtava bošnjačke nacionalnosti i u toku Drugog svetskog rata, kao i u poslednjem ratu. Prišao mi je

¹ U Beogradu, septembar 2019. / Portal Avlija

čovjek tridesetih godina i rekao: *Gospođo Broz, ja sam u toku rata bio borac i s puškom sam branio svoj grad od agresije, ali moram da vam kažem da po Goraždu samo jedan primjerak Vaše knjige već šest mjeseci ide od ruke do ruke i da ju je većina stanovnika pročitala. Ono što se meni nameće kao neodoljiv utisak je, da ljudi u ovom gradu, poslije čitanja Vaše knjige, na drugi način razmišljaju i govore o pripadnicima druga dva naroda. Prestali su da generalizuju krivicu i spremni su da prihvate povratak onih koji nisu činili zločine. Daleko su manje ostrašćeni i daleko su spremniji da se susretnu i razgovaraju s tim drugim i trećim, nego prije šest mjeseci.*

Knjiga objavljena u januaru 1999. izazvala je mnogo reakcija, kao jedan od prvih pisanih dokumenata sa prostora bivše Jugoslavije, koji svedoči o pozitivnim primerima ljudskosti u neljudskim vremenima.

Priznajem da mi je, dok sam radila na objavljivanju knjige, osnovni cilj bio da ostavim budućim generacijama dokumentarni trag o tome da uvek postoji mogućnost izbora hoćemo li ostati ljudi ili postati neljudi u neljudskim vremenima. Danas je jasno da je eho njene javne prezentacije vredan pažnje, s obzirom da ilustruje značaj i uticaj pozitivnog primera kao novog metoda u procesu pomirenja, a istovremeno vrlo često menja samoživu svest pojedinaca i time ga čini plemenitijim, građanski hrabrim i odgovornim.

Krajem 1998. ispisivala sam svedočenje jednog sagovornika, u svojoj kući u Beogradu, o tragediji koja se dogodila 25. maja 1995. u Tuzli, kada je samo jedna granata ubila sedamdeset jedno mlado ljudsko biće na glavnom trgu u gradu, a ranila sto dvadeset četvo-ro. Posetila me je pedesetogodišnja poznanica, diplomirani ekono-mista, koju je interesovalo šta radim. Ispričala sam joj sadržaj sve-dočenja, a ona me je pitala: *A, odakle je pala ta granata?* Odgovorila sam da je granata pala sa Ozrena, planine na kojoj su bili položaji Vojske RS. Iskreno iznenađena rekla je: *Jao, zar su Srbi to radili?*

Bez reči sam joj pružila monografiju *Ubistvo svitanja*², koja je u Tuzli objavljena o toj tragediji. Na njenom kraju posle fotografija i kratkih biografija mladih ljudi koji su izgubili život, nalaze se i fotografije samog mesta masakra, koje su, naravno, stravične i po-tresne. Listala je knjigu dok nije došla do fotografija mesta masakra. Kada je ugledala prve dve, zaklopila je korice, vratila mi knjigu i okrećući demonstrativno glavu od nje, rekla: *Ja ovo ne mogu ni da gledam.*

- Misliš li da zaista imaš moralno pravo da okrećeš glavu od fotografija mesta na kojem su majke, a i ti si majka, skupljale delove svoje dece, da bi ih mogle sahraniti? - pitala sam je užasnuta njenim bežanjem od istine.

Verovatno je prvo pitanje koje sebi moraju postaviti oni koji prihvate istinu: Šta sam ja učinio da do toga ne dođe? i sledeće: *Koliko sam, svojim glasanjem za one koji su te zločine učinili u ime moje etničke grupe, doprineo tome?* Oba su preteška da bi se lako suočili s njima.

U julu 1999. održana je promocija knjige u Berlinu. Organi-zatori su bili prijatno iznenađeni činjenicom da su se prvi put od završetka rata pripadnici tri najveće etničke grupe iz BiH sakupili u istoj sali i s interesovanjem učestvovali u diskusiji.

U decembru 1999. u Londonu, pet minuta pre početka pre-davanja koje sam držala, prišao mi je ekstremno mršav, sredovečan čovek ogromnih očiju iz kojih su se kotrljale suze dok me je nemo držao za ruke. Kada je smogao snage da progovori, rekao je: *Preživio sam Omarsku, Keraterm i Manjaču, ubili su mi ženu i kćerku, ali vi ste u pravu, svuda ima dobrih ljudi. Hvala vam što ste napisali knjigu o dobrim ljudima i što ste došli čak u London da govorite o tome da je zajednički život moguć. I ja želim da se vratim kući. Da nema do-*

2 Ubistvo svitanja civilne žrtve rata u Tuzli, "PrintCom" d.o.o. Grafički inženjering Tuzla, 1996.

brih ljudi moja bi želja bila samo iluzija.

Ovo potresno svedočenje iznela sam i komentarisala na međunarodnoj konferenciji *Istina, odgovornost i pomirenje* održanoj u Sarajevu, u februaru 2000., nakon koje mi se iste večeri telefonom javio potpredsednik Udruženja logoraša u BiH, najbrojnije asocijacije koja je imala 200.000 članova. Po profesiji pravnik, do rata sudija, tražio je sastanak sa mnom da bi mi rekao da sam potpuno u pravu; da i logoraši Bosne i Hercegovine imaju potrebu i žele da govore o istini, odgovornosti i pomirenju, ali nemaju kome, s obzirom da nacionalističke strukture koje su na vlasti, nažalost, još uvek na tim prostorima, nemaju interes da ih čuju - ili preciznije - ne žele da čuju, jer im istina ne odgovara. U jednom trenutku je rekao: *Ja sam preživio sedam hrvatskih logora. Žao mi je što se nismo poznavali prije dvije nedjelje, kada mi je u stanu u Sarajevu, gdje sada živim sa porodicom, gost na večeri bio komandant jednog od tih sedam logora, jer je taj čovjek bio i ostao čovjek i kao komandant logora. Postali smo prijatelji i posjećujemo se.*

U februaru 2000. sam na graničnom prelazu između BiH i Crne Gore doživela da me je policajac na crnogorskoj strani, koji je pregledao dokumenta pitao: - *Da li ste Vi napisali knjigu "Dobri ljudi u vremenu zla"?* Iznenađena, odgovorila sam potvrdno, a on mi je pružio ruku i rekao: *Ja Vam čestitam i hvala Vam što ste napisali jednu časnu i poštenu knjigu.* Uzdahnuo je i sa setom nastavio: *Ja sam mnogo vremena proveo na ratištu u Hercegovini.*

Nastavila sam putovanje razmišljajući o tome kako se ljudi identifikuju sa zlim ili sa dobrim. Taj čovek se očigledno identifikovao sa primerima dobrote iz knjige, jer je sam bio gurnut (verovatno prisilno mobilisan) u to zlo, bez svoje volje. Činjenica je da je bilo mnogo takvih, i da svi oni i danas nose hipoteku kolektivne odgovornosti za ono što su učinili neki njihovi sunarodnici, jer mnogi zločinci još uvek nisu privedeni licu pravde i kažnjeni. Svaki dokaz o tome da je bilo i časnih ljudi u tim strašnim vremenima za njih je tračak nade da će jednog dana moći mirno da spavaju.

U martu 2000. održala sam predavanje za sto pedeset maturanata srednjih škola u Bijeljini, uglavnom nacionalno ostrašćenih, koji su iskazivali stavove usvojene od onih koji su ih učili, dakle roditelja i profesora, kroz dvočasovni dijalog koji smo vodili. Razgovor je rezultirao njihovom molbom da im oprostim za jednoumlje s kojim su došli i željom da pročitaju knjigu *Dobri ljudi u vremenu zla.*

Čak su svi na kraju tražili od mene i posvetu na knjizi, koju su u početku veoma napadali. Njihovi retki, ali divni, nacionalno neostrašćeni profesori, rekli su mi kasnije da su ti mladi ljudi postali mnogo tolerantniji nego pre čitanja knjige.

Vojnici su često bili prisilno mobilisani, pa se događalo da odbiju učestvovati u opsadama svojih gradova, uz obrazloženje da ne žele ubijati svoje sugrađane. Borac Armije BiH koji je branio Sarajevo tokom trogodišnje opsade grada od Vojske Republike Srpske, opisao je protivljenje borbi mnogih vojnika: *Prvih godina rata proveo sam mjesece braneći Sarajevo u rovu koji je bio samo pedeset metara udaljen od rovova srpske vojske. Između nas se nalazila neminirana ravna livada. Ako bi neko podigao glavu iznad rova s druge strane bi mogao biti ubijen. Nakon nekoliko noći osluškivanja i posmatranja neprijateljskih rovova, jednog jutra začuli smo glas s druge strane i zanimemili: Hej, momci, hajmo odigrati partiju fudbala na livadi! Mi smo mislili da je to neki trik, ali oni su nastavili: „Ne želimo pucati na vas. Ovo je besmislen rat i mi smo odlučili da ne učestvujemo u njemu. Ako se plašite, recite samo da nećete pucati i mi ćemo prvi izaći iz rova.“*

A onda su to i učinili. Igrali smo fudbal s njima svaki dan. Da nas je neko vidio u to vrijeme vjerovatno bi rekao da smo ludi. Ali, gledajući unatrag na to vrijeme, sa današnje tačke gledišta, čini mi se da smo bili normalniji nego većina ljudi. Nakon dvije sedmice igranja fudbala umjesto ratovanja, neprijateljski vojnici su nas obavijestili da treba da idu kući na dvije nedjelje odmora i da će ih zamijeniti nova grupa vojnika iz drugog dijela Bosne. Upozorili su nas da budemo oprezni: „Nova grupa možda ne voli fudbal više od borbe. Čuvajte se, jer ako ne budete, s kim ćemo igrati fudbal kada se vratimo za dvije nedjelje?“ - rekli su.

Nakon njihovog odlaska, upravo kako su i predvidjeli, naredne dvije sedmice nismo mogli ni proviriti iz rovova, jer su nas novi vojnici neprestano držali pod paljbom. Tokom rata često sam bio ranjavan, ali nikada neću zaboraviti grupu neprijateljskih vojnika s kojima smo igrali fudbal po dvije sedmice skoro cijelu jednu godinu.

Mnogo sam svedočenja o bezgraničnoj ljudskoj dobroti čula nakon objavljivanja knjige od onih koji su primerima iz knjige bili motivisani da otvore dušu i na taj način odaju priznanje onima koji su zaslužili da ih izvedu iz anonimnosti.

Direktor jedne fabrike svedočio je o svom iskustvu u malom

gradu u centralnoj Bosni. Naoružani vojnici, pripadnici paravojne jedinice pokupili su ljude moje nacionalnosti, uključujući moju porodicu i mene, iz stanova i kuća, i odveli nas u zgradu osnovne škole koju su pretvorili u logor. Nakon nekoliko dana izveli su četrdeset logoraša, među kojima moju ženu, naša dva petogodišnja dječaka - blizanca i mene i postrojili nas u red ispred zgrade. Gledali smo ih kako puškama guraju civila u kojem sam, kad se približio, prepoznao svog najboljeg prijatelja i kuma. Naredili su mu da izabere dvanaestoro nas i odluči na koji ćemo način biti ubijeni. Bio sam užasnut – pa on nas je sve poznao! Bez sekunde razmišljanja, on se okrenuo naoružanim ubicama i rekao: „Trebalo bi da se stidite! Sram vas bilo! Ovi su ljudi nevini! Pustite ih odmah kućama!“ Onda se okrenuo nama, gledajući nas, jednog po jednog, pravo u oči i rekao: „Žao mi je. Ovo je sve što mogu učiniti za vas. Znam da jutro neću dočekati živ. Želim vam sve najbolje!“ Vojnici su ga odveli negdje, a nas ponovo vratili u logor. Moj najbolji prijatelj je bio u pravu. Zločinci iz njegovog vlastitog naroda ubili su ga te noći. Mi smo imali sreće. Nakon nekoliko mjeseci spašeni smo razmjenom sa drugim zatvorenicima. I danas se pitam ko ima pravo da govori o kolektivnoj krivici bilo koje etničke grupe?

Prvi put u istoriji silovanje je proglašeno ratnim zločinom od Međunarodnog tribunala u Hagu za zločine u Jugoslaviji (ICTY). Žena iz severoistočne Bosne mi je ispričala: *Vojnici su me dovukli u podrum i ostavili u zaključanoj prostoriji. Šest vojnika je ušlo tog dana, jedan po jedan. Svako od njih je zaključao vrata i silovao me. Nisam se mogla odbraniti i vrištala sam iz sveg glasa. Sjedila sam u šoku preko puta vrata kada je sedmi vojnik ušao. Zaključao je vrata, prešao polovinu sobe i šapnuo nešto što nisam mogla čuti. Prišao mi je polako i šapnuo: „Vrišti, molim te. vrišti. Ja ne mogu učiniti ono što su oni, ali ako ti ne vrištiš kao ranije, ljudi napolju će me ubiti.“* Knjiga je izazvala mnogo reakcija i u svetu.

Palestinski psiholog Sami Adwan je, prilikom primanja Nagrade Alexander Langer u Italiji, nakon mog uvodnog izlaganja o knjizi, rekao: *Nameravao sam svoje današnje izlaganje započeti na sasvim drugom mestu, ali me je svedočenje o dobrim ljudima iz BiH osvestilo da je osnovni motiv zbog kojeg sam posvetio život borbi za zajednički život Palestinaca i Jevreja, zapravo, u mom doživljaju iz mladosti.* Opisao je da je kao mladić proveo tri dana u izraelskom vojnom zatvoru bez vode, po naredbi komandanta zatvora, koji je zabranio čuvarima da im daju vodu. Četvrtog dana čuvar je ušao u

ćeliju i nakon što je proverio da niko od pretpostavljenih ne gleda, izvadio iz unutrašnjeg džepa **čuturicu i dao je bez reči zatvorenicima...** Nekoliko dana kasnije komandir zatvora ga je tukao zbog njegovog odbijanja da potpiše dokument na jeziku koji nije razumeo. Nakon nekoliko šamara čuo je glas stražara: *Stidite li se što tučete čoveka zato što ne može potpisati nešto što ne može pročitati? Da sam ja na njegovom mestu nikada ne bih potpisao.*

Čovek koji je izgubio skoro celu familiju za vreme genocida u Ruandi, a sam preživeo zahvaljujući činjenici da se u to vreme nalazio na studijama u inostranstvu, na konferenciji o Saosećanju i socijalnom lečenju, u Bostonu, SAD, rekao je: *Došao sam govoriti o stradanju stotina članova moje familije u genocidu u Ruandi, ali posle izlaganja o dobrim ljudima u vremenu zla u BiH, želim govoriti o majci jednog ubice. Ta žena je četiri meseca, svakog jutra, nakon što bi sin izašao da ubija pripadnike drugog plemena, dovodila u svoju slamnatu kućicu čitavu porodicu moje tetke, hranila ih je, pojila, skrivala, znajući da ih niko, kao pripadnike drugog plemena, neće tražiti kod nje. Svake večeri, pre povratka sina iz krvavog pira, skrivala je tu porodicu u žbunje obližnje prašume da prenoće. Ta porodica je jedina od moje mnogobrojne familije preživela genocid, zahvaljujući majci koja je našla način da pokaže svoje neslaganje s morbidnim idejama svog sina.*

Sudije i tužioci Tribunala u Hagu (ICTY), prisutni na mom predavanju o dobrim ljudima u vremenu zla 2003., bili su iznenađeni činjenicom da je u Bosni i Hercegovini za vreme rata mnogo ljudi svih etno-nacionalnih grupa imalo građansku hrabrost da se bez oružja suprotstavi zločinu nad nedužnima. Morala sam ih podsetiti da se u njihovom ogromnom arhivu nalazi mnogo svedočenja preživelih žrtava, koja se završavaju objašnjenjem da su spašeni zahvaljujući pojedincima iz iste etno-nacionalne grupe kojoj su pripadali i zločinci. Sudija iz Ruande dugo me je grčila i plakala pre nego što je rekla: *Hvala vam što ste došli da nam govorite o dobrim ljudima u vremenu zla u BiH. Ja sam preživela genocid u Ruandi zahvaljujući činjenici da nisam u to vreme bila u zemlji, ali svi moji najbliži su ubijeni. Radim već pet godina u Tribunalu za Jugoslaviju i tek danas znam da moj rad ima smisla.*

Pre objavljivanja ove knjige nisam se pojavljivala u medijima. Jedina čestita dnevna novina u Srbiji *Danas* objavila je prvi intervju sa mnom i, od početka februara 1999. feljton iz knjige, koji je, nakon nepuna dva meseca, tadašnji ministar informisanja zabranio prvih dana svog cenzorskog mandata.

U Beogradu je u martu 2001. Radio B2 92 prvi započeo emitovanje serije emisija pod naslovom *Katarza*, koja je predstavljala slušaocima

pozitivne primere međuetničke pomoći u toku rata u BiH. Bila je to dugo jedina emisija takvog sadržaja u Srbiji.

Televizija B92 emitovala je 2003. dokumentarnu seriju pod naslovom *Dobri ljudi u vremenu zla*, deset tridesetminutnih dokumentarnih emisija po istoimenoj knjizi. Jedna od meni najdražih reakcija stigla mi je u koverti iz Smedereva u Hadžiće kod Sarajeva, na kojoj je pisalo samo moje ime i prezime i, Bosna i Hercegovina.

Za poslednjih dvadeset godina dala sam hiljade intervjua vezanih za temu knjige u domaćoj i stranoj štampi, od lokalnih medija do svetskih, koji uključuju i New York Times, Herald Tribune, Boston Globe, La Monde, Corriere della Sera, El Pais i Shinbune, koji je u to vreme imao šesnaest miliona čitalaca dnevno.

Zbog ove knjige predavala sam na preko pedeset američkih i pedeset evropskih univerziteta, za više od 20.000 studenata.

Zbog knjige sam dobila mnoga priznanja koja se mogu naći u mojoj biografiji i proglašena Pravednicom u parku pravednika u Milanu davne 2003.

U svetu postoje desetine instituta za mir, a većina ih se zapravo bavi ratom. Mnogi univerziteti imaju mirovne i ratne studije, ali se i oni po pravilu bave ratovima, a ne mirom. Sreća je što postoji nevladin sektor koji u ratovima razorenim državama preuzima ulogu savesti društva, a po profesoru psihologije Ivanu Šiberu *ljudi iz nevladinih organizacija idu glavom kroz zidove, da bi posle političari prolazili kroz te rupe*.

Knjiga je bila i inspiracija za osnivanje NVO Gariwo u Sarajevu, koja od 2001. radi na razvijanju programa edukacije o građanskoj hrabrosti.

Zahvaljujući knjizi održala sam predavanja za preko sto hiljada mladih i građana BiH i regije; uredila sam i objavila preko četrdeset knjiga o građanskoj hrabrosti, snimila četrdeset dokumentarnih filmova na ovu temu, kao i dugometražni dokumentarni film *Sarajevo, simbol građanske hrabrosti*; ustanovila sam *Nagradu Duško Kondor za građansku hrabrost i njenu afirmaciju...*

Dve pozorišne predstave u Italiji i dve u Bosni i Hercegovini napravljene su po ovoj knjizi.

Da nije bilo ljudi koji su imali građansku hrabrost, bilo bi besmisleno boriti se za zajedničku budućnost. Oni moraju postati i ostati svetionici koji će novim generacijama biti markeri ljudskosti.

Ako su oni imali hrabrosti da žrtvuju sopstveni život u ime nepristajanja na zločin imamo li mi moralno pravo da o njima ne govorimo, ne pišemo i ne sakupljamo dokumentarnu građu?

Čedomir Čeda Petrović (1949-2025)

MOJ DEDA ČEDOMIR U PET SLIKA

“Danas je rođendan Miodraga Petrovića Čkalje. Neka su blagosloveni ono dvoje Kruševljana kojima je tako nešto palo na pamet”. (Dušan Radović: Beograde, dobro jutro, 1. april 1976)

Petrovići, Kruševac 1956: Očeva sestra Staka, majka očeva Hristina, moja majka Dragica, deda Čedomir, otac, starija očeva sestra Nada, dole čuči Nadin suprug Mile Matović, u krilu, levo Dragana, kćerka Nadina i Mileta Matovića i ja

Slika prva. SPOKOJNOST

Kada se setim moga dede po ocu Čedomira Petrovića, uvek u glavi vidim nekoliko slika ali jedna je uvek pre svih.

Sedi na niskoj stolici prislonjenoj na zid kuće napravljene od trske i blata i okrečene u belo. Zid napukao na mnogim mestima. Šajkača na glavi. Nikada ga nisam video bez nje. Nije je skidao ni noću, kada je spavao u kuhinji u gvozdenom vojničkom krevetu, pokriven uvek ćebetom u bilo koje doba godišnje. Košulja gruba. Džemper

bez rukava što mu Nana ištrikala, još ihaaaaj... Pantalone, uzane vojničke. Neka pantljika umesto kaiša. Na bosim nogama coku-
le sa pertlama koje nikad nije vezivao. Jedna ruka položena mirno
na koščato koleno. U drugoj drži muštiklu koju je sam napravio od
trešnjinog drveta. Ruka malo drhti kada je privuče ustima i udahne
duboko dim, koji nikada ne izađe. Bela brada i brkovi. Izborano lice i
ruke. Prošao oba Balkanska rata i Prvi svetski. Dve godine u bugar-
skom ropstvu. Oči utonule u vreme. Kašalj dug i težak. Ćuti. Retko
progovara. Sluša. Voli da smo svi tu i da nas gleda. Pokreti i hod
lagani. Uvek pribran i miran. Prvi i poslednji put bio kod lekara nešto
malo vremena pre no što će otići. Nateralaga familija. Doktor gle-
da snimak pluća i pita se kako je deda još živ? Nema pluća. Samo
neka paučina. Izgorelo to od tri pakle Drave na dan. Pre toga, kao
mlad, zavijao neku krdžu. Ustane. Visok, prav, tanak. Vuče cokule po
kaldrmi oko kuće. Nana viče – *Čedo, diži noge kad ideš. Pašćeš.* On
kaže nešto za sebe i ode dalje. I ja celog života vučem noge i sap-
licem se. Prvo majka, pa moja Smiljka, pa kćerke, govore mi – *Diži
noge, vidiš koliko je džomba i rupa na putu. Pašćeš.* Kažem nešto za
sebe i odem dalje.

Slika druga. ISKUSTVO

Priča otac ...

Budi me neko lagano. Nežno mi prelazi rukom preko čela i
kose. Otvaram oči i vidim majku uplakanu. Sestre vrište. Majka mi
govori pokušavajući da ostane mirna...

– Mile sine, otrči do oca u Staru čaršiju, kod Muse i Marka i
kaži mu da dođe što pre, gori nam kuća.

Oblačim kratke pantalone, košulju u trku. Trčim bos po prašn-
javom putu. Okrenem se i vidim plamen na vrhu kuće. Počele komši-
je da pristižu. Noć. Kasno. Nigde nikoga. Da stignem brže, jurim niz
Tilino sokače. Tila bio puškar. Jurim prema kafani „Kod Muse i Mar-
ka“. Tu je otac uveče sedeo sa društvom i kartao se. Kafana se nad-
ula od dima. Iz odžaka izlazi, iako je leto. Kucam, pa lupam na vrata.
Otvora mi gazda. Ogroman sa velikim brkovima i keceljom masnom
od roštilja i prolivenog pića.

– Šta oćeš dete?

– Tražim oca.

Gleda me. Premerava.

– A, ko ti je otac?

- Čeda.
- Koji Čeda?
- Čeda trošarinac.
- Tako bre kaži ... eno ga za stolom pored prozora. I požuri.

Ne volim da mi se deca muvaju po kafani ni danju, a kamoli noću. Štipa duvan i prepržena crevca na žaru. Potrčim prema ocu i onako mali, naletim na stolu na posluženu ogromnu teleću glavu u škem-betu. Vrisnem od straha i uletim u isti ton u kome Ciganka peva promuklim glasom pesme koje otac mnogo voli, „*Marče moje malo*“ i „*Tri se snega na planini bele*“. Udara dairama pijane goste po glavi. Mali sprčeni Ciga kuka na violini. Prilazim ocu i vučem ga za rukav.

- Tata, tata ...

Okreće glavu prema meni. Gleda me, pa vraća pogled na karte u rukama.

- Kolko menjaš Čedo?
- Tri.

Dobija tri nove karte i polako ih raspoređuje u rukama. Vraća pogled ka meni.

- A, što si ti sine ovako kasno došao?
- Gori nam kuća.

Pita ga ovaj što deli karte.

- Je l' pratiš Čedo?
- Pratim i dižem za još dva dinara.

Lagano stavlja dva dinara na sredinu stola. I ne gleda me.

- Ko to kaže?

Blenem u karte i novac. Trljam oči, a pevaljka se nagla i trese sisama. Kelner juri sa sifonima sode i vinom. Čokanji s rakijom lete preko mene. Zavrtelo mi se u glavi. Otac ponavlja pitanje.

- Ko to kaže?
- Šta, ko to kaže?
- Da nam gori kuća.

– Mama... mama, poslala me po tebe, da što pre dođeš kući.

– To sine gori odžak i njega će da ugase komšije. Kad bude počela kuća da gori onda dođi da mi javiš. Iди sad polako.

Trčao sam plaćući, što od dima, što od besa što otac nije pošao sa mnom. U mislima sam video izgorelu kuću i samo pepeo što je ostao od nje. Stao sam da uzmem vazduh i osetio miris paljevine. Ugledao kuću u daljini. Nije više bilo vatre. Majka i sestre su bile u kuhinji. Zagrlile su me i rekle da se to samo odžak zapalio i da su ga komšije ugasile. Otac je došao kući pred zoru.

Slika treća. VASPITANJE

Priča otac...

Ponavljao sam peti razred. Bežao sam sa časova. Bilo lepo vreme te godine. Ko da uči? Igrali smo fudbal dok uveče nismo popadali svi po zemlji. Ja se sakrio u kukuruz, ne smem ocu na oči. Ručak. Uvek smo svi zajedno za stolom. Otac pita – *Gde je Mile?* Tišina. *Ja pitao nešto.* Majka promrmlja – *Ponavljao razred, pa se plaši tebe.* Nikada me ni otac, ni majka, ni sestre nisu udarile. Otac izašao na prag. Visok, prav, tanak. Zove me da dođem. Idemo u Staru čaršiju. Idem pored njega a ne znam kuda ćemo? Prvo smo svratili do „*Tivara*“ i tu mi je otac kupio nov kaputić i kratke pantalone, košulju i kapu. U drugoj radnji, cipele. Otišli smo u centar, u hotel „Evropu“, na ručak. Posle mi je otac kupio sladoled i kod kovača, točak i gvozdeni žarač da mogu da ga teram niz ulicu. Celu mesečnu platu potrošio je na mene u jednom danu.

Te noći sam bio u nekom bunilu. Plakao sam i tresla me groznica. Razred sam položio kao najbolji i sve ostale kasnije. Ne bih više mogao da podnesem tu „strašnu kaznu“ koja je bolela više od svih batina i zabrana. Otac nije išao u školu, bio je nepismen, ali je znao život, znao je dušu. Znao je patnju. Krivicu i kaznu.

Slika četvrta. OSEĆAJNOST

Moja priča ...

Imali su deda i nana kucu. Bio je ceo beo, samo mu je desno oko bilo crno. Ime mu je bilo Šonja. Došao je kao štene i ostao do kraja. Čuvali su ga deda i nana. Kada dođe leto i odemo kod njih, ostanemo mesec i više dana. Tada je Šonja bio moj najbolji i nerazdvojni prijatelj. Jednom sam mu slučajno u igri, štapićem povredio oko. I to baš to desno koje mu je bilo crno. Plakao sam, sekirao se. Tešili su me da će to sve da prođe i da će Šonji oko da bude dobro, ali džaba. Vratimo se u Beograd. Ne izlazim iz kuće. Ne idem da igram fudbal sa drugom decom. Samo sedim i ćutim. Sekiram se. Otac i majka počeli da brinu. Dolazi jednog dana poštar. Zove me. Kaže da je pismo za mene i na moje ime. Za mene. Meni niko nikada nije pisao pismo. Otvorim ga i odmah vidim da je deda pisao. Bio je nepismen i ja sam ga preko leta učio da piše. Pismo je bilo na dve strane i celo je bilo napisano u jednoj reči. Nije bilo razmaka, zareza, tačke, velikih i malih slova. Jedna ogromna rečenica na dve strane. Trebalo mi je tri dana da je podelim linijama da bih mogao da dođem do njene sadržine i pročitam pismo, a onda sam čitajući shvatio da je

to najlepše pismo na svetu i da nikada više u životu neću dobiti takvo. Pisao je deda da je Šonja dobro. Da mu je oko prošlo i da vidi još bolje nego pre. Nana ga je negovala i ispirala oko čajem od kamilice. Pozdravlja me puno i poručuje da se ne sekiram. Pita kako sam ja? Da li igram fudbal sa decom? Kad polazim u školu i jedva čeka leto, da ja dođem i da se opet igramo kao nekad.

Slika peta. OPUŠTENOST

Priča otac ...

Deda je bio radikal kod Nikole Pašića. Kada Pašić izgubi, izgubi i deda posao i guli se proja dokle god se Pašić ne vrati na vlast. Bio je trošarinac. To je bila neka vrsta carine. Naplaćivao je porez ovima što su ulazili kolima u Kruševac da prodaju svoju robu. Bilo je i Ciga, koji su uvek kukali – *Nemo Čedo molim ti se... nemo od nas Cigani. Imam sitnu decu, ne znam ni koliko ih ima. Nemo na nas sirotinju... pusti da prođem, da ne platim, Bog da te čuva i tebe i sve tvoje, i živinu i da ti rodi sve što imaš ...*

Deda se smeška – *Šta da mi rodi? Onih deset metra kukuruza! Ajde prolazi al polako da ne vide drugi.* I tako je deda puštajući sve Cigane da prođu a da ne plate ništa, postao ciganski kum.

Kada dođe maj i Đurđevdan, Cigani dođu kolima sa konjima po dedu. Uvek povede i mene, a majka i sestre ostanu na kapiji i mašu nam. Obučemo najlepše što imamo i čisto.

U prvih nekoliko kuća otac se dobro drži. Kod sedmog ili osmog domaćina udari mu piće prvo u noge. Onda ga nose iz kuće u kuću. Ja u maramče stavljam slavske kolačiće za majku i sestre. Posle ponoći zaspim na stolici. Onda i mene nose. Ostalo je još nekoliko kuća da se obiđe. Mora se. Naljutiće se domaćini. Otac više ne zna gde je. Negde čestita rođendan, negde svadbu, pa počne da izjavljuje saučešće. To je vreme da se rastajemo. Otac se uvoštio. Prvi put kad sam ga video da se udrvenio, razumeo sam zašto kažu za pijane ljude, pijan ko letva. Ukočene i ruke i noge. Dvojica domaćina ga nose. Jedan ga uhvatio za glavu, a drugi za noge i ubacuju ga u kola. Donose i goste iz drugih kuća. Ima tu i trojica iz Balšićeve. Naše komšije. Slažu ih na kola jedan pored drugog, kao cepanice. Ako ponestane mesta među ih na ove koji su u donjem redu. Spavam, a pridržavam oca da ne ispadne. Jedan iz gornjeg reda klizi lagano na dole i na kraju ispada iz kola na put. Vičem – *Stanite! Jedan ispao.* Stajemo. Dvojica Ciga, jedan stariji, drugi nešto mlađi, uz psovke,

silaze s kola i ubacuju ovog mučenika što je ispao. Stariji – *Uglavi ga bre između ovo dvoje debeli... i veži ga s taj konopac*. Na nekoliko mesta istovaruju i ostavljaju goste u jarak, kraj puta. Na kraju stižemo u našu, Balšićevu ulicu. Nju svake godine ostave kao poslednju. Tu okrenu kola, jer je na kraju ulice groblje. Noć polako odlazi, a dan se još ne javlja. Izvlače preostale, jednog po jednog i spuštaju ih ispred njihovih kuća. Viče Ciga – *Gazdarice, eve doneli smo gazda Stanimira, pa nek pođe neko još od mlađi, da ti pomogne. Težak je ko tuč*. Kola krenu malo napred, pa stanu ispred kuće gazda Radisava. Njegova žena, Anka, sa dva sina starija od mene, stoji već pred kapijom. *E, dobro da si tu gazdarice... eve ti gazda Radisava*. Dvoje Ciga ga traže, prevrću po gomili. Ne mogu da ga nađu. Stariji kaže – *Nema ga*. Komšinica Anka udari u kuknjavu – *Kako ga bre nema? Jaooo, kuku mene, pa de mi čovek? Da vam nije ispao usput? Nije gazdarice, čuli bi... a i ovo dete bi videlo*. Viče mlađi Ciga – *Eve ga ovde. Zaturio se. Malecak, pa se ne vidi*. Iznose ga i spuštaju u jarak. Dolazimo i do naše kuće. Nigde nikog. *Gazdarice Tinka, izađi sa Staku i Nadu, eve ti gazda Čeda... požurite da ne leži dugo... zaladnilo noćas, pa da ga ne prekrije rosa*. Spuštaju oca pred kapiju. Ja pomažem, koliko mogu. Duša mi spava.

Odlaze kola i Cige s njima. Ostaje tišina. Počinje zora i s njom slika koju nikada neću zaboraviti. Ispred svojih kuća u jarku, pred kapijama, leže pijani, ugledni domaćini, a pored njih žene i deca spremni da ih unesu u kuću. I uvek sam se kao mali pitao, zašto ih odmah ne unose unutra, nego stoje par minuta i gledaju ih. Kasnije mi majka rekla da ih ostave malo da im se hladna zemlja uvuče u kosti i bubrege, pa da ih ponekad štregnu leđa i noge i podsete na Đurđevdan.

Nikad u životu nisam okusio kap alkohola. Valjda je otac popio i za mene.

Tako je bilo kako je meni otac pričao, a ja pričam svojoj deci. I vama sada.

Josip Pejaković (1948-2025)

KAŽI MOJA JUGOSLAVIJO¹

Kaži moja Jugoslavijo
šta se s'nama dešava
gdje su tvoji sinovi
bez njih sve se riješava

Gdje ste svi vi sa Neretve
sa Sutjeske plahovite
gdje ste tiči sa Morače
sa Cetine i Morave

Gdje ste moji sa Grmeča
sa Igmana i Kozare
gdje ste hrabri s' Kadinjače
Fruške Gore i Dinare

Sinovi vas vaši traže
da nam savjet mudar date
evo neki sada hoće
staru braću da zavade

Krv je za te mnoga data
od Srbina i Hrvata
Slovenca i Crnogorca
Makedonca Muslimana

Iz utrobe zemlje moje
kosti hrabrih meni zbore
dušmanima otpor dajte
bratsku pjesmu zapjevajte

OVA ZEMLJA BITI MORA
KAO S'TITOM ŠTO JE BILA
SRCE JOJ JE BOSNA MOJA
SVIMA DRAGA SVIMA MILA

1 1991.

ON MENI NEMA BOSNE!

Jer, kako bolan nema Bosne, a Neretva huči?

Kako, bolan, nema Bosne a Miljacka teče? Kako, bolan, nema Bosne, a Sana ide? Ti misliš da ona ne ide, al' sagni se hajvanu, pogledaj – ide. Ide Sana, ide Sava, ide Drina, ide Ukrina, ide Vrbas, ide Bosna, ide Lašva, ide Željeznica. Svi oni i one idu, a ti ćeš?

Nemaš kud!

Ide, bolan i Ugar, u njega utiče Ilomska. Tu riba ima. Tu si ti treb'o ribe fatat, a ne moju kuću rušit'. Ti si treb'o otić' na onu Unu, zasjest' s komšijama i zapjevat' – *Ah, meraka u večeri rane* – a ne se fatat' granata i djecu po gradovima ubijat'.

SRAM TE BILO!

Da imaš imalo duše k'o što je nemaš ti bi znao, dok god te rijeke teku Bosne ima, a vala i Hercegovine. A tebe, tebe nema ni u onoj šubi na mom plafonu će se đahkad hajvani zavlače. Jer u moju šubu i kad se hajvani zavlače postaju domaće životinje, a ti ni to ne moreš, znaš.

Joj, kad te 'nako jal za mali, jal za vel'ki nožni prst svežem kanafom pa te pustim niz Vrbas... joj, kako ću te popiti pivo moja i zapjevat' ko što ti nikad niko zapjev'o nije: Narodno veselje!

Haj otkako je Banja Luka postala,

aman aman postala

Haj nije ljepša udovica ostala,

aman aman ostala

Haj kano što je Džaferbega kaduna,

aman aman kaduna

Haj, a nju prosi sarajevski kadija,

aman aman kadija

Joj, kad onako bosonog krenem u šeher, a sve me probada po tabanima, popnem se na Šehitluke i kažem: ama nije bolan samo tvoja i moja je, nije bolan samo vaša i naša je. I biće je ako Bogda."

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: DANAS NOVINARE NAGRAĐUJU I PLAĆAJU DA BUDU NEČASTNI

Rođeni ste 1956. godine u Novom Pazaru. Koja je uloga zavičaja i porijekla u vašem pisanju? Ako biste morali nekome da predstavite Novi Pazar u jednoj rječenici kako bi ona glasila?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Nisam neki zavičajac, a grad moga rođenja mogao je biti i bilo koji grad. Ali, eto, slučajevi su odlučili. Ne znam koliko porijeklo utiče na pisca, ono jeste važno ali ne odlučuje ništa. Društvene okolnosti pod kojima pisac stasava važne su za njegov razvoj. No, ponajprije, pisac je tumač svog, ali i tuđih života. Pa porodicu vidim kao prostor u kojem duša počinje da živi, da sluša, da strepi. Da smišlja odgovore na neogovorljiva pitanja. Tu se mlada duša prvo sretne sa strahom. Vrlo kasnije sretne se i sa smrću. Te su stvari u balansu. Naspram radosti. A tu su i riječi. Jedine alatke koje čovek ima uza se. Tako nastane pisac – između duše i uma. Među riječima. Riječi su nekad bijes, nekad ljuta šutnja. Između toga, u tome prostoru, obitava poezija.

Ima jedna rečenica u mojoj knjigi BUKVICA. I kaže: Novi Pazar je grad u koji se lako uđe, a iz kojeg teško, ili nikad ne izađe.

Ako biste morali da izaberete samo jedan grad da živite i boravite samo u njemu do kraja života, koji bi to bio grad i zbog čega?

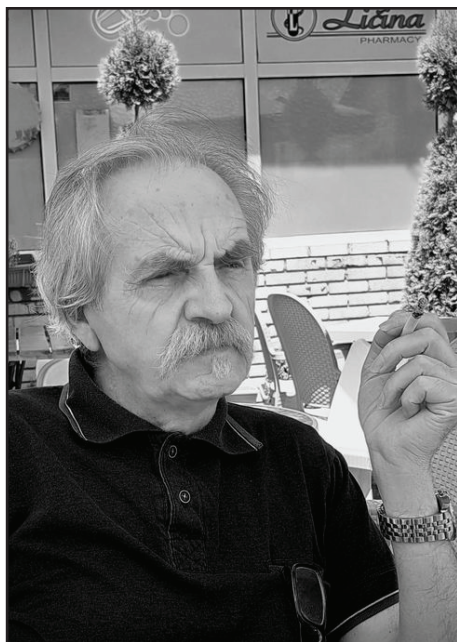
ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Da takav grad postoji, ne bi bilo ni svijeta. Bilo bi samo to mjesto koje smo odabrali da na njemu živimo. Postojala je Tula, na zemlji Raj. Ne na nebu. Ali je propala. I zato treba živjeti svuda – gdje se god stigne treba živjeti. I ne pod prisilom. Živjeti u moranju je patnja, ma gdje.

Djetinjstvo je (ili bi trebalo da bude) najbezbržijski period života pa možda zbog toga i najljepši. Šta se iz djetinjstva trajno smjestilo u Vašem sjećanju? Šta ste u djetinjstvu sanjali da budete?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ:

Starost je ljudskija, pravednija, čovječnija. Ona je drugo lice važne mladosti. Mladost je hirovita, vatrasta, a u suštini osakaćena varkom trajnosti. I najčešće u mojem sjećanju buja ono čega više nema. To čega naizgled nema, prag je preko kojeg se čovjek istinski vraća sebi. Ko pošteno zakorači tamo, u sebe, otkriće tajnu o duši.

Miris pečene kahve još me, i sve više, iznad svijeta uzdiže.

Šaban Šarenkapić

Recite nam nešto o svojim roditeljima. Šta su Vas savjetovali? Šta to čovjeka najviše opredjeljuje u djetinjstvu i mladosti da postane dobar, loš ili zao?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Sve ste rekli u ovim pitanjima. Savjet, dobrota, poštenje. Gdje ima savjeta, dobrote i poštenja, ima riječi. Tu gdje se razgovara, to je dušina bašča. Tu je istina.

Strah unazađuje čovjeka, mladoga čovjeka. Strahovi istinju iz šutnje, neznanja i nepovjerenja. Dijete je velika duša, a da se ne sagubi, mora učiti. Teško je učiti, jer danas je lako biti zao, biti nenaučen.

Rođeni ste u Titovoj Jugoslaviji. Kakva su Vaša sjećanja na bivšu zajedničku državu? Jedni je pljuju, drugi je u zvijezde kuju. Kako ste doživjeli i preživjeli krvavi raspad države?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Milo mi je što sam stigao biti Jugosloven. Baš zato što sam uz to, mogao biti i što god hoću. Bijel, žut, crn, zelen. Kako sam doživio? Raspuknuo sam se po šavovima.

Prvu knjigu poezije „Kućna nega“ objavili ste 1987. godine. Kada ste počeli da pišete poeziju i šta je bio vaš prvi podsticaj? Čije ste pjesme i priče voljeli da čitate tokom školavanja?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Prvu sam “pjesmu” sročio 1971. godine, „Moj otac“, kao školski zadatak.

I otac je imao svoju notesicu, i ti bilježio svoju muku, i ja nad njim sricao u sveščicu upisivao svoju brigu.

Vrlo sam bio nesretan što moram čitati lektirske knjige. Jer čitanje je sagovorništvo, kao i pisanje. Mučni razgovori otupljuju. Pa sam otkrio da ima drugih i drukčijih knjiga. Tada je počela avantura traženja, biranja.

Objavili ste i zbirke poezije Kućna nega (1987), Učena voda (1990), Imperija hleba (1993), Zemna snaga (1997), Stambolska sprema (1997), Memorijalne ploče (2002), Lirika manjinstva (2005), Maternji geto (2005), Izabrane pjesme (2006), Zemna ostavština (2007), Crvene kuće (2014), Kafkin kalfa (2019), Kuća jasina (2022), Gazinski glasnik (2025). Nedavno ste u izdanju Mostart objavili stihozbirku Stećak za Palestinu. O Palestini ćemo malo kasnije, a sada nam recite ukratko o svojim knjigama poezije. Postoji li zbirka koja Vam je posebno bliska i zašto? Ako biste morali da izdvojite samo jednu Vašu pjesmu koja bi to bila?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Svaka zadnja knjiga mi je i najdraža, al prva je prva. A pjesma je ova, zadnja.

NIJET ZA SVIJET

Ono što moraš, ali ne smiješ

Reći ocu – tvorcu

Sujevjerica

Što ti zapire u grlu

Što te vrijeđa i boli jer šutiš –

Ti, koji se dvoumiš i koji nisi

U ovom ambisu vijeku

Hrakao krv

Stisni srce da to zaniječeno

Prevališ preko usta

Ali najpre

Pomisli u trenu

Na sirotu, na poeziju –

Jer ona nema dlake na jeziku

(2025)

Na koji način društvene i političke okolnosti utiču na vašu poeziju? Da li vjerujete da pjesnik treba da bude i hroničar svog vremena? Evo, upravo je Vaša najnovija stihozbirka posvećena nepravdi koja se dešava u svijetu. Jeste li mogli da pomislite da će ovoliko nemoralnosti i nenormalnosti (za)vladati svijetom?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Svakako da je mnogo takvih uticaja

puno, pa mi pisanje dođe kao sretno iznađen odgovor na izazove. Potrebno je da prođe i malo vremena i da se u napisanom otkriju teme i odgovori na poticaje.

Poezija ne nudi brza rješenja, ali često ide ispred rude.

Dovoljna je i mala nepravda pa da se čovjek pobuni, ako je čovjek. No, književnost nije ljudsko biće. Ali jeste njegov odraz. Ona ima svoje zakone, mjere i forme. Često na granici lijepoga i ružnoga. Na pragu dobra i zla. Ali, to je umjetnost, i biće to sve dok sobom ne priziva zlo. Iza toga priziva može stajati i čovjek, nacija, država. Mag ili korporacija.

Zlo postoji odkako je svijeta, samo je danas ono vidljivije, prisutnije, pa time i banalnije, nazadnije, i seže izvan božjeg bića. Za mene je strašnija ljudska oguglalost na zlo. Bolje rečeno, naša ravnodušnost spram zla.

Ko kontroliše medije te ovako i ovoliko ćute o genocidu koji je moguće pratiti uživo? Da li za ratove veću krivicu snose vođe i generali ili ratnohušakački novinari? Da li je sramota danas biti novinar? Koje elektronske i(li) štampane medije na našem četvoroimenom jeziku možete da pohvalite kao elementarno profesionalne, objektivne... da ih preporučite našim čitaocima?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Svi ovi ratovi su počeli davno, i završiće se jako, jako kasno.

Biti novinar? Biti pekar? Cipelar? Svaka profesija podrazumijeva časnost u činjenju kakvog posla. Šta bi to bio nečastan pekar, ili nečastan lekar. Ili nečastan novinar.

Nečasnog bi pakara vjerovatno išibali javno ili možda protjerali. Danas novinare nagrađuju i plaćaju da budu nečasni.

Poluistine su opasne, i na njima se zasniva moderno, slučajnačko novinarstvo, toliko su opasne da izazivaju sljepilo.

Pred sramotom svaka je istina unižena, i svaka riječ oprljana.

Kad samo poslušam kako govore vajni nosioci mikrofona, pomislim na šta bi ova zemlja ličila da nije takvih mrmljatora.

Autor ste i zbirki priča „Bukvica“ (2000), „Pazarske trilogije“ (2005) romana „Mazija“ i proze „Kvartida“. Recite nam nešto više Vašoj prozi i ako biste morali sa sobom na neko pust-o ostrvo da ponesete samo jednu knjigu, koja bi to bila Vaša knjiga, a koja nekog drugog autora?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Tim prozama popunio sam neku prazninu u svojoj duši, kopkajući po sjećanju Pazarlija. A ona prva rečenica iz Bukvice, otvorila mi je vrata i rekla: hajde, pišče. Bujrum! Piši priče.

Ponio bih sasobom Bukvicu, i Markesovu Oharasku, i Kafkina Pisma, i Derviš i smrt.

Imate li kućnu i biblioteku i da li znate broj knjiga? Možete li se sjetiti koje ste knjige pročitali prošle i tokom prve polovine 2025. godine? Šta čitate ovih dana? Koje su Vam knjige najbliže uzglavlju, odnosno radnom stolu?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Knjiga imamo dosta u kući, ali im i ne znam broja. Veliki je spisak pročitanih, ali uglavnom istih, davno iščitanih. Malo je novih, vrlo rijetkih.

Na stolu su mi knjige mojih prijatelja. I zato nikad nisam sam. Uvijek smo skupa.

Sinan Gudžević je napisao da ste za vrijeme rata tokom raspada SFRJ, prodali staru roditeljsku kuću da bi od tog novca mogli da izdajete knjige, da ste izdali stotinjak knjiga, potrošili novac od prodate kuće, a ništa nijeste zaradili od prodaje knjiga... Da li i danas vjerujete da književnost vrijedi svake žrtve i da pjesnička riječ nadživljava prolaznost svakodnevice?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: To je tačno što je Gudžević

napisao. DamaD je objavio oko 180 naslova. I stao. Već je to urodilo plodom. Sve je više objavljenih knjiga danas.

Kako ste se osjećali kada ste izdali prvu knjigu?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Kao pobjednik nad strahom.

Osnivač ste Kulturnog centra DamaD, te pokretač književnog časopisa Mak i magazina Has. Zašto Mak i zašto Has? Upoznajte čitaoce sa ta dva časopisa.

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Književni časopis Mak je posudio ime od Maka Dizdara. A nezavisni magazin Has, periodičnik je među tridesetak nezavisnih medija Asocijacije LOKALPRES, one krnje Jugoslavije. Has može da označuje da je nešto pravo, originalno, a i sugerirati da je to nešto u ličnom posjedu. Uglavnom, to je bio "list manjine u većini slučajeva".

Kako izgleda vaš stvaralački proces – pišete li u određenom ritmu ili čekate trenutke inspiracije? Da li vas proces pisanja više iscrpljuje ili oslobađa? Koje teme Vas danas najviše zokupljaju?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Pa zahvaljujući sretnim porodičnim okolnostima, svo svoje vrijeme harčim u pisanju. Svjestan da će i to jednom prestati. Pa mi bude žao. Toliko toga nisam rekao.

Kako ocjenjujete savremenu književnu scenu u Sandžaku i šire? Da li sarađujete sa mladim pjesnicima i kako ih savjetujete? Koga od sandžačkih pjesnika možete da pohvalite?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Na svako njihno ime pala hvala! Sandžak je već postao Republika, književna.

Šta mislite o položaju poezije danas – da li može da se desi da vještačka inteligencija upropasti književnost, umjetnost, kulturu... da svi počnu da pišu poeziju, prozu, eseje... da slikaju, crtaju...?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Bolje reći, o položaju pisca danas. Ali šta god da se kaže, njemu se u ovim uslovima neće pomoći. Pisac je postao kolateralna šteta novoga doba, slamka u šumama duboke podkulture.

Da li postoji neka pjesma ili priča koju ste dugo čuvali „u sehari“ prije objavljivanja i zašto? Koja vam je do sada najdraža kritika ili komentar čitalaca? Na čemu trenutno radite i šta publika može da očekuje u skorije vrijeme? Da li se i dalje obradujete knjizi koju Vam neko pokloni?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Par riječi iz pera Izeta Perviza o romanu Bukvica:

Evo još jedne izuzetne knjige koja dolazi iz pera pisca iz Sandžaka. Roman "Bukvica" Šabana Šarenkapića knjiga je proživljenog iskustva i preživljenosti apokaliptične historije prelomljene kroz obiteljsku sagu prepunu dramatike, simbolike i univerzalnog.

Šarenkapić je prije svega pjesnik, potvrđen pjesnik iza koga stoji nekoliko uspješnih knjiga poezije. Pokrenut stvaralačkom stihijom on roman ispisuje kao pjesmu, u jednom dahu. Fabuliranje tu ne igra ključnu ulogu i radnja se uvijek dešava istovremeno na nekoliko nivoa, brzo prelazeći sa subjekta na subjekt, sa lika na lik, isprepletena gustom mrežom neobičnih opservacija, lucidnih poređenja, imaginacionog iverja, tako da je njegov jezik u neprekidnoj kretnji – u oticanju. Tu se lik utiče u lik, pokret u pokret, događaj u događaj, i sve teče i buja. Kao da su negdje pukli stubovi na nekakvoj brani iza koje je provalila dugospustavana bijesna voda, pa sve ponijela, sve poklopila i upila u se.

Sva ta leksička razbokorenost nije slučajna kako bi se u prvi mah moglo učiniti, niti je pisac podložan samo njoj, već je sve to u službi onog što roman hoće da saopći, a pisac da predstavi – tema je ovdje, čini mi se, odredila stil.

*I na kraju, kad bi bilo dozvoljeno da se nad knjigom šuti, nad ovom bi trebalo šutiti, začuđeni i puni poštovanja, ili kad bi bilo dozvoljeno da se roman strpa u jednu rečenicu, ili, možda, kad bi bilo moguće da se kao Aladinov duh vrati u rečenicu iz koje je, čini mi se, utekao: **Zatvori se i prave da sabiju prostor a udvostruče vrijeme.***

Sada radim završavam knjigu stihova ROBIJIN SIN. A završio sam stihovnice OČEVI RUKAVI, i MAŠALA MOŠEREH.

Avlija odavno planira pokretanje edicije "Bošnjačka biblioteka" (objavili smo samo prvu knjigu, uskoro ako Bogda još dvije). Da ste Vi urednik Avlijine edicije "Bošnjačka biblioteka", koje bi to bile prvih deset knjiga?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Eto, isprve bih imao devet imena pisaca iz Sandžaka.

Ima li još u Novom Pazaru lijepih starih avlija iz turskog vakti? Jeste li imali/imate li avliju u Novom Pazaru? Šta zapravo za Vas znači avlija? Na šta Vas asocira ova imenica?

ŠABAN ŠARENKAPIĆ: Avlija jeste dvorište, najčešće ograđeno zidom. Da, zatvoren je prostor, čini se. No, za mene, to je mjesto bezgranične slobode.

Razgovarao: H. L.

Dr Ana Stjelja

**MISTICIZAM I MAGIJA U ROMANU „CRVENO OSTRVO”
DR ADILA ALZARUNIA**

U svom debitantskom romanu *Crveno ostrvo: Čuvar kapije*, emiratski književnik i preduzetnik dr Adil Alzaruni uvodi čitaoce u svet gde se stvarnost prepliće s natprirodnim, a mistično i magično postaju deo svakodnevice. Radnja smeštena u napušteno selo Al Džazira Al Hamra u Emiratima prati jednog emiratskog junaka koji, na svom unutrašnjem i spoljašnjem putovanju, otkriva drevne tajne, susreće nevidljive sile i suočava se sa izazovima koje donose kulturne promene.

Roman donosi priče o ljubavi, porodici i prijateljstvu, o traumi, izdaji i gubitku, kao i o identitetu i strahu od Drugog – sve to oblikovano kroz prizmu arapske kulture i savremenih političkih napetosti. Autor je stvorio potpuno novi fantazijski svet, prožet islamskom i arapskom duhovnošću, čineći roman istovremeno uzbudljivim i duboko ukorenjenim u tradiciju.

Jedan od ključnih elemenata romana jeste upravo prostor u kojem se radnja odvija — stvarno Crveno ostrvo, koje je poslužilo kao inspiracija za fiktivnu priču.

Crveno ostrvo: Tiha senka prošlosti Emirata

Crveno ostrvo, poznato kao Al Jazirat Al Hamra (doslovno: „Crveno ostrvo“), predstavlja jedinstveno istorijsko mesto u emiratu Ras Al Khaimah.

dr Adil Alzaruni

Smešteno uz obalu Arapskog zaliva, ovo nekada živo ribarsko naselje datira iz 14. veka, a svoju zlatnu epohu doživelo je u 19. i prvoj polovini 20. veka. Bilo je dom plemena Zaab i poznato po ribolovu, trgovini i naročito sakupljanju bisera — aktivnosti koja je vekovima bila ekonomska okosnica mnogih emiratskih zajednica.

Selo je građeno od koralala, blata i palminih vlakana, što ga danas čini arhitektonskim draguljem i retko očuvanim primerom tradicionalne arapske gradnje. Međutim, pedesetih i šezdesetih godina 20. veka, usled političkih i ekonomskih promena, većina stanovnika napušta selo, ostavljajući ga gotovo netaknutim, kao zaleđeni trenutak u vremenu.

Danas, Crveno ostrvo stoji kao „grad duhova“ — fascinantno svedočanstvo jednog načina života koji je iščezao pod naletom modernizacije. Ovaj naziv nije samo poetska metafora. Mnogi lokalni stanovnici veruju da je selo ukleto. Prazne kuće, napuštene džamije, tišina koja preseca vazduh i senke koje deluju suviše žive u sumrak — sve to doprinosi atmosferi misterije. Predanja govore o džinima (jinn), natprirodnim bićima iz islamske

tradicije, koji su, navodno, nastanili napuštene domove i zauzeli mesto gde su ljudi nekada živeli. Zbog toga, ostrvo je često izbegavano noću, a lokalne priče i legende su dodatno učvrstile njegovu reputaciju kao mesta gde se svetovi prepliću.

Njegove tihe ulice danas pričaju priču o identitetu, otporu, prolaznosti i nevidljivom prisustvu koje vekovima obitava u kolektivnom pamćenju naroda Emirata. Al Jazirat Al Hamra je nezaobilazna tačka za istoričare, umetnike, istraživače natprirodnog i sve one koji žele da dotaknu dušu jednog zaboravljenog vremena.

Ovo, pomalo misteriozno mesto, danas predstavlja kulise jednog značajnog umetničkog festivala koji se odražava u februaru svake godine. Kroz ovaj festival, Crveno ostrvo živi i danas, pulsirajući u ritmu umetničke kreativnosti i vizuelne inovacije.

Mr Muamera Šutković

RAZVOJ KOMUNIKACIJSKIH VJEŠTINA KOD UČENIKA MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Rezime

Vještine komunikacije ključan su segment cjelokupnog razvoja djeteta mlađeg školskog uzrasta, jer omogućavaju uspješno ovladavanje nastavnim sadržajima, izgradnju socijalnih odnosa i razvijanje kritičkog mišljenja. Razvijanje komunikacijskih vještina kod učenika mlađeg školskog uzrasta predstavlja jedan od ključnih zadataka savremene škole.

U ovom radu razmatra se značaj razvijanja komunikacijskih vještina kod učenika mlađeg školskog uzrasta, s posebnim osvrtom na teorijska polazišta i pedagošku ulogu učiteljice/učitelja u tom procesu. Prikazuje se funkcija i komponenta komunikacijskih vještina u obrazovnom-vaspitnom radu, kao i ključni metodički principi za njihovo podsticanje u nastavi. Rad naglašava važnost verbalne i neverbalne komunikacije, aktivnog slušanja, interakcije i dijaloga u učionici. Ukazuje se na značaj govornih igara i didaktičkog materijala za podsticanje komunikacije kod djece mlađeg školskog uzrasta. Jedna od značajnih aspekata ove teme jeste uticaj porodičnog okruženja na razvoj komunikacijskih vještina. Kao zaključak sugerišu se smjernice koje učitelji/ce mogu primijeniti za kontinuirano razvijanje komunikacijskih vještina, uz osvrt na izazove i potencijale u savremenom obrazovanju.

Ključne riječi: komunikacija, vještine, razvoj, škola, mlađi školski uzrast, porodično okruženje, didaktički materijal.

1. Uvod

Komunikacija je temelj svake ljudske interakcije i predstavlja jednu od ključnih kompetencija za život i rad u savremenom društvu. Kod djece mlađeg školskog uzrasta (od 6 do 10 godina),

razvoj komunikacijskih vještina obuhvata učenje izražavanja misli, osjećanja i potreba, razumijevanje sagovornika, praćenje tuđeg govora i uspostavljanje kvalitetnih odnosa sa drugima. Ovo životno razdoblje karakteriše ubrzani razvoj jezičkih, pragmatičnih i socijalnih sposobnosti, a dijete u školu ulazi već sa određenim iskustvom govorne komunikacije stečenim u porodici i vršnjacima, koje se u nastavnom procesu dalje unapređuje i organizuje. Zbog toga se razredna nastava smatra optimalnim okruženjem za podsticanje komunikacije, jer se učenik u učionici svakodnevno nalazi u različitim situacijama koje zahtijevaju izražavanje, slušanje, saradnju i prilagođavanje drugim učesnicima.

Komunikacijske vještine predstavljaju suštinski element ne samo u opštem ličnom i društvenom razvoju učenika, već i u uspješnom procesu obrazovanja. Jezik i govor nisu samo sredstvo izražavanja, već i osnovno sredstvo mišljenja, razumijevanja i sticanja znanja. U nižim razredima osnovne škole učenici ne samo da usvajaju nova znanja i vještine, već kroz učioničku interakciju počinju razvijati sposobnost da jasno formulišu svoje misli, učestvuju u razgovoru, postavljaju pitanja, zastupaju stavove, slušaju druge i učestvuju u kolektivnom učenju. Tim procesom učenici gradi samopouzdanje u javnom govoru, uče poštovati pravila komunikacije i razvijaju socio-emocionalne kompetencije koje su ključne za kvalitetne odnose sa vršnjacima i nastavnicima.

Uloga učitelja/ice u ovom uzrastu je posebno značajna. Učitelj/ica nije samo prenosilac gradiva, već facilitator komunikacije, model konstruktivnog dijaloga i aktivnog slušanja. Kroz pažljivo planirane nastavne aktivnosti, postavljanje pitanja, razvijanje diskusije i podsticanje saradničkog rada, učitelj/ica stvara okruženje u kojem se svaki učenik može izraziti i biti saslušan. Učitelj/ica svojim ponašanjem, stilom komunikacije, jasnim instrukcijama i povratnim informacijama gradi standarde govorne kulture u razredu i podstiče učenike da preuzmu aktivnu ulogu u sopstvenom učenju. Posebno je važno da učionica bude bezbjedno i podsticajno okruženje u kojem učenici mogu iznositi ideje i mišljenja bez straha od osude, jer samo tako mogu razvijati otvoren, argumentovan i samostalno strukturiran govor.

Razvoj komunikacijskih vještina u tom smislu nije izolovan obrazovni cilj, već proces koji se odvija svakodnevno, u svim predmetima i u svim učioničkim situacijama. Što je komunikacija u učionici raznovrsnija, autentičnija i uključujuća, to je veća vjerovatnoća da će učenici mlađeg školskog uzrasta usvojiti komunikacijske obrasce koji će biti temelj njihovog daljeg školovanja i uspješnog funkcionisanja u društvu.

2. Definicija i značaj komunikacijskih vještina

Komunikacija je proces razmjene informacija, misli i osjećanja između dvoje ili više učesnika putem verbalnih i neverbalnih sredstava. Kuvač Kraljević i Gorski (2015) navode: „Razvoj jezika i govora nije linearan proces, već se odvija kroz složene faze interakcije djeteta i okoline.“

U obrazovno-vaspitnom procesu komunikacijske vještine predstavljaju ne samo sredstvo za prenošenje sadržaja već i sredstvo za učenje, međuljudsku interakciju i izgradnju socio-emocionalnih kompetencija. Vigotsky naglašava da se jezik i komunikacija razvijaju kroz socijalnu interakciju. Kroz dijalog s odraslima i vršnjacima dijete uči razumjeti pravila komunikacije, usvaja nove pojmove i razvija sposobnost samoregulacije. Koncept zone proksimalnog razvoja posebno je važan za učitelje jer pokazuje da da se napredak u komunikaciji događa uz podršku stručne vođene interakcije. Bruner smatra da dijete uči govor „u akciji“- kroz rutine, igre uloga, pripovijedanje i rješavanje problema u grupi. Učenici najbolje razvijaju komunikaciju u situacijama gdje mogu aktivno pregovarati o značenju, postavljati pitanja, objašnjavati i prepričavati. Vilotijević (2008) je jasan u stavu da je: „Nastava po svojoj prirodi komunikacijski proces.“ Komunikacijske vještine stoga nisu dodatak nastavi, već sastavna komponenta nastavnog procesa.

3. Komponente komunikacijskih vještina u mlađem školskom uzrastu

Ključne komponente komunikacije u ovom periodu su:

- verbalna komunikacija (izraz, govor, formulacija rečenica),

- neverbalna komunikacija (mimika, gestikulacija, kontakt očima, tijelo),
- aktivno slušanje (slušati drugoga, razumjeti i reagovati),
- dijalog i interakcija (razmjena mišljenja, postavljanje pitanja, konstruktivna reakcija),
- refleksija vlastitog govora i komunikacije (samoprovjera, korekcija).

3.1. Verbalna komunikacija

Verbalna komunikacija obuhvata pravilnu upotrebu jezika, jasnoću izraza, formiranje rečenica, sposobnost opisivanja, objašnjavanja i pripovijedanja. Kod učenika mlađeg školskog uzrasta verbalna kompetencija je u fazi intenzivnog razvoja, posebno pod utjecajem školskog okruženja.

Jelaska (2009) naglašava važnost iskustvenog i čitalačkog okruženja u razvoju verbalnih sposobnosti te navodi: „Razvoj rječnika u školskoj dobi iznimno je povezan s iskustvima i čitanjem.“

To znači da se raznovrsan vokabular i veća jezična kompleksnost ne razvijaju spontano, nego zahtijevaju interakciju, rad u učionici, čitanje knjiga, korišćenje slikovnica i aktivan učenički govor.

S obzirom na to da dijete u ovom uzrastu tek uči formalni školski govor (obrazlaganje, postavljanje pitanja, iznošenje mišljenja), verbalna komunikacija predstavlja osnovni alat za uspješno praćenje nastave i ostvarivanje akademske uspješnosti.

3.2. Neverbalna komunikacija

Neverbalni elementi - mimika, gestikulacija, kontakt očima, držanje tijela, ton i brzina glasa imaju važnu dopunsku funkciju u komunikaciji djece. Učenici često neverbalnim signalima pokazuju zainteresovanost, nesigurnost, razumijevanje ili nerazumijevanje sadržaja.

U domaćoj stručnoj literaturi (Zavod za školstvo) naglašava se da su verbalne i neverbalne komponente međusobno povezane i da uspješna komunikacija zahtijeva sklad između njih.

Drugim riječima, verbalna poruka treba biti usklađena s neverbalnim ponašanjem kako bi bila jasna, uvjerljiva i razumljiva sagovorniku. Kod djece mlađeg školskog uzrasta neverbalni elementi često se javljaju i kao kompenzacija jer dijete gestom ili izrazom lica izražava ono što još nije u stanju izgovoriti.

3.3. Aktivno slušanje

Aktivno slušanje podrazumijeva sposobnost usmjeravanja pažnje na sagovornika, razumijevanje sadržaja i adekvatnu verbalnu ili neverbalnu reakciju.

Učitelji često ističu da učenici ovog uzrasta tek razvijaju kapacitet za održavanje pažnje, a aktivno slušanje u tom kontekstu služi kao osnova za:

- praćenje nastavnih uputa,
- razumijevanje zadataka,
- sudjelovanje u razgovoru,
- razvoj empatije,
- rješavanje problema u grupi.

S obzirom na to da je aktivno slušanje direktno povezano s uspjehom u učenju, učitelj ima značajnu ulogu za razvoj ove vještine - najčešće kroz aktivnosti poput ponavljanja zadataka, postavljanja pitanja i vođenja diskusije.

3.4. Dijalog i interakcija

Dijalog predstavlja temeljnu komunikacijsku situaciju u učionici. Učenici u ovom uzrastu kroz dijalog uče:

- kako postavljati pitanja,
- kako artikulirati mišljenje,
- kako argumentovati,
- kako konstruktivno odgovoriti na tuđe ideje,
- kako dogovarati pravila i rješavati nesuglasice.

Interakcijske aktivnosti (rad u paru, grupni rad, zajedničko rješavanje problema) omogućavaju djeci da razvijaju socijalne i komunikacijske vještine u prirodnom kontekstu učenja.

U skladu s tim, Rogić (2014) naglašava komunikacijsku prirodu učionice te navodi: „Učionica je komunikacijski sustav u kojem učitelj i učenici neprestano razmjenjuju poruke.“

Ovaj citat posebno naglašava da komunikacija u školi nije povremena, nego trajna, ona oblikuje način na koji djeca misle, uče i ponašaju se.

3.5. Refleksija vlastitog govora i komunikacije

Refleksija predstavlja sposobnost djeteta da razmisli o vlastitom govoru, uoči greške, ispravi se ili poboljša način izražavanja.

Iako je u mlađem školskom uzrastu refleksija još u razvoju, ona se gradi kroz:

- povratne informacije učitelja,
- ponavljanje
- jezičke igre
- rad na izgovoru i artikulaciji,
- grupne diskusije i prezentacije.

Bežen (2008) u svojoj metodici naglašava važnost učiteljskog pristupa i ističe: „Govorne aktivnosti u nastavi moraju biti planirane tako da dijete što više govori, a učitelj sluša.“

Ovako planirana nastava pruža djeci prostor da promišljaju o vlastitom govoru, uoče napredak i preuzmu kontrolu nad razvojem svoje komunikacije.

4. Razvoj komunikacijskih vještina kod učenika mlađeg školskog uzrasta

Razvoj komunikacijskih sposobnosti u mlađoj školskoj dobi predstavlja ključni proces koji oblikuje cjelokupno dječije učenje, socijalizaciju i emocionalnu stabilnost. Period od prvog do četvrtog razreda osnovne škole obilježen je snažnim razvojnim promjenama koje se manifestuju kroz proširivanje rječnika, napredovanje u razumijevanju složenijih poruka, izgradnju govorne sigurnosti te učenje komunikacijskih pravila i strategija. Učenik u ovom uzrastu više ne komunicira samo spontano, već se postepeno prilagođava školskim normama i akademskim zahtjevima, što podrazumijeva prelazak sa pretežno situacijskog govora na sve složeniji, funkcionalni govor koji odgovara nastavnim zadacima.

Kostović-Vranješ (2006) naglašava da je bit govornog razvoja u njegovoj funkcionalnosti i ističe: „Govor se razvija u funkciji komunikacije; bez komunikacijskog konteksta govor gubi svoju svrhu.“

Ovaj stav ukazuje na to da dijete napreduje onda kada učestvuje u stvarnim komunikacijskim situacijama, kada ima potrebu nešto objasniti, prepričati, pitati ili se uključiti u raspravu. Stoga se govorni razvoj ne može posmatrati odvojeno od nastavnog procesa, vršnjačke interakcije ili emocionalnog okruženja u kojem dijete djeluje.

5. Uticaj razvoja tehnologije i vještačke inteligencije na komunikacijske vještine učenika

Savremeno digitalno okruženje mijenja način na koji učenici

mlađeg školskog uzrasta uče, rade i komuniciraju. Djeca danas odrastaju u svijetu u kojem su mobilni telefoni, aplikacije, digitalna komunikacija i interaktivni sadržaji svakodnevnica. Randelović (2019) ističe da se u savremenoj školi „više ne može govoriti o učeniku koji živi u statičkoj komunikacijskoj kulturi“ jer dijete danas od najranije dobi uči u dinamici poruka, ekrana i interneta (str. 74).

Jedan od važnih izazova koje digitalizacija donosi jeste promjena strukture svakodnevne komunikacije. Umjesto dugih i razvijenih rečenica, učenici često komuniciraju putem kratkih poruka, simbola, emotikona ili skraćenica. Takav stil komunikacije može uticati na naviku izražavanja u realnoj, učioničkoj situaciji. Močinić (2018) upozorava da se „smanjuje navika preciznog, logičnog i gramatički dosljednog izražavanja, jer digitalni mediji nude komunikaciju koja je brza, skraćena i površinska“ (str. 59). To predstavlja izazov za nastavu, jer djeca u školi treba da uče kako da govore cjelovito, jasno, argumentovano i kulturno.

Ipak, digitalno okruženje ne donosi samo prepreke, ono može biti snažan resurs za učenje jezika i komunikacije. Interaktivne aplikacije, digitalne prezentacije, online priče, kratki video zadaci i digitalno pripovijedanje otvaraju nove mogućnosti učenicima da vježbaju nastup, govor i izražavanje na njima blizak, savremen način. Horvat i Opačić (2010) naglašavaju da „kada je tehnologija pažljivo metodološki integrisana u nastavu, ona može postati produžetak govorne učionice i prostor slobodnog učenikova izražavanja“ (str. 113). Ovo omogućava učenicima da govore u sigurnom okruženju, čime se razvija samopouzdanje i spremnost da se kasnije izraze i pred razredom.

Posebno mjesto danas zauzima razvoj vještačke inteligencije. AI alati mogu analizirati govor učenika, njihovu strukturu rečenica, rječnik ili tok čitanja, te nastavniku pružiti jasne informacije o napretku. Matić (2020) navodi: „Vještačka inteligencija omogućava ono što je u tradicionalnoj nastavi često nemoguće a to je individualno praćenje napretka svakog učenika u realnom vremenu, uz istovremenu podršku nastavniku“ (str. 134). Na taj način učenici dobijaju dodatne zadatke u skladu sa svojim mogućnostima, dok nastavnik dobija podršku u planiranju daljeg rada.

AI i digitalni alati mogu biti posebno korisni u radu sa djecom koja imaju razvojne, jezičke ili govorne teškoće. Ranije je nastavnik često bio prepušten vlastitoj procjeni, dok danas digitalne platforme mogu automatski mjeriti razvoj i nuditi materijale prilagođene svakom učeniku. Time se povećava mogućnost individualizacije rada i smanjuje rizik da pojedini učenici ostanu komunikacijski pasivni.

Ipak, važno je naglasiti da tehnologija ne može zamijeniti pravu komunikaciju u učionici. I u savremenoj nastavi osnovni element učenja ostaje živi odnos nastavnika i učenika, kao i komunikacija među samim učenicima. Kostović-Vranješ (2006) podsjeća da „govor nastaje, razvija se i mijenja samo u realnoj komunikacijskoj situaciji u kojoj dijete reaguje na drugoga, sluša ga i bude saslušano“ (str. 77). To znači da vještačka inteligencija može biti pomoć, ali ne i zamjena za ljudsku interakciju, empatiju i spontanu, živu komunikaciju u učionici.

Zbog toga je savremeni cilj škole da pronađe balans, iskoristiti digitalne alate da učenici lakše i brže napreduju, ali istovremeno čuvati i razvijati tradicionalne vještine govora, slušanja, dijaloga i kultivisanog izražavanja. Učenik koji može komunicirati u učionici, digitalnom prostoru i u realnom životu posjeduje kompetencije koje su temelj obrazovanja za 21. vijek.

6. Uticaj porodičnog okruženja na razvoj komunikacijskih vještina

Porodično okruženje predstavlja primarno i najuticajnije mjesto u kojem dijete usvaja prve obrasce govora, načine izražavanja, stil komunikacije i emocionalne obrasce koji kasnije oblikuju njegovu komunikaciju u školi. Jezički razvoj ne počinje ulaskom u učionicu, već mnogo ranije, u interakciji s roditeljima, braćom, sestrama i širim porodičnim sistemom. Prema Kostović-Vranješ (2006), „dijete od najranije dobi uči govor kroz socijalnu interakciju sa najbližim odraslima, koji mu pružaju modele razumljivog i funkcionalnog jezičkog ponašanja“ (str. 18). To znači da kvalitet porodične komunikacije direktno utiče na to kako će dijete razumjeti i koristiti govor u kasnijim, kompleksnijim školskim situacijama.

Porodica ima ulogu prvog komunikacijskog modela. U porodicama u kojima odrasli razgovaraju s djetetom, postavljaju mu pitanja, podstiču ga da pripovijeda i objašnjava, dijete razvija bogatiji rječnik i veću sigurnost u izražavanju. Jelaska (2009) naglašava povezanost čitalačkog okruženja i jezičkog razvoja te ističe da „djeca koja dolaze iz domova bogatih jezičkim podsticajima pokazuju brži razvoj rječnika i složenijih rečeničnih struktura“ (str. 72). Međutim, u porodicama gdje je komunikacija ograničena, gdje odrasli nemaju vremena ili navike uključivati dijete u razgovor, često dolazi do siromašnijeg govornog razvoja, što se može reflektovati u školskom okruženju kao nesigurnost, povučenost ili smanjena sposobnost verbalnog izražavanja.

Važan aspekt porodične komunikacije čini emocionalna klima u domu. Topla, podržavajuća i otvorena komunikacija podstiče dijete da se izrazi, govori o svojim emocijama i učestvuje u razgovoru, dok autoritarni ili konfliktni porodični stilovi utiču na razvoj socijalno-reaktivnih i nesigurnih komunikacijskih obrazaca. Vygotsky ističe da se jezik djeteta razvija kroz „zajedničku regulaciju i vođenu interakciju s odraslima“, gdje dijete postepeno preuzima kontrolu nad sopstvenim govorom (str. 25). U porodicama gdje roditelji služe kao strpljivi vodiči, djeca razvijaju ne samo komunikaciju nego i važnu komponentu samoregulacije, što kasnije pozitivno utiče na učeničko ponašanje u školi.

Porodični stil komunikacije često prepoznaju učitelji već tokom prvih sedmica nastave. Djeca iz podsticajnih porodičnih okruženja imaju razvijeniju sposobnost postavljanja pitanja, opisivanja, učestvovanja u diskusiji i aktivnog slušanja. Nasuprot tome, djeca koja dolaze iz porodica sa siromašnom komunikacijom često trebaju dodatnu podršku u školi da izgrade osnovne vještine izražavanja. Rogić (2014) naglašava da je „komunikacijski razvoj neraskidivo vezan za kvalitet ranih interakcija i dostupnost odraslih koji modeluju jezičke obrasce“ (str. 41). Škola i učitelji stoga moraju biti svjesni različitosti porodičnih iskustava koje djeca donose u razred i omogućiti diferencirane aktivnosti kako bi se razlike ublažile.

Čitanje u porodici predstavlja jedan od najjačih faktora razvoja govora. Djeca koja redovno slušaju priče razvijaju bogatiji

rječnik, bolje razumijevanje narativne strukture i veću sposobnost izražavanja. Jelaska (2009) navodi da „čitanje naglas djetetu djeluje kao snažan jezični stimulans jer pruža bogat input, ritam, intonaciju i model strukturiranog govora“ (str. 94). Roditelji koji čitaju djeci doprinose razvoju temeljnih jezičkih kompetencija koje kasnije čine osnovu za uspješno učenje u školi.

Socioekonomski status porodice takođe utiče na komunikacijske vještine. Istraživanja pokazala su da djeca iz porodica sa višim nivoom obrazovanja i kulturnog kapitala imaju više prilika da uče jezik kroz raznovrsne aktivnosti, dok djeca iz ekonomski i obrazovno depriviranih porodica ponekad ulaze u školu sa ograničenim rječnikom. Međutim, kako ističe Vujović i Backović (2020), „kvalitet odnosa u porodici može nadomjestiti mnoge materijalne nedostatke, jer emocionalna sigurnost podstiče dijete na komunikaciju i istraživanje“ (str. 56). To znači da nije presudan samo obrazovni nivo roditelja, već i kvalitet interakcije.

Važan aspekt porodičnog uticaja jesu modeli rješavanja konflikata. Djeca uče komunikacijske strategije posmatrajući kako odrasli izražavaju svoje potrebe, neslaganja i emocije. U porodicama u kojima se konflikt rješava razgovorom, djeca razvijaju sklonost ka dijalogu, kompromisu i nenasilnoj komunikaciji. U porodicama gdje preovladavaju vikanje, represija ili ignorisanje, djeca češće razvijaju agresivne ili pasivne komunikacijske obrasce. Panić, Lazić i Mitrović (2023) ističu da „djeca komunikacijske obrasce najčešće usvajaju imitacijom odraslih, što potvrđuje važnost porodičnog modelovanja“ (str. 11).

Porodica dakle čini osnovu komunikacijskog razvoja, ali škola ima odgovornost da prepozna različita iskustva koja dijete donosi i da svojom praksom kompenzuje nedostatke. Učitelji kroz planirane govorne aktivnosti, dijalog, igru i vođene zadatke mogu doprinijeti izgradnji komunikacijskih sposobnosti djece koja dolaze iz manje podsticajnih okruženja. Kako navodi Bežen (2008), „učitelj preuzima ulogu drugog komunikacijskog sistema koji mora biti jednako podržavajući kao i porodica“ (str. 77). Upravo u partnerstvu porodice i škole razvijaju se najkvalitetnije govorne i socijalne kompetencije djeteta, što je ključno za uspjeh u učenju i cjelokupni razvoj ličnosti.

7. Govorne igre i didaktički materijali za podsticanje komunikacije kod djece mlađeg školskog uzrasta

Govorne igre i didaktički materijali predstavljaju jedan od najefikasnijih načina za podsticanje razvoja komunikacijskih vještina kod djece mlađeg školskog uzrasta. U ovom periodu djeca uče kroz igru, interakciju i aktivno učešće u situacijama koje im omogućavaju da spontano primjenjuju jezik. Prema Matijeviću (2005), igra ima „neprocjenjivu ulogu u razvoju dječjeg govora jer stvara prirodne situacije komunikacije, oslobađa dijete i podstiče kreativno izražavanje“ (str. 112). U školskom kontekstu, govorne igre i didaktički materijali omogućavaju djeci da razvijaju govor u strukturisanom, ali motivišućem okruženju, čime se olakšava usvajanje novih riječi, poboljšava izgovor i unapređuje sposobnost izražavanja misli.

Jedna od najčešćih vrsta govornih aktivnosti jesu igre uloga. Kroz dramsku improvizaciju, glumu ili simulaciju realnih situacija, djeca uče da koriste govor funkcionalno, da nešto objasne, zatraže, opišu ili uvjere sagovornika. Vygotsky (1978) je isticao da se uloga simboličke igre ne ogleda samo u zabavi, već u tome što „djeca kroz igru uloga ulaze u zone najbližeg razvoja, gdje koriste naprednije jezičke strukture nego u uobičajenim situacijama“ (str. 102). Učitelji koji primjenjuju simulacije trgovine, škole, pozorišta ili intervjuja podstiču kod djece razvoj dijaloga, postavljanje pitanja i verbalnu interakciju.

Didaktički materijali, poput ilustracija, kartica sa pojmovima, slikovnih nizova ili predmeta iz svakodnevnog života, posebno su važni za razvoj opisnog govora i narativnih sposobnosti. Prema Jelaski (2009), vizualni materijali „podstiču djetetovu sposobnost povezivanja slike i jezika, razvijajući pri tome složeniji govor i narativnu strukturu“ (str. 88). Jedna od efikasnih metoda je korišćenje slikovnih sekvenci, gdje djeca rekonstruišu priču redoslijedom slika. Ova aktivnost stimulise razvoj logičkog mišljenja, koherentnog govora i gramatičkih struktura.

U nastavi se često koriste i jezičke igre, poput igre „Završi priču“, „Pogodi predmet“, „Lanac riječi“, „Istina ili laž“ i slično. U tim

aktivnostima djeca spontano proširuju rječnik i vježbaju fleksibilnost jezika. Rogić (2014) naglašava da „jezičke igre motivišu djecu da govore, jer uklanjaju pritisak tipičan za frontalnu nastavu i stvaraju pozitivnu komunikacijsku atmosferu“ (str. 64). Upravo kroz ovakve igre djeca uče pregovarati, čekati red, dopunjavati tuđe rečenice i aktivno slušati sagovornika, što su ključne komponente komunikacijske kompetencije.

Kreativne govorne aktivnosti takođe imaju važnu ulogu. Jedna od njih je pričanje priča, odnosno pripovijedanje. Djeca se podstiču da izmišljaju likove, događaje i opise, čime razvijaju maštu i sposobnost organizovanja govora. Bežen (2008) ističe da pričanje priča „razvija djetetovu narativnu sposobnost, bogati njegov vokabular i utiče na razumijevanje jezičnih struktura“ (str. 81). U školama se mogu koristiti razni motivacijski materijali: slike, predmeti, kratki filmovi ili zvučni zapisi koji pokreću dijalog i ulazak u priču.

Didaktički materijali koji uključuju timski rad posebno su vrijedni. Rad u parovima i manjim grupama podstiče socijalnu interakciju, pregovaranje i zajedničko rješavanje problema. Učenici uče da sarađuju, slušaju jedni druge i zajednički formulišu odgovore. Panić, Lazić i Mitrović (2023) ističu da se „komunikacijske vještine najefikasnije razvijaju kroz kolaborativne aktivnosti koje zahtijevaju razmjenu informacija i zajedničko planiranje“ (str. 12). Grupni rad usmjerava djecu ka aktivnoj komunikaciji, jer zahtijeva stalnu verbalnu interakciju.

U nastavi je korisno primjenjivati i govorne igre zasnovane na pokretu, jer kombinovanje pokreta i govora doprinosi boljoj motivaciji. Djeca vole aktivnosti koje uključuju fizičku akciju, poput „Pronadji drugara sa istom riječi“, „Ko sam ja?“ ili „Govorna štafeta“. Ovakve igre posebno pomažu djeci koja imaju teškoće sa pažnjom ili se sporije verbalno uključuju u rad.

Digitalni didaktički materijali takođe mogu imati važnu ulogu u savremenoj nastavi. Interaktivne aplikacije, digitalne kartice, audio i video zadaci omogućavaju djeci da kroz multimediju razvijaju slušanje, razumijevanje i govor. Međutim, kao što navodi Vujović i Backović (2020), tehnologija ne smije zamijeniti komunikaciju „licem

u lice“, već treba biti dopuna koja jača motivaciju i raznovrsnost aktivnosti (str. 59).

Zajednički cilj svih govornih igara i didaktičkih materijala jeste podsticanje djece da govore slobodno, spontano i sa sigurnošću. Govorne igre doprinose smanjenju treme, povećavaju samopouzdanje i omogućavaju djeci da razvijaju komunikaciju prirodnim putem. Učitelj pritom ima ključnu ulogu u stvaranju atmosfere povjerenja i ohrabriranja. Prema Matijeviću (2005), učitelj je „organizator komunikacijskog okruženja koje može motivirati ili inhibirati djetetov govor“ (str. 119). Stoga primjena govornih igara nije slučajna ili spontana, već planirana metodika koja cilja razvoj jezičkih i socijalnih vještina.

Zaključno, govorne igre i didaktički materijali predstavljaju nezaobilazan segment savremene nastave jezičke i komunikacijske kulture u mlađem školskom uzrastu. One omogućavaju djetetu da razvija govor na prirodan, motivišući i interaktivan način, a učitelju pružaju širok repertoar metoda za podsticanje komunikacije, rječnika, kreativnosti i socijalne interakcije. Pravilno odabrane i metodološki osmišljene aktivnosti značajno doprinose cjelokupnom komunikacijskom razvoju djeteta.

8. Preporuke za pedagošku praksu

Na osnovu teorijskih nalaza o razvoju govora i komunikacijskih vještina kod učenika mlađeg školskog uzrasta, moguće je formulirati konkretne smjernice koje učitelji mogu primijeniti u svakodnevnoj nastavi. Kako ističe Bežen (2008), „učenici najbolje usvajaju govorne obrasce kroz aktivne govorne situacije, a ne kroz pasivno slušanje“ (str. 82), što znači da razvoj komunikacije mora biti dio svakodnevnih nastavnih aktivnosti, a ne povremena dopuna.

8.1. Planiranje komunikacijskih aktivnosti u nastavi

Preporučuje se da se u okviru svakog nastavnog časa planira oko 10 do 15 minuta aktivnosti usmjerenih na razvijanje verbalne i neverbalne komunikacije učenika. To mogu biti govorne igre, kratke rasprave, dijalози u paru, opis slike, predstavljanje zadatka

ili dramatizacije. Jelaska (2009) naglašava da „komunikacijske aktivnosti treba smatrati sastavnim dijelom jezične nastave, a ne dodatkom“ (str. 63). Time se omogućava svakodnevno i kontinuirano učenje kroz iskustvo, koje je ključno u ovom uzrastu.

8.2. Postavljanje jasnih pravila komunikacije u razredu

Učenike treba sistematski upoznavati s osnovnim pravilima razgovora - govoriti jasno i dovoljno glasno, čekati svoj red, ne prekidati drugog, postavljati pitanja i aktivno slušati. Ovakva pravila su osnova uspješne interakcije i doprinose stvaranju konstruktivne učioničke atmosfere. Zavod za školstvo (2012) naglašava da „u komunikacijskim aktivnostima učenik uči izražavati misao, ali i razumjeti poruku drugih sudionika“ (str. 5), što potvrđuje da se pravila komuniciranja moraju razvijati paralelno sa sadržajem nastave.

8.3. Raznovrsni oblici komunikacijskog rada

Preporučuje se primjena različitih oblika govornog rada - od rada u paru i grupi, do frontalnog razgovora i interakcija „učenik–učenik“. Raznovrsnost oblika omogućava djeci smjenjivanje uloga govornika i slušatelja i doprinosi stvaranju komunikacijskog iskustva. Prema Beženu (2008), „uloga učitelja nije samo poučavati jezik, nego osigurati uvjete u kojima će učenik govor živjeti i upotrebljavati“ (str. 77). U takvim uslovima jezička aktivnost postaje prirodna i podstiče motivaciju.

8.4. Sistematsko praćenje napretka učenika

Preporučuje se vođenje evidencije učenikovog govornog napretka - dužine i koherentnosti rečenica, sposobnosti izražavanja stava, slušanja drugih i reagovanja u dijalogu. Rogić (2014) naglašava da „bez kontinuiranog usmjeravanja i povratne informacije djeca teško stižu naviku jasnog i strukturiranog izlaganja“ (str. 56), stoga je povratna informacija važan element napredovanja, a ne samo ocjene.

8.5. Učitelj/ica kao govorni model

Učitelj svojim izlaganjem, tonom, gestovima i načinom

slušanja predstavlja najvažniji komunikacijski model za djecu u ovome razdoblju. Zrilić (2014) navodi da je „učitelj u razrednoj situaciji istovremeno model, organizator i korektor govorne aktivnosti učenika“ (str. 108). Stoga je korisno da učitelji obraćaju pažnju na vlastiti stil komunikacije, jer učenici uče i posmatranjem, a ne samo verbalnim objašnjenjem.

8.6. Razvoj refleksije kod učenika

Nakon komunikacijskih aktivnosti poželjno je sa učenicima provesti kratku refleksiju, analizirati šta je bilo uspješno, kakav je bio osjećaj govoriti pred drugima, da li su jedni druge slušali, šta bi moglo biti bolje. Ovakva pitanja razvijaju samoprocjenu i svijest o vlastitom govornom ponašanju, što je važan element metakognitivnog razvoja.

8.7. Podrška učenicima sa poteškoćama u izražavanju

Učenicima koji imaju razvijene govorne barijere, manjak samopouzdanja, siromašan vokabular ili teškoće u socijalnom nastupu treba pružiti postepenu i individualnu podršku. Zadaci treba da budu prilagođeni, kraći i jednostavniji na početku, uz rad u paru sa komunikativnijim učenikom i postepeno povećavanje zahtjeva. Kostović-Vranješ (2006) ističe da „djeca najviše napreduju kada se nalaze u stvarnim komunikacijskim situacijama u kojima je njihova poruka potrebna i značajna“ (str. 22), što znači da i djeca sa poteškoćama moraju imati realne prilike za govor, ali uz podršku.

8.8. Saradnja sa roditeljima

Razvoj govora ne završava u školi, nego se nastavlja i kod kuće. Korisno je informisati roditelje o školskim aktivnostima i preporučiti jednostavne načine za podsticanje govora u porodici, kao što su svakodnevni razgovori o događajima, zajedničko čitanje i ohrabrivanje djeteta da govori o svojim mišljenjima. Vilotijević (2008) naglašava da se govorne vještine trebaju „razvijati planski, kao važan dio nastavnoga procesa“ (str. 31), a uključivanje roditelja je dio takvog planiranja.

8.9. Stvaranje razredne kulture koja cijeni komunikaciju

Učitelj treba graditi razrednu atmosferu u kojoj se komunikacijski napredak prepoznaje i podržava. Pohvaljivanje učenika za aktivno slušanje, postavljanje pitanja, jasnu argumentaciju ili konstruktivne komentare doprinosi stvaranju sigurnog i podsticajnog okruženja. Zrilić (2014) tvrdi da „razred koji potiče dijalog podstiče i osjećaj sigurnosti kod učenika“ (str. 111), što potvrđuje važnost emocionalne klime za govorni razvoj.

9. Izazovi i mogućnosti

Razvijanje komunikacijskih vještina kod učenika nižeg školskog uzrasta odvija se u realnim uslovima škole, koji često donose izazove, ali i prilike za napredak. Jedan od najčešćih izazova jeste činjenica da su u mnogim školama i dalje dominantni tradicionalni oblici rada u kojima nastavnik nosi većinu govorne aktivnosti, dok učenik ostaje u ulozi pasivnog slušaoca. Randelović (2013) navodi da „frontalni oblik rada često smanjuje mogućnost učenika da komunicira, učestvuje i razvija govor u autentičnoj situaciji“ (str. 55). Ovakav oblik rada ograničava razvoj dijaloga, argumentacije i kritičkog mišljenja te učeniku daje malo prostora za formiranje vlastitog glasa u učionici.

Veliki broj učenika u razredu dodatno može otežati individualizaciju komunikacije. Kada odjeljenja broje više od dvadeset ili trideset učenika, nastavniku je teško posvetiti dovoljno vremena svakome i omogućiti svakom učeniku da aktivno učestvuje u razgovoru. Matić (2007) ukazuje da se „kvalitet komunikacije smanjuje proporcionalno povećanju broja učenika u odjeljenju, jer nastavni proces prelazi iz interaktivnog u tehničko vođeni“ (str. 102). U takvim uslovima nastavnici se često suočavaju s dilemama kako organizovati čas tako da podstakne govor, a da se pri tome ne izgubi struktura i disciplina rada.

Dodatni izazov predstavlja velika razlika u jezičkoj razvijenosti među učenicima. U jednom odjeljenju mogu biti učenici s bogatim rječnikom i komunikacijskim iskustvom, ali i oni kod kojih se tek razvijaju osnovne sposobnosti izražavanja, razumijevanja i slušanja. Horvat i Opačić (2010) ističu da „razlike u govorno-jezičkim sposobnostima zahtijevaju diferenciran pristup kako bi

svaki učenik dobio podršku prema svojim mogućnostima“ (str. 89). Ovo je posebno važno jer učenici sa slabijim govorom često izbjegavaju učestvovanje u zajedničkim razgovorima, čime se jaz još više produbljuje.

Vrijeme i školski programi takođe su izazov. Nastavnici se nerijetko nalaze pod pritiskom da pokriju obimne nastavne sadržaje, zbog čega komunikacijske aktivnosti mogu ostati u drugom planu. Močinić (2018) naglašava da „nastavni planovi često ne ostavljaju dovoljno vremena za razvoj ključnih generičkih kompetencija, među kojima je i komunikacija“ (str. 41). Međutim, uz dobro planiranje, komunikacija se može integrisati i u obradu redovnog sadržaja, kroz razgovor, raspravu, opisivanje, tumačenje i druge oblike aktivnog učenja.

Suvremeni tehnološki i društveni konteksti takođe utiču na komunikacijske navike djece. Učenici sve češće dolaze sa iskustvom komunikacije putem digitalnih kanala, u kojima dominiraju kratki, skraćeni i površni izrazi, emotikoni i vizuelna komunikacija. Iako oni mogu biti korisni u određenim kontekstima, nastava treba da osigura razvoj cjelovitog govora, argumentacije i izražavanja u punim rečenicama. Nastavnik danas mora balansirati između iskustava koja učenici donose i ciljeva školskog razvoja jezika i govora.

Ipak, uprkos brojnim izazovima, postoje značajne mogućnosti. Kada učitelj sistematski planira komunikacijske aktivnosti i gradi učioničku kulturu uključivanja i uvažavanja, mogu se vidjeti velike promjene u kvalitetu nastave. Randelović (2013) navodi da dobro organizovan nastavni razgovor „doprinosi formiranju pozitivne klime u razredu, jačanju odnosa i razvijanju zajedničkog učenja“ (str. 61). Učenici tada postaju aktivni sagovornici, razvijaju sigurnost javnog nastupa, slušaju, uvažavaju i uče jedni od drugih.

U dokumentima obrazovne politike Crne Gore jasno se definiše da razvoj komunikacijskih vještina predstavlja dio ključnih kompetencija za život i rad u 21. vijeku i da je nastavnik dužan da svojim radom podrži izgradnju tih kompetencija kod učenika. Ovakva politika otvara prostor da škole i nastavnici osmisle sopstvene modele rada koji u prvi plan stavljaju dijalog, razmjenu mišljenja i učenje kroz jezik.

Ukoliko se komunikacijske aktivnosti ne posmatraju kao dodatak nego kao sredstvo učenja u svim predmetima, učenici mogu graditi dugoročne vještine, ne samo da znaju šta reći, nego kako reći, kako slušati, kako postaviti pitanje i kako učestvovati u zajedničkom stvaranju znanja. To je smjer moderne škole, a dobro strukturiran nastavni rad omogućava da se taj potencijal ostvari u svakodnevnoj praksi.

Zaključak

Razvijanje komunikacijskih vještina kod učenika nižeg školskog uzrasta ne predstavlja dodatak nastavnom procesu, nego njegov sastavni i neizostavni dio. Komunikacija je temelj svake nastavne situacije, kroz govor se prenose informacije, oblikuju misli, gradi odnos između učenika i nastavnika te razvijaju socijalne i emocionalne kompetencije učenika. Nastavnik koji osvijesti ovaj segment svog vaspitno-obrazovnog rada može značajno doprinijeti razvoju govorno-slušnih sposobnosti, ali i širem razvoju ličnosti učenika, uključujući samostalnost, samopouzdanje, toleranciju i sposobnost saradnje s vršnjacima.

Kroz pažljivo planirane komunikacijske aktivnosti, modelovanje kvalitetne govorne prakse i podsticanje učenika da aktivno učestvuju u interakciji, stvara se učionica u kojoj učenici imaju priliku progovoriti, razmišljati i učiti u stvarnim govornim situacijama. Učenici koji redovno govore, postavljaju pitanja, izražavaju stav i slušaju druge postupno razvijaju vlastiti komunikacijski stil, grade sigurnost u javnom nastupu i uče da njihovo mišljenje ima vrijednost u zajednici učenja.

Za ovakav proces od izuzetnog značaja je i refleksija komunikacije, kako učenika tako i nastavnika. Kada se učenici podstiču da promišljaju o tome kako su govorili, koliko su bili jasni, jesu li slušali druge ili su prekidali sagovornike, oni razvijaju metakognitivne vještine, uče razumjeti vlastito učenje i preuzimati odgovornost za njega. U isto vrijeme i nastavnik, analizirajući efektivnost vlastitog načina komunikacije, dobija realnu osnovu za unapređenje daljeg rada.

Takva učionica ne formira samo učenike koji znaju činjenice, već učenike koji znaju govoriti, slušati, pregovarati, argumentovati i sarađivati, a to su ključne kompetencije za život i rad u 21. vijeku. U svijetu koji sve više počiva na timskom radu, razmjeni ideja i sposobnosti jasnog prenošenja poruka, razvijene komunikacijske vještine predstavljaju važnu pretpostavku budućeg obrazovnog i profesionalnog uspjeha.

Literatura

1. Bežen, A. (2008). Metodika hrvatskoga jezika. Zagreb: Školska knjiga.
 2. Horvat, M., & Opačić, R. (2010). Integracija tehnologije u nastavu jezika i komunikacije. Zagreb: Educa.
 3. Jelaska, Z. (2009). Razvoj dječjega jezika i jezična teorija. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
 4. Kostović-Vranješ, V. (2006). Govorni razvoj djeteta predškolske i rane školske dobi. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
 5. Matić, S. (2020). Primjena vještačke inteligencije u obrazovanju. Sarajevo: Pedagoški fakultet.
 6. Matijević, M. (2005). Metodika razredne nastave. Školska knjiga.
 7. Močinić, M. (2018). Nastava i digitalna komunikacija. Zagreb: Profil.
 8. Panić, S. D., Lazić, D. D., & Mitrović, Lj. (2023). „Pedagoška komunikacija – ostvarenost i učestalost u razrednoj nastavi“. Sinteze: časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu.
 9. Ranđelović, D. (2013). Savremena nastava i komunikacijska kultura. Beograd: Metodički centar.
 10. Ranđelović, D. (2019). Dijete u digitalnom obrazovanju. Beograd: Educa.
 11. Rogić, K. (2014). Komunikacija u nastavi: Uloga i dinamika interakcije. Zagreb: Educa.
 12. UNICEF. (2020). Razvoj socio-emocionalnih vještina u osnovnoj školi. Podgorica: UNICEF Crna Gora.
 13. Vujović, S., & Backović, A. (2020). Razvoj socio-emocionalnih vještina u osnovnoj školi – Vodič kroz predmetne programe. UNICEF Crna Gora.
 14. Zavod za školstvo Crne Gore. (2024). Komunikacijske vještine u obrazovno-vaspitnom procesu – program obuke. Podgorica: Zavod za školstvo.
 15. Zavod za školstvo Crne Gore. (n.d.). Smjernice za unapređenje komunikacijskih kompetencija učenika. Podgorica.
 16. Zrilić, S. (2014). Govorna kultura u razrednoj nastavi. Zagreb: Profil.
 17. https://www.gov.me/clanak/komunikacijske-vjestine-u-obrazovno-vaspitnom-procesu?utm_source
 18. https://aseestant.ceon.rs/index.php/sinteze/article/view/14011?utm_source
 19. https://www.unicef.org/montenegro/media/1316/file/MNE-media-MNEpublication%202.pdf?utm_source
 20. https://www.unicef.org/montenegro/price/razvoj-socio-emocionalnih-vje%C5%A1tina-u%C4%8Denika-radi-spre%C4%8Davanja-nasilja-u-%C5%A1kolama?utm_source
- Autorica je profesorica razredne nastave u JU OŠ „Donja Lovnica“, Rožaje

DIGITALNI MEDIJI I ALATI U NASTAVI I UČENJU

Sažetak:

Savremeno obrazovanje izloženo je digitalnom okruženju, tako da digitalni mediji i alati predstavljaju savremene resurse u obrazovanju. Njihova primjena omogućava ineteraktivnije i fleksibilnije podučavanje i učenje. Nastavnici i učenici u cilju unapređenja nastavnog procesa koriste različite digitalne tehnologije, podstiču i saradnju i pristupanje znanju na inovativan način. Digitalni alati su podrška nastavnicima u obrazovno-vaspitnom radu pri kreiranju nastavnih sadržaja, stvaranju radne atmosfere, interaktivnih kvizova, provjeri znanja, radu na projektima, pri čemu se kod učenika može povećati motivisanost za rad i uključenost u rješavanju problema, kritičkom razmišljanju, mišljenju i promišljanju, lakša komunikacija i saradnja, logičko zaključivanje i rješavanje problema uz timski rad, razvijanje stvaralačke sposobnosti i sklonosti, interesovanja u oblastima u kojima oni imaju najviše smisla i napredovanje u skladu sa svojim potencijalima.

Cilj rada je ukazati na činjenicu da je savremeno obrazovanje, obrazovanje 21.vijeka, postalo nezamislivo bez upotrebe digitalnih medija i alata u obrazovno vaspitnom radu, prilikom usvajanja novih znanja, učenju, pri rješavanju problema, kritičkom mišljenju, kao i nastave putem otkrića.

Ključne riječi: *nastavnik, digitalni mediji, učenici, alati, učenje.*

Uvod

Nastavni proces je komunikacioni proces, jer od kvaliteta komunikacije zavisi i uspjehnost nastavnog procesa. Dobar nastavni proces je proces u kome postoji interakcija učenika i nastavnika, u kojem oni zajedno ostvaruju sadejstvo, spajuci teoriju i praksu, gdje

1 Mr Bešida Tiganj profesorka fizike JU OŠ"Mustafa Pećanin" i Srednja stručna škola Rožaje, E-mail: tbesida@gmail.com

2 Mr Ramiz Tiganj master filolog, E-mail: ramiztiganj@gmail.com

je izbor sadržaja relevantan i zavisi od izbora sadržaja datog predmeta, sastava odjeljenja, raspoloživih medija, literature, simulacija i nastavnih sredstava. U današnjem dobu, dobu globalnog napredka tehnologije i nauke, vaspitno-obrazovni proces, izložen je promjeni paradigme³ obrazovanja, i poziv nastavnika je veoma zahtjevan...

Didaktika⁴, kao pedagoška disciplina, bavi se podučavanjem i usmjeravanjem nastavnog procesa. Njen cilj je unaprijediti prenos znanja, vještina i vrijednosti između nastavnika i učenika. U središtu didaktičkog promišljanja nalazi se pitanje kako, šta i zašto, zatim kako nastavnik može učiniti učenje smislenijim i djeotvornijim. Didaktika se početkom 21.vijeka obogatila raznovrsnošću metodoloških pristupa kao i organizacionih pristupa nastavi. Nastavni proces nije samo prenošenje informacija. To je složen i dinamičan odnos između učenika i nastavnika, nastavnog sadržaja i metoda rada. U tom procesu nastavnik ima ključnu ulogu – ne kao predavač, već kao vodič, organizator, motivator i refleksivni praktičar. Njegova sposobnost da prepozna potrebe svojih učenika i prilagodi im nastavni sadržaj u velikoj mjeri određuje uspješnost vaspitno-obrazovnog rada. Da bi nastavnik uspostavio pozitivno okruženje u učionici, odnosno na času pri realizaciji ishoda, zahtjeva dosljednost, pravičnost i autoritet nastavnika, da djeluje učenicima kao uzor. Nastavnici u savremenom procesu obrazovanja, suočeni su sa brojnim izazovima i imaju ključnu ulogu u prenošenju znanja, podučavanju i pripremi učenika za život. Inovativan proces učenja zahtjeva od nastavnika da se prilagođavaju i neprekidno razvijaju svoje profesionalne osobine a samim tim čine obrazovanje efikasnijim i kvalitetnijim. Nastava je proces u kome se prožimaju obrazovanje i vaspitanje, i nastavnik u savremenom obrazovanju i radu koristiti informatičko-komunikacione tehnologije (IKT). Uz didaktički pristup veoma je važan i pedagoški pristup nastavnika, a odabir tog pristupa odražava njegov pogled na učenje i podučavanje. Kod profesionalnih obelježja nastavnika bitan i veoma važan je doprinos znanja kako stručnih tako i metodičko-didaktičkih, u ostvarivanju ishoda obrazovno-vaspitnog procesa, i poznati iskaz u prenošenju znanja je "Nije znanje znanje znati, već je znanje znanje dati"⁵. No, osim znanja, nastavnici raspo-

3 Paradigma – opšteprihvaćen način mišljenja u jednom datom periodu.

4 Didaktika- pedagoška disciplina koja proučava opšte zakonitosti nastave kao jedinstvenog vaspitno-obrazovnog procesa.

5 Jovan Jovanović Zmaj

lažu i opsežnim korpusom ličnih uvjerenja o prirodi učenja i karakteristikama učenika, koja duboko prožimaju postupke nastavnika, i samim tim, determinišu uslove u kojima se odvijaju procesi učenja i podučavanja. Butna je ljubav prema poslu i prema učenicima. Dobro promišljen pedagoški pristup, nebitno da li je on tradicionalan, konstruktivistički, inkluzivan ili neki drugi pristup, povezuje teoriju i praksu, stavljajući učenika u središte obrazovanja.

Kroz međusobno povezivanje didaktike, nastavnog procesa, uloge nastavnika i odabranog pedagoškog pristupa, stvara se kvalitetno obrazovno okruženje koje podstiče učenje, razvoj i stvaralaštvo učenika.

Škola, kao ustanova u kojoj se stiču znanja, treba da spremi učenike za život i rad u društvu. U današnjem vremenu, vremenu brzih promjena i napretka digitalne tehnologije, digitalnog obrazovanja i izazova, ta povezanost postaje još važnija i značajnija za izgradnju obrazovanja usmjerenog prema budućnosti.

Važnost digitalni medija u nastavi

Internet i novi mas mediji (masovni mediji) uticali su na prirodu samog procesa komunikacije u obrazovanju. Mas mediji⁶, su srdstva koja omogućavaju prenošenje informacija, zabave, poruka obrazovnog sadržaja, širokoj javnosti, odnosno velikom broju ljudi istovremeno. Kada govorimo o obrazovnim sadržajima mislimo na organizaciju nastave, širenje znanja i edukativnih sadržaja koja utiču na formiranje kritičkog mišljenja i stavova učenika. Internet je revolucionarno promijenio način na koji učimo, pristupamo informacijama i komuniciramo u obrazovnom procesu. Njegova uloga je sve veća i značajnija, naročito u posljednjim decenijama. Internet omogućava brz i lak pristup ogromnoj količini informacija, knjiga, naučnih radova, članaka, tutorijala i drugih obrazovnih sadržaja, bez obzira gdje se fizički korisnik nalazi. Internet omogućava online nastavu što je izuzetno bilo važno tokom pandemije COVID-19. Internet podstiče autonomno i neformalno obrazovanje, omogućavajući učenicima da uče što ih zanima i kad im odgovara, demokratizuje znanje, čini ga dostupnim, fleksibilnim i interaktivnim. Ipak, važno

6 Mas mediji- radio, štampa, televizija

je razvijati kritičko mišljenje, kako bi se učenici naučili da razlikuju pouzdane informacije od lažnih ili netačnih izvora.

Internet i nove Informatičko-komunikacione tehnologije (IKT) donijele su velike društveno-ekonomske promjene na globalnom nivou u svim sferama, a i razvoj novih mas medija privlači ogroman broj korisnika u svijetu. Globalna zastupljenost i raširenost medija, štampana ili elektronska, brzina protoka informacija, uticala je na njihovu ogromnu popularnost i danas imaju veliku važnost ne samo u obrazovanju, već i u svim aspektima života ljudi i poslovanja svih privrednih subjekata.

Obrazovanje u brzom napretku i razvoju tehnologije još se drži tradicionalnih pristupa, i promjene u radu i upotrebi digitalnih alata su minimalne. Odnedavno su, škole u Crnoj Gori, obizbijedene sa digitalnom opremom, tako da je i to jedan od razloga malih ili minimalnih promjena, ali dešavaju se.

U obrazovanju, digitlni mediji obuhvataju sve tehnologije i digitalne sadržaje koji se koriste za učenje, podučavanje, evaluaciju i saradnju. Digitalni mediji u obrazovanju mogu biti, *uređaji i tehnologije* kao što su: računari (desktop, laptop), tableti i pametni telefoni, pametne table (interaktivne table), projektori i digitalne kamere, 3D štampači (u STEM obrazovanju), *softveri i aplikacije, digitalni sadržaji, online komunikacija i mreže, simulacije*.

Digitalni mediji u obrazovno-vaspitnom radu, odnosno obrazovanju, nastavnom procesu, nalaze različite primjene: nastavni sadžaji-video lekcije i tutorijal, video materijal kao što su video klipovi, kratki video snimci, podcasti i edukativne emisije, prezentacije, tekstualno-grafičkih prezentacija, digitalni udžbenici i e-knjige, fotografije, kvizovi - provjera znanja odnosno vježbe, simulacije laboratorijskih vježbi, eksperimenata i drugo. U nastavnom procesu, višestruka je primjena digitalnih medija, a to zavisi od sadržaja nastavnog predmeta. Kada govorimo o digitalnim medijima, možemo istaći njihov značaj i uticaj, jer se ne odnosi samo na školsko podučavanje i učenje, već digitalni mediji igraju veliku ulogu u ranom obrazovanju djece, radu sa mladima, zatim profesionalnom obrazovanju nastavnika i svih kojima posao nameće da ih koriste, kao i konceptu cjeloživotnog učenja.

Pojedinačni odnos i pristup digitalnim medijima zavisi i od stava kakav pojedinci imaju prema njima, odnosno nastavnici, učenici i roditelji. U kolikoj mjeri nastavno osoblje koristi digitalne medije zavisi od njihovih kompetencija pri upotrebi digitalnih sadržaja. Veoma je važno da nastavnik koristi tradicionalne i digitalne medije u nastavi, odnosno nastavnom procesu za realizaciju ishoda datog časa. Kao tradicionalne medije izdvajamo film i fotografiju u procesu učenja, a digitalni mediji su *obrazovne platforme* u nastavi koje podržavaju odgovarajući *softveri i aplikacije*, kao što su obrazovne platforme : Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Emondo; *aplikacije za učenje jezika, matematike itd*: Duolingo, Khan Academy, GeoGebra; *test i kviz alati*: Kahoot!, Quizzu, Socrative; *alati za saradnju* kao što su: Padlet, Jamboard, Edpuzzle. Obrazovne platforme se koriste kao dopuna nastavnom procesu ili kao zamjena za klasičan pristup-učenje na daljinu kao i da se putem odgovarajućih platformi povezuju pri radu na daljinu nastavnici, mentori i učenici kroz različite projekte na nivou države i širom svijeta odnosno kroz međunarodnu saradnju kao što je eTwinning projekti, YRE ⁷ ili Gloo-be program koristeći Informatičko-komunikacione tehnologije (IKT).

Nastavnik u savremenom obrazovanju treba da bude kreativan i da na interaktivan način poboljša kvalitet obrazovno-vaspitnog procesa, da primjenjuje obrazovne tehnologije i da digitalnim obrazovanjem upotrebom digitalnih alata animira i zainteresuje učenike za kompleksnije ishode, motiviše ih za rad i učenje, kako bi i oni sami bili osposobljeni da proizvode multimedijalne sadržaje odnosno materijale za nastavni proces.

Prema latinsko-srpskom riječniku (Milinković i dr, 2009), imenica medium, mediji (n.) između ostalih, ima i značenje posrednik. Prilikom pripreme za čas nastavnik vrši odabir odgovarajućih medija u nastavnom procesu. Mediji koji se koriste u obrazovanju pored obrazovnih platformi može biti i upotreba filma i izabranih filmskih inserata, videoklipova, i drugih video formata, PowerPoint prezentacija, zvučni zapis i ostale vrste multimedijalnih sadržaja. Multimedijalni sadržaji obuhvataju kombinaciju audio/verbalnog i vizuelno/slikovnog materijala (Mayer, 2001). Posljednjih godina, ili početkom 21.vijeka, interesantna i aktuelna tema autorima stručnih radova konferencija i naučnih skupova je i upotreba digitalnih medi-

ja u nastavi. Aprila mjeseca 2024. godine održana je u Beogradu konferencija na temu "Digitalno obrazovanje 2024."

Kada govorimo o primjeni digitalnih medija u nastavi, dešava se, da se obrazovne tehnologije veoma brzo razvijaju i vrlo često je nastavnicima potrebna podrška u korišćenju savremenih digitalnih tehnologija, jer obrazovanje nastavnika, koji su ne tako davno završili svoje obrazovanje, ne može da isprati sve te promjene, i zato je neophodno dati im podršku i slobodu u korišćenju digitalnih medija. Za nastavnika je neophodno da ovlada digitalnim vještinama, na edukaciji digitalnih kompetencija za nastavnike kroz različite vidove profesionalnog usavršavanja nastavnika, i neophodna je podrška nastavnicima, da se radi na ohrabrivanju u korišćenju i upotrebi savremene tehnologije.

Vrše se i analize različita istraživanja koliko je digitalno obrazovanje zastupljeno, koliko se koristi, koji su nedostaci i kako da poboljšamo primjenu digitalnih tehnologija u obrazovanju.

Na nivou škole vrše se i SELFIE upitnici, a to su instrumenti, na osnovu kojeg se anonimno prikupljaju podaci o stavovima učnika, nastavnika, roditelja i uprave škole na osnovu kojeg se procjenjuje upotreba digitalne tehnologije u ustanovi odnosno školi. U okviru Digitalne škole, na online platformi Digionica dostupan je kurs o upotrebi SELFIE alata u osnovnim i srednjim školama Crne Gore. Platforma Digionica, sadrži audio i video lekcije, vježbe i testovi, interaktivne igre, planove i uputstva za osnovno obrazovanje, kao i za srednje obrazovanje, gimnazije i opšte predmete srednjih stručnih ili srednjih mješovitih škola. Digitalna škola je tako osmišljena da objedini resurse za učenje za djecu i adolescente, roditelje, starije, vaspitače, nastavnike i druge profesionalce u obrazovnom sistemu. Na ovaj način je njen prvobitni koncept proširen i, posebno u segmentu Digionica koji je baziran na Learning Passport platformi, obogaćen mnoštvom digitalnih materijala za različite korisnike.⁸

Buduće inicijative imaju za cilj da unaprijede kompetencije nastavnika, dakle neophodno je pratiti razvoj novih tehnologija i neophodna je opšta informisanost nastavnika o savremenim promjenama paradigme obrazovanja, jer je razvoj tehnologije veoma brz. Budućnost obrazovanja je i u poboljšanju integrativnog principa

8 <https://www.digitalnaskola.edu.me/>

obrazovanja, primjena digitalnih udžbenika, stvaranje digitalnih biblioteka i drugih resursa obrazovanja.

Digitalno obrazovanje i nove tehnologije doprinose razgranjavanju znanja. Trenutni primjer digitalnog obrazovanja je AL (Vještačka inteligencija). U pilot fazi "Petlja" u Srbiji realizuje se pilot projekat "AI asistent" koji ima svog čet bota, koji zna na kojoj ste lekciji, koje je gradivo u pitanju, i sa njim možete da pričate o primjerima zadatka, o tome kako da objasnite neki termin djeci određenog uzrasta, pisanju pripreme za čas. Koriste ga nastavnici u pilot projektu i u fazi je istraživanja. Od nastavnika se dobijaju povratne informacije i utvrđuje se, u kolikoj su mjeri primjenjivi. Brzina razvoja AI na globalnom nivou je nadmašila očekivanja pojedinih stručnjaka.

U učenju video-materijali su od velike koristi, ne samo za nastavnike već i za djecu, prilikom realizacije zahtjevnih cjelina, sadržaja ili oblasti, posebno onih koje su vizuelno nedostupne, zahtjevne i kompleksne, i čije razumijevanje traži odnosno zahtjeva vizuelizaciju, video budi zainteresovanost učenika, motiviše ih i privlačniji je za čulna iskustva u odnosu na štampane materijale i učenici mogu da vide i probude interesovanje za datu oblast. Karakteristika video-materijala, koji su inače korisni u obrazovno-vaspitnom radu, u podučavanju je da se video-materijal, bez obzira o kojem je video riječ, da se oni mogu zaustaviti, što je dobro prodiskutovati i ostvariti interaktivnost na času sa učenicima i dodatno pojasniti ili istaći bitnost pojma i razumijevanje, premotati kada je sadržaj manje bitan odnosno mogu se preskočiti nepotrebni dijelovi video-sadržaja ili ubrzati i približiti učenicima ishode koji se realizuju, a učenicima koji su zainteresovani dati mogućnost da sadržaje odgledaju u dodatnom radu ili prilikom rješavanja domaćih zadataka. Zatim, video materijale, zainteresovani učenici mogu odgledati kući, dijeliti se u onlajn okruženju putem interneta na kanalu platforme Microsoft Teams ili grupa koje se koriste sa učenicima Goggle Clasrom ili viber grupa, dakle kombinovati se sa tradicionalnom nastavom. Korišćenje video-materijala ima za cilj unapređenje i poboljšanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog procesa. Upotrebu video-materijala treba ograničiti, jer je bitno da se manja količina informacija pravilno izbalansirala, podijeli na ishode učenja, kako bi učenici bili uključeni u interaktivne oblike rada koji promovišu promišljanje, razmišljanje, logičko zaključivanje, razgovor, kreativno angažovanje i kritičko mišljenje.

Nekada se možemo odlučiti i za upotrebu projekata tj. projektnih aktivnosti učenika na hameru u okviru odgovarajućeg ishoda učenja uz isticanje i usvajanje novih pojmova i proširivanja znanja ili ppt prezentacija. Učenici mogu individualno biti autori video materijala, timski, kao i autori projekta-fotografije ili PowerPoint prezentacije. Bitno je, da se tehnologija koristi u vaspitno-obrazovnom radu, ali pametno i mudro, ne previše, jer je živa riječ nastavnika nezamjenjiva. Nema primjene digitalne tehnologije, ako se učenicima zabrani da koriste telefon na času, već primjenu telefona treba urediti, dakle treba da postoji harmonizacija nastavnika i učenika u primjeni digitalnog obrazovanja, i aktivan učenik odnosno aktivni učenici doprinose konstrukciji znanja. Inkluzija i integrativni pristup su dobar primjer savremenog digitalnog obrazovanja i primjeni digitalnih alata.

Bitno je istaknuti i organizacije koje se bave temom obrazovanja, kao što je UNICEF. UNICEF promoviše upotrebu digitalnih tehnologija i napore za prevazilaženje digitalnog jaza koji utiče na najmarginalizovaniju djecu i pruža podršku obezbeđivanju asistivne tehnologije neophodne djeci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kako bi u potpunosti učestvovala u svim aspektima života. Poseban akcenat stavljamo na izgradnju otpornosti obrazovnog sistema i povećanje spremnosti da se održi kontinuitet obrazovanja tokom vanrednih situacija (poplave, zemljotresi, izbeglička i migrantska kriza i pandemija COVID-19).

Obrazovno-vaspitne ustanove, ma gdje se one nalazile, promovišu znanje učenika. Moć je, da što prije nešto naučimo jer obrazovanje nije samo agenda obrazovanja niti agenda škole, već agenda cijelog sistema. "Znanje je moć", rekao je veliki engleski filozof, državnik i esejista Fransis Bejkon, a Gete je tvrdio da "Pravo znanje uliva snagu", ili kako je Nušić govorio "Znanje ima granicu a neznanje je beskrajno".

Digitalni alati u nastavi

Nove tehnologije su potreba prihvatanja primjene svakodnevnice, nude kako prilike ali i rizike, zato je trebamo primjeniti na pravi način u čitavom obrazovnom sistemu, trebamo znati, šta je

dobro, šta se može iskoristiti jer prihvatanje i učenje je veoma bitno.

Digitalni alati koji se koriste za učenje na daljinu ili danas poznato kao hibridno učenje ili e-učenje su: Microsoft Teams, Zoom, Google Meet. Ovi alati u obrazovno-vaspitnom radu i šire, omogućavaju razmjenu ideja, stavova, mišljenja, sudjelovanje u timskom radu i donošenje zajedničkih zaključaka, odluka, održavanje radionica, projekata, vebinara u virtuelnom onlajn okruženju, što ima i odgovarajuće prednosti, koje nam pruža internet, bez obzira gdje se nalazimo, virtuelno smo zajedno. U podučavanju i provjeri stečenih znanja često koristimo interaktivne platforme kao što su: Kahoot!, Quizziz, Mentimeter. Predavanje je potrebno učiniti interaktivnim i zanimljivim a u tu svrhu koriste se alati za izradu prezentacija i multimedijalnih sadržaja kao što su PowerPoint, Canva, Prezi, Genially. U radu sa djecom ili u vaspitno-obrazovnom procesu koristimo i bilježnice, a u tu svrhu možemo koristiti: Padlet, OneNote i drugi. Multimedijalni resursi, se mogu ubaciti u ppt prezentaciji, a mogu se koristiti samostalno kao YouTube, Digitalna škola-Digionica, e-Škole platforma, Khan Academy i druge.

Svi navedeni digitalni alati, mogu da se koriste u obrazovno-vaspitnom radu, a nastavnik kao organizator nastavnog procesa učenja i podučavanja shodno nastavnim ishodima, sastavu odjeljenja, nivou postignuća učenika realizuje čas i bira odgovarajuće alate. Kada nastavnik jednom kreira digitalni materijal, može ga duži period koristiti uz odgovarajuću korekciju ili dopunu.

U istraživanju koje su sprovedi Tiganj, Bibić i Tiganj (2021 godine), o onlance nastavi u doba pandemije COVID 19, učenici su istakli nezamjenjivost nastavnika i komentarisali su „TV nastavnika ne možemo uvijek da pitamo kao nastavnika na času.“ što ukazuje na činjenicu da je živa riječ nastavnika u učionici nezamjenljiva. Bilo je i komentara „Hoćemo u školu, da učimo kao nekad i da se družimo.“ „Nedostaje mi nastava u školi.“

U cilju promovisanja upotrebe digitalnih alata odrađena je aktivnost, na času sa učenicima devetog razreda i u okviru van-nastavne aktivnosti, shodno interesovanjima učenika, sa grupom učenika *Mladi fizičari*, VII, VIII i IX razreda osnovne škole, **„Nedjelja globalnog obrazovanja“** sa godišnjom temom 2024.godine *„Pov-*

*ezani ljudi za inkluzivnu planetu*⁹. Nedjelja globalnog obrazovanja je godišnji događaj, koji je inicirao Centar Sjever – jug Savjeta Evrope, u cilju promovisanja globalnog građanstva i svijesti. Hiljade aktivnosti fokusiranih na globalno obrazovanje u više od 25 zemalja održavaju se tokom sedmice svake godine od 1999. godine.

„Globalno obrazovanje je obrazovanje koje ljudima otvara oči za realnosti globalizovanog svijeta i osvještava ih kako bi stvorili svijet veće pravde, jednakosti i ljudskih prava za sve.” (Deklaracija o globalnom obrazovanju iz Maastrichta, 2002)

”Globalno obrazovanje osnažuje ljude da bolje razumiju, zamišljaju, nadaju se i djeluju kako bi stvorili svijet socijalne i klimatske pravde, mira, solidarnosti, jednakosti i pravde, planetarne održivosti i međunarodnog razumijevanja. To uključuje poštovanje ljudskih prava i različitosti, inkluziju i pristojan život za sve, sada i u budućnosti.” (Evropska deklaracija o globalnom obrazovanju do 2050)

Nedjelja globalnog obrazovanja je jedinstvena kampanja koja podstiče građanski angažman u korist solidarnosti koja bi doprinijela održivijem i pravednijem svijetu. Učenici su, uzeli učešće u inkluzivnoj inicijativi, i kroz projektnu aktivnost realizovali radionicu na temu “Zelena ekonomija”. Pripremili PowerPoint prezentacije, radove na hameru, citate, sadržajan tekst, slikovit prikaz, učestvovali u diskusiji, kritički razmišljali, postavljali pitanja, otklanjali nedoumice, istraživali uz vršnjačku i timsku saradnju. Aktivnost je realizovali u nekoliko koraka odnosno grupa. Prva grupa: Istakla je značaj obrazovanja o životnoj sredini: osvrnuli su se na značaj obrazovanja o životnoj sredini, istakli značaj upotrebe obnovljivih izvora energije, primjena energetske efikasnosti- video materijal¹⁰, potrebu za održivim praksama, očuvanju i zaštiti prirodnih resursa i povezanošću između ljudskih prava i životne sredine. Druga grupa: Govorila je o zaštiti životne sredine, mjerama zaštite i kako pojedinac može djelovati. Treća grupa: Klimatske promjene i istakli su značaj zajednice, svih građanja u smanjenju povećanja temperature na globalnom nivou. Četvrta grupa je istakla čuvene citate o planeti Zemlji, zaštiti životne sredine, važnosti drveća, pravilnom odlaganju otpada. Deklaracije o globalnom obrazovanju i skrenuli su pažnju na

9 Facebook link škole

10 Link: <https://youtu.be/LzB5nLIFjIA?si=alv8JE3KPGKxSWCq>

značaj demokratskog društva. Jedna učenica je samostalno uradila pano na hameru godišnje teme *Nedelje globalnog obrazovanja*. Preporučili su jedni drugima odgovarajuće video-sadržaje, i istakli značaj svakog pojedinca u buđenju svijesti očuvanja planete ili su prenijeli ideju videa. Djeca su bila kreativna i motivisana za rad.

Učesnici radionice su zaključili da globalno obrazovanje njeguje aktivno građanstvo, pružajući pojedincima znanja i alate za rješavanje globalnih izazova, unapređuje vještine kritičkog razmišljanja kod ljudi, omogućavajući im da propituju, analiziraju i bolje razumiju kompleksnost svijeta, pomaže rješavanje globalnih izazova na praktičan i smislen način. Istaknuto je i da globalno obrazovanje pomaže pojedincima da razumiju veze između lokalne zajednice i globalnih izazova.

Na osnovu sprovedenih aktivnosti, koje su realizovane u saradnji sa mentorkom, napravljen je i video sadržaj i objavljen na stranici škole. Kasnije, grupa učenika, učestvovala je na nacionalnom konkursu *Mladi eko reporteri*, inspirisana iskustvom stečenih znanja, snimila je podcast¹¹, na temu Školski podcast- Zagađenje životne sredine i u onlajn glasanju, na Dan zaštite životne sredine 4.06.2025godine, osvojili su *prvo mjesto*. Dakle, upotrebom savremene tehnologije uz stečeno znanje i uz mentorstvo nastavnika učenici su ostvarili sjajan rezultat, što ih dodatno animira da sami kreiraju digitalne sadržaje, prezentuju javnosti, razvijaju kolaboraciju i timski rad, dobiju priznanje koje im daje dodatni podstrek za dalji rad a uz to i šalju jasne poruke o čuvanju planete Zemlje.

Kada govorimo o upotrebi digitalnih alata, važno je istaći njihove prednosti, u formalnom i neformalnom obrazovanju, kao što su: povećanje motivacije učenika i uključenosti učenika i sudjelovanje u radu zahvaljujući multimedijalnim sadržajima, personalizovano učenje koje je prilagođeno potrebama svakog učenika, kako učenicima sa individualnim obrazovnim potrebama, tako i nadarenim učenicima odnosno talentovanim učenicima, brza dostupnost informacija bez obzira gdje se nalazimo, inkluzivan pristup svakom učeniku. Shodno njihovim interesovanjima, razvoj digitalne pismenosti ključne kompetencije za 21.vijek, omogućava lakšu komunikaciju nastavnika i učenika u hibridnom učenju odnosno onlajn učenju,

11 Podkast – Link: <https://youtu.be/5Jj2Ywu0ACY?si=9kEXyrJtg6Fd5cQa>

saradnja putem platformi u online okruženju, dostupne materijale na platformi možemo da čitamo ili rješavamo odgovarajuće zadatke kada nama odgovara i nemamo vremensko ograničenje pristupa ali imamo rok do kojeg treba da završimo rad ili zadatak, dakle njegu-jemo odgovornost u završavanju preuzetih obaveza, što je je danas od bitnih karakteristika savremenih trendova života.

U savremenom obrazovanju, nastavnik koristi digitalne alate i podstiče djecu na upotrebu tehnologije u naučne svrhe, ističući činjenicu da se ne gubi vrijeme kada se tehnologija koristi na pravi način, jer na internetu ima svega i svačega, a djeca trebaju razvijati kritički stav prema informacijama koje pročitaju.

Rezultati istraživanja koje su sproveli Maksimović, Petrović i Osmanović(2013), naglašavaju da svaki drugi nastavnik posjeduje metodološke kompetencije i da sprovodi istraživanja u školi. Takođe je ukazano da je podignut nivo svijesti nastavnika o značaju sprovođenja istraživanja i metodološkog obrazovanja i da oni imaju pozitivan stav prema metodološkom usavršavanju. Paradigma obrazovanja se mijenja, a nastavnik treba biti u koraku razvoja tehnologije i inovacija u obrazovno-vaspitnom radu.

Zaključak

U školu idemo da bismo učili jedni sa drugima i jedni od drugih, tu formiramo svoje stavove, stičemo vrijednosne sudove, razmišljamo o svijetu koji nas okružuje, tu jačamo, rastemo zajedno, osnažujemo se socionalno i emotivno. Bez socijalnog okruženja nema učenja, nastavnici podučavaju, prenose znanje, učenici stiču vještine, jačaju svoje stavove, dobijaju preporuke usmjeravaju učenike na onlajn resurse, i važno je, koristiti medije, digitalne alate, video- materijale, kako bi učenici na primjer mogli vidjeti kako radi dati uređaj uz video sadržaj, kako izgleda, gdje se može naći i koristi internet u podučavanju.

Tehnologija brzo napreduje, ne možemo je kontrolisati, ali možemo birati načine na koji je primjenjujemo. Internet, bez koje-

ga je nezamislivo digitalno obrazovanje i razvoj digitalnog obrazovanja je neiscrpan resurs današnjice. Ulaganje u obrazovni put je obaveza kako pojedinca, tako i društva. Tehnologija je sastavni deo obveznog sistema i što prije bude primjenjiva biće i bolji rezultati. Ulaganje u obrazovanje stvara odgovarajući broj talenata, talenata od kojih ima korist ne samo obrazovni sistem već i društvo.

Na osnovu informacija koje se prikupljaju ,izvještaj SELFIE predstavlja prednosti i slabosti škole u kontekstu primjene digitalnih tehnologija u nastavi. Nalazi daju uvid u situaciju i služi za izradu akcionog plana za školu. SELFIE se može upotrijebiti i u kasnijoj fazi kako bi se ocjenio napredak i prilagodio akcioni plan.

Spoljašnji izazovi škole su ujedno i karakteristika svijeta u kojem živimo a to su promjenljivost, kompleksnost, neizvjesnost, i dvosmislenost, a sve one se vide kroz razvoj digitalnih tehnologija na političkom, društvenom i privrednom razvoju. Ranije je škola bila jedini izvor znanja, sada nije tako. Nivo promjena je veoma brz, dinamika i neizvjesnost je ono što nosi ovo vrijeme. Sve promjene koje postoje, bez obzira gdje se one dešavaju, utiču na sve nas, manje ili više.

Upotreba digitalnih tehnologija, obrazovnih tehnologija je veoma, veoma bitna za sve nas, posebno mladih, upotrebom digitalnih alata možemo konstruisati znanja van škole, odnosno možemo sticati znanje i van škole.

Svaki nastavnik radi za dobrobit djeteta, bez obzira da li je dijete sa posebnim obrazovnim potrebama ili talentovano dijete. pomažu djeci da savladaju obrazovno-vaspitne ishode , da nauči kako da uči, da naučeno i primjeni u svakodnevnom životu odnosno praksi. Brišu se granice časa, kod projektne nastave i djeca dođu do kompetencija i ishoda časa. Mi želimo bolje i kvalitetnije obrazovanje, mi kreiramo za dobrobit učenika učenje, zato treba promisliti o obrazovanju sadašnjih i budućih generacija, jer je veoma važno, promovisanje obrazovne tehnologije i digitalnog obrazovanja.

Literatura

1. Mladen Vilotijević (2000). *Didaktika 1 Predmet didaktike*. Beograd: Naučna knjiga
2. Dr Saša Milić (2008) *Savremeni obrazovni sistem*. Univerzitet Crne Gore, Podgorica
3. Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
4. Bešida Tiganj, Almera Bibić, Ramiz Tiganj (2023); *Novi pristupi obrazovanju – savremena nastava u doba pandemije KOVIDA19*, VASPI-TANJE I OBRAZOVANJE, XLVIII,1,2023 UDK 371.3:004.738.5 , str. br. 73-74
5. Maksimović, J.; Petrović, J.; Osmanović J. (2013). *Potreba i značaj metodološke obrazovanosti nastavnika u pedagoškoj teoriji i praksi*. Godišnjak SAO, 348-358.
6. <https://www.unicef.org/serbia/obrazovanje> pristupljeno 11 h 48 min 20. 07. 2025. god
7. <https://mojaskola.rtsplaneta.rs/show/1801748/516/obrazovanje-je-vazno-znanje-je-moc> pristupljeno 21.07.2025. godine u 12h 11min
8. <https://www.gov.me/dokumenta/a879ebd6-2aa7-4d00-9230-0e54b5fb2e42>
9. <file:///C:/Users/HP/Downloads/info-sesija-gew-2024pptx.pdf> pristupljeno 2h16min 21.07.2025.godine
10. [https://www.facebook.com/juosmustafapecanin/videos/593880046347003/?_cft__\[0\]=AZUglFhpjokZHbvDyBd4qARx-IQgdS6qTkhArIBNtgMuJ7s_vusNHoMezyGD_91bMN2WQ-7W37uh-CijKWITz_1iuE0RHixSQ9LLOvl9p1k1_yKKKIlf1V86QaVF_sV5slew-gMmvncalcfAuwm3xAfjjdEUak8paeOYzADGhwyLK1Uwxe5CAE7r-eeaaODzk5h1QHLXcJt1mnl5etJu-gPyL8DO&_tn_=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/juosmustafapecanin/videos/593880046347003/?_cft__[0]=AZUglFhpjokZHbvDyBd4qARx-IQgdS6qTkhArIBNtgMuJ7s_vusNHoMezyGD_91bMN2WQ-7W37uh-CijKWITz_1iuE0RHixSQ9LLOvl9p1k1_yKKKIlf1V86QaVF_sV5slew-gMmvncalcfAuwm3xAfjjdEUak8paeOYzADGhwyLK1Uwxe5CAE7r-eeaaODzk5h1QHLXcJt1mnl5etJu-gPyL8DO&_tn_=%2CO%2CP-R) Facebook škole, link aktivnosti
11. <https://youtu.be/LzB5nLIFjIA?si=alv8JE3KPGKxSWCq> Primjena energetske efikasnosti u domaćinstvu

MOĆ OBRAZOVANJA U DIGITALNOM DOBU:

FREIREOVA MISAO PRED ALGORITMIMA

Sažetak

Ovaj rad se bavi analizom uloge obrazovanja u svijetu u kojem dominiraju algoritmi. Istražuju se mogućnosti koje nam daje obrazovanje kako bi se kompetentno suočili sa izazovima koje donosi vrijeme digitalizacije, a sve to kroz prizmu kritičke pedagogije Paula Freirea. Govori se o značaju dijaloga, slobode i kritičkog promišljanja koji aktiviraju učenika da svjesno i na pravi način koristi digitalne platforme i njihove prednosti, snalažljivo se suočavajući sa njihovim izazovima, a osobito pružajući otpor *bankarskom modelu* obrazovanja. Oslanjajući se na Freireove ideje, ovaj rad ukazuje na značaj podsticanja učenika i nastavnika - subjekata vaspitno-obrazovnog procesa, da kritički pristupaju algoritamskim mehanizmima, da svjesno i promišljeno dolaze do novih kvalitetnih znanja, kako ne bi dozvolili da ih brzina, veliki broj informacija i površnost uvedu u začarani krug pasivizacije, depersonalizacije i dehumanizacije koji kao rezultat nemaju ništa do nemoći.

Uvod

Savremeno doba koje se često odlikuje brzinom koja nekad podstiče dominaciju površnosti nad dubinom, zahtijeva kvalitetno obrazovanje koje će imati moć da sačuva društvo demokratije i slobode. Suština tehnološkog razvoja ogleda se u podsticanju veće dostupnosti informacija koje olakšavaju sticanje znanja, ali u ovom kontekstu se postavlja niz pitanja. Neka od njih su: *da li se uvijek na taj način stiče kvalitetno znanje, koliko su pouzdane te informacije, podstiču li nas i u kojoj mjeri na kritičko promišljanje* i slično. Odgovore na ova i slična pitanja možemo pronaći proučavajući ideje Paula Freirea, brazilskog pedagoga i mislioca. Danas su nam njegove

misli o značaju kritičke svijesti, dijaloga i slobode potrebnije nego ikada. Pedagogija Paula Freirea nas tjera da se odlučno i kritički suprotstavimo izazovima koje donose viralni trendovi i algoritamski personalizovani sadržaji. Obrazovanje kao sinonim za moć koja se opire površnosti, pasiviziranju i svođenju na podatke, otvara nam vrata slobode. Naime, obrazovanje nas poziva da ostanemo budni i aktivni učesnici u izgrađivanju svijesti o svijetu koji nas okružuje.

Ovaj rad se bavi istraživanjem načina na koje možemo implementirati Freireovu pedagogiju u svijetu algoritama. Analizira se kako se Freireova kritička pedagogija može primijeniti kao alat za otpor algoritamskoj moći i digitalnoj pasivizaciji, te kako obrazovanje zasnovano na svijesti, dijalogu i djelovanju, može sačuvati ljudsku subjektivnost u svijetu koji sve više podliježe kodiranju.

Kritička pedagogija Paula Freirea: Učenje kao čin oslobađanja

Paulo Freire na obrazovanje ne gleda kao na puko prenošenje informacija. Za njega je ono mnogo više od toga, a prije svega dijalog koji podstiče na osvještavanje tj. razvijanje svijesti o moći za pokretanje društvene promjene. Osvještavanje se odnosi na snagu koja čovjeku pomaže da odoli iskušenju da se imitiraju gospodari (Freire, 2002). Obrazovanje, prema Freireu, nije „uklapanje” i „utapanje” u masu, već svijetlo koje pojedincu pomaže da osvijesti snagu koju posjeduje i da je upotrijebi da prvo sebe, pa svijet učini kvalitetnijim mjestom za život. *Bankarski model obrazovanja*, je potpuna suprotnost istinskom obrazovanju koje podstiče učenike da kritički promišljaju i donose svoje zaključke. „Ovakvo obrazovanje, koje umanjuje ili ukida kreativnu sposobnost učenika, služi interesima tlačitelja, kojima ne odgovara otkrivanje i preoblikovanje svijeta” (Gazetić, 2021: 43). Kritička pedagogija se kosi sa *bankarskim modelom obrazovanja*, u kojem se učenici tretiraju kao pasivne posude koje treba „napuniti” znanjem. Nasuprot tome, „ova pedagogija ukazuje na potrebu za aktivnom, kritičkom i dijaloškom akcijom u i ka realnosti sa ciljem razumijevanja istorije kao privremenog stanja podložnog stalnim promjenama” (Colić, 2019: 395). Freire akcenat stavlja na problemsku nastavu i politiku demokratskog i humanističkog društva. Smatra da je neophodno ljude podstaći da misle i djeluju u skladu sa svojim sposobnostima, osloboditi ih ograničenja, jer ako

čovjek nije slobodan, on ne može kritički razmišljati i djelovati. Oslobođanje je proces koji Freire upoređuje sa bolnim rađanjem. Nova ličnost koja nastaje iz sukoba između tlačitelja i potlačenog može opstati samo ako se ta suprotnost zamijeni međusobnim poštovanjem i humanizacijom svih ljudi. Drugim riječima, rješenje konflikta dolazi kroz teškoće i borbu, iz koje se rađa novo biće – koje nije ni tlačitelj ni potlačeni, već čovjek koji je na putu ka slobodi (Freire, 2002). Uspjeh prilikom oslobođanja u velikoj mjeri zavisi od obrazovanja i njegovog uticaja. Na obrazovanje je neophodno gledati široko i znati da ono može biti moćno samo ukoliko mu se pristupi na pravi način i tako iskoriste svi njegovi benefiti. Takođe, učenje ne smijemo smatrati odvojenim od društva u kojem živimo. „Proces učenja i poučavanja se ne može posmatrati nezavisno od svijeta i okruženja u kojem pojedinac živi, jer teoretičari kritičke pedagogije negiraju postojanje društva nezavisno od čovjeka i čovjeka nezavisno od društva. Ovakvo shvatanje uslovljava viđenje obrazovanja kao ukupnosti svih uticaja koji se vrše na pojedinca od strane cjelokupne društvene sredine, a sadržaja obrazovanja kao sveukupne okoline i svijeta u kojem pojedinac živi.“ (Mujević, 2023: 92). Ukoliko na ovaj način, pažljivo, savjesno i odgovorno budemo posmatrali proces obrazovanja, velike su šanse da će ono dobiti na svojoj moći u mijenjanju kvaliteta naših života, a samim tim i učiniti boljim svijet oko nas. „Freire predlaže sistem koji oslobađa učenika, tj. obrazovanje u kojem će učenik kritički preispitivati, razmišljati i sam iznositi zaključke o brojnim pitanjima rada i života, kulture i znanja“ (Colić, 2019: 402). Stanje obespravljenosti, nedostatka slobode i prava glasa u svom životu, a zatim i u svijetu koji nas okružuje se jedino može riješiti pravim vaspitanjem i obrazovanjem.

Sloboda, pravda i humanizacija počivaju na ljubavi i mogu se doživjeti isključivo ako ljubav prožima odnose među ljudima. Kritički dosljedno sagledavajući društvene odnose, Paulo Freire je osjećao indignaciju. Naime, ovaj istaknuti pedagoški mislilac, je bio razočaran svijetom koji sve manje polaže na ljubav, a sve se više okreće surovosti i nasilju. Rješenje je vidio u vaspitanju i obrazovanju koje razvija kritički duh, oslobađa, a ne svodi se na reprodukciju činjenica i pasivizaciju učenika.

Savremeno doba donosi brojne izazove, između ostalog, i u načinu sticanja znanja. Digitalno obrazovno okruženje u velikoj mjeri

zahtijeva uključivanje Freireovih ideja koje mogu pomoći da se lakše nosimo sa njegovim izazovima. Unaprijed formulisane algoritamske smjernice, kreirani kurikulumi i testovi na kojima se zasnivaju digitalne platforme i razne aplikacije „prijete“ da automatizuju i personalizuju vaspitno-obrazovni proces. Na ovaj način se znatno smanjuje prostor za kritički dijalog i društveni kontekst znanja. Kada se uči putem EdTech platformi, to učenje je najčešće samostalno. Ali kod ovakvog načina učenja uglavnom nedostaje kritičko sagledavanje onoga što učimo. Naime, tokom učenja putem digitalnih platformi rijetko se dešava da se oni koji uče zapitaju kakav je taj sadržaj koji uče, zbog čega uče i kako tako stečeno znanje utiče na njihov položaj u društvu. U tom smislu veoma je važna uloga nastavnika koji treba da „kritički preispituju fundamentalne veze između toga kako saznajemo i šta znamo, kako znamo, kako djelujemo i kako razumijemo posljedice svojih postupaka“ (Žiru, 2021: 11). Kada bi o ovom pitanju razgovarali sa Paulom Freireom, mislim da bi značaj tehnologije priznao samo ukoliko ona podstiče učenike da osnažuju svoje sposobnosti i ako je vođena dijalogom, gdje su učenici glavni akteri, odnosno subjekti u procesu učenja. Ovo nastavnika stavlja u ulogu ne samo facilitatora tehnologije, već ga čini posrednikom u kritičkom promišljanju koji na tehnologiju gleda kao na sredstvo emancipacije, a nikako kontrole.

Kritička svijest i obrazovanje kao otpor: Freireova misao u algoritamskom dobu

Vrijeme u kojem živimo gdje algoritmi streme da budu glavni izvori informacija, preuzmu kontrolu nad našim ponašanjem i da formiraju naše stavove traži obrazovanje koje će svim svojim snagama pružiti otpor potpunoj algoritmizaciji svijeta koji nas okružuje. Izuzetno je važno da obrazovanje zablista u svom najvećem sjaju i probudi sopstvenu moć tako što će učenike navoditi da aktivno budu uključeni u kreiranje novih znanja. Ovo tim prije, jer se sve češće dešava da se u algoritamskom dobu učenicima nude „servirani“ digitalni sadržaji, a s druge strane tempo, struktura i kriterijumi uspjeha su određeni softverima i platformama (Selwyn, 2016).

Kritička pedagogija u centar svog fokusa stavlja problematiku informaciono komunikacionih tehnologija i njihovih prednosti i nedostataka (Gazetić, 2021). Freireanska pedagogija nam u velikoj

mjeri može biti podrška u shvatanju načina koji će nam pomoći da odaberemo najbolji put korišćenja i kritičkog preispitivanja digitalnih platformi. Paulo Freire je govorio o snažnom obrazovnom uticaju koji imaju mediji, ali pozitivne efekte njihove upotrebe ćemo osjetiti samo ukoliko budemo kritički sagledavali ono što saznamo putem njih (Freire, 2002). Naime, ovaj pedagoški mislilac, koji insistira na dijalogu kao ključnoj vezi između onoga ko podučava i onoga koji uči oštro se suprotstavlja pasivnom *konzumiranju* sadržaja dobijenih elektronskim putem. Na obrazovanje je gledao kao na politički čin i između ostalog, smatrao ga je borbom za slobodu. Digitalizacijom ova borba nije izgubljena, samo je premještena na digitalne platforme.

Kritička pedagogija kao pravac koji osvještava veliki primat daje znanju. Ona ide toliko daleko kada je stavljanje akcenta na znanje u pitanju da se u njoj ideja znanja povezuje sa idejom moći (Marojević, 2014a). Stečeno znanje se, kroz dijalog nastavnika i učenika u kojem su i jedan i drugi u subjekatskoj poziciji, iznova kritički preispituje i moćno je u kreiranju novog svijeta. S druge strane, obrazovanje koje ne podstiče dijalog i kritičku refleksiju je oblik *dehumanizacije* – jer se ljudi tretiraju kao objekti, a ne kako je ispravno - kao subjekti sopstvene stvarnosti. Freire učenike stavlja u ulogu onih koji bi trebalo da razviju sposobnost „čitanja svijeta“, a ne samo „čitanja riječi“ (Freire, 2002). Primijenjeno na današnji svijet ovo „čitanje svijeta“ bi se odnosilo na analiziranje i shvatanje načina na koji savremena tehnologija utiče na društvenu stvarnost. Pedagogija, vaspitanje, obrazovanje, a samim tim i znanje, kao što naglašava kritička pedagogija, nikada nijesu neutralni. Ali neutralnost nije ni odlika algoritama. Štaviše, u algoritmima se oslikavaju interesi onih koji ih kreiraju i plasiraju, a nerijetko su u službi reprodukcije postojećih struktura moći (Zuboff, 2019). Ovdje se obrazovanje pojavljuje u značajnoj ulozi zasnovanoj na otporu površnom, iskrivljenom i nekorektnom korišćenju tehnologije koja učenike stavlja u objekatsku poziciju, sužava ili čak potpuno uništava prostor za društvenu percepciju (Selwyn, 2013).

Nastavnik u savremenoj školi treba da bude osviješten i osposobljen da tehnologiji da ulogu sredstva za osnaživanje, a da je ni u kom slučaju ne posmatra kao instrument kontrole. Na taj način će učenike podstaći da iz subjekatske pozicije budu podstaknuti da

istražujući postavljaju pitanja, sagledavaju porijeklo informacija, razumiju nepravde i ugnjetavanja – da kritički razmišljaju izgrađujući sopstveno mišljenje. U tom smislu obrazovanje bi trebalo da postane politički čin, odnosno agens emancipacije kako bi se izborilo sa učenjem koje se sve više pretvara u automatizovano i kao takvo vodi depersonalizaciji (Giroux, 2005).

Freireova pedagogija obrazovanje vidi kao moćno sredstvo u borbi protiv algoritama i njihovih *prijetnji* da kontrolišu, površno i bez povratne informacije *podučavaju*, pasiviziraju, otuđuju i dehumanizuju. Zaključujemo da obrazovanje pruža otpor neadekvatnom korišćenju tehnologije tako što učenike uči da razumiju digitalni prostor, kako bi ga mogli uspješno mijenjati.

3. Šta bi nam Freire poručio danas? Preporuke za otpor algoritamskoj kontroli

Budući da je kritička pedagogija davala primat znanju smatrajući ga sinonimom za moć, Freire bi nam poručio da, prije svega, **imamo svijest o cjeloživotnom obrazovanju**. Osobito to treba da imaju u vidu oni koji podučavaju i oni koji uče – ljudi koji nose ogromnu odgovornost za kvalitet cjelokupnog društva. Paulo Freire je isticao da nedovršenost ljudskih bića i preobražavanje kao odlika stvarnosti zahtijevaju da obrazovanje bude neprestana aktivnost (Freire, 2002). Drugim riječima, treba da znamo, da koliko god smatrali da smo kompetentni da nešto radimo, uvijek treba da težimo da to bolje uradimo. A s druge strane, kontinuirane promjene u svim sferama nas tjeraju da se permanentno obrazujemo kako bismo bili kvalitetni i odgovorni građani. Pošto su u Freireovoj pedagogiji i nastavnik i učenik u subjekatskoj poziciji, oni tokom svoje svakodnevne vaspitno-obrazovne prakse i samoizgrađivanja treba da budu svjesni činjenice da stalno treba učiti i nadograđivati sopstvena iskustva. Nastavnik, osim što treba da se kontinuirano usavršava zbog sopstvenog napretka i toga da bi savjesno ispunjavao svoju ulogu, on prije svega, treba to da radi motivisan unutrašnjom motivacijom kako bi bio najbolji model svojim učenicima. „Zadovoljstvo sa kojim stoje pred učenicima, samopouzdanje sa kojim govore, otvorenost sa kojom slušaju i pravda sa kojom se bave problemima učenika čine demokratskog edukatora modelom“ (Freire, 1997: 90). Kada je u pitanju algoritamska kontrola sigurno će putem nje manje

ili nikako biti kontrolisan onaj nastavnik koji se usavršava i u sebi ima goruću želju za još znanja. Takav nastavnik će biti spreman da na svoje učenike prenese znanja i vještine o benefitima koje nude algoritamski sistemi i ukazaće im na brojne rizike koji vrebaju iz njih ukoliko nijesu kvalitetno obrazovani i ne uče iz pouzdanih izvora.

Kritička pedagogija je pedagogija komunikacije. „Bez dijaloga nema komunikacije, a bez komunikacije nema pravog obrazovanja“ (Marojević, 2014a: 204). Koliku ulogu u životu svakog pojedinca igra komunikacija možemo vidjeti i u Freireovom shvatanju komunikacije kao života i „vektora za još više života“ (Freire, 1997). Zato je neophodno **razvijati vještine kvalitetne komunikacije**. Digitalno doba nas izaziva da mu pristupimo kritički i samim tim naša komunikacija dobija novu dimenziju – dimeziju otpora. Ovo tim prije, jer algoritmi teže da dominiraju informacijama, ponašanjem, a samim tim i obrazovanjem. Kod djece je neophodno razvijati sposobosti komunikacije koja je kritički obojena, koja podstiče analizu i učenje protkano istraživačkim duhom. Razvijajući takvu komunikaciju nesumnjivo da ćemo se u dobroj mjeri odupirati površnosti i sebi krčiti put ka emancipaciji.

Svijet digitalnih platformi i dominacije društvenih mreža nerijetko dovodi do sindroma otuđenja. Ovdje bi nam Freire dao ideju da moramo raditi na izgrađivanju međusobnog povezivanja, razumijevanja, solidarnosti podrške – **humanizaciji**. Rad na humanizaciji i smanjivanju otuđenosti jedan je od najznačajnijih pedagoških zadataka današnjice. Algoritmi nameću kontrolu i pasiviziraju one koji im se prepuste. Vaspitno-obrazovni sistem je dužan da razvija svjesne i slobodne ličnosti. **Razvoj socio-emocionalnih vještina** je sjajan otpor dehumanizaciji koju nam neadekvatna upotreba digitalnih platformi donosi. Osmišljavajući i realizujući radionice za razvoj empatije, tolerancije, optimizma, samopouzdanja, samokontrole, kreativnosti, solidarnosti i sličnih vrijednosti i vrlina, edukatori u velikoj mjeri humanizuju obrazovanje dajući mu u ruke veliku moć. Ovim strategijama, utemeljenim na freireanskoj pedagogiji, pojedinac se motivira i osposobljava da kritički pristupa svijetu koji ga okružuje. I ne samo to. Na ovaj način se onaj ko uči osnažuje da mijenja svijet oko sebe, jer postaje svjestan snage koju u sebi posjeduje. Pojedinac shvata da se nemoć i obespravljenost nalaze na suprotnoj strani od vaspitanja i obrazovanja. Freire je put ka humanizaciji vidio u spoznavan-

ju sebe, svojih snaga, koje u velikoj mjeri mogu da se probude tako što će na dobroj vaspitno-obrazovno podlozi zasaditi sjeme oslobođenja i krenuti u organizovanu borbu za svoje oslobođenje i humanizaciju odnosa sa drugima. Drugim riječima, moramo prvo, kako Freire kaže, izbaciti tlačitelja iz sebe, shvatiti da izazovna borba nije sinonim za bezizlaznu, već podsticaj da pomognemo sebi, mijenjamo svijet oko sebe i da budemo dobar model i drugima. Ljudi koji ugnjetavaju i obespravljaju, jer imaju moć ne mogu u toj moći naći snagu za oslobođenje ni obespravljenih ni, ali ni sebe. Samo snaga koja potiče iz slabosti obespravljenih je dovoljno moćna da oslobodi i jedne i druge (Freire, 2002). A tu snagu obespravljeni mogu dobiti samo uz adekvatnu vaspitno-obrazovnu podršku koja je pored misaone i čulna aktivnost, a koja uzima u obzir i afektivni senzibilitet učenika. (Freire, 2002; Meklaren, 2013; Giroux, 2013). Ukoliko želi da na učenike što uspješnije prenese kvalitetno znanje, nastavnik i sam mora pokazivati da ga odlikuju vrijednosti i vrline. Paulo Freire je osobito isticao važnost empatije i tolerancije koje nastavnik treba da posjeduje. Onaj koji podučava mora da shvati da u odjeljenju u kojem izvodi nastavu radi sa mnogo učenika koji su različiti, ali to ne znači da oni međusobno i on prema njima mora imati neprijateljski stav (Freire, 1985). Naprotiv kroz saosjećanje, razumijevanje, strpljenje, poštovanje i toleranciju nastavnik će se približiti učeniku i pomoći mu da zajedno, konstruktivnim dijalogom dođu do najboljeg rješenja. Sve je ovo zasnovano na ljubavi, kojoj Freire daje veliki značaj. Tačno je da misao i akcija u freireanskoj pedagogiji daju riječ, koja podrazumijeva djelovanje nazvano praksisom (Marojević, 2014b). Tome bismo sa sigurnošću mogli dodati srce – tu neizostavnu nit koju je kritička pedagogija utkala baš između misli i akcije kako bi sve to zajedno dovelo do plodonosnog djelovanja.

Dalje, kritička pedagogija bi nam danas, u svijetu digitalizacije, poručila da više nego ikada moramo voditi računa o **podsticanju razvoja moralnih i estetskih vrijednosti**. Naime, u svijetu u kojem su nam na dohvat ruke plasiranja vrijednosti koje ne možemo nazvati moralnim, adekvatnim vaspitanjem i obrazovanjem se moramo odbraniti od njih. „U ovom uzlaznom dobu neiskrene brutalnosti, učenje da se bude čovjek, postaje teže, posebno kada su svi društveni problem individualizovani, a postupci odvojeni od moralnih posljedica“ (Giroux, 2021:11). Današnjica je na veliku žalost pre-

plavljena promovisanjem iskrivljenih moralnih i estetskih vrijednosti. Ukoliko se kritički ne osvrnemo na to šta konzumiramo možemo lako upasti u zamku da mislimo da se možemo bogatiti bez truda – nemoralno, da treba da se upuštamo u površne odnose, da je bitno pobijediti, pa i na prevaru, da je normalno ponašati se nasilno i slično. S druge strane, ukoliko ne znamo šta je stvarno suština ljepote možemo pogrešno ljepotom proglasiti nešto što prolazi kroz filtere i što je uniformisano, što stvara pritisak, osobito na djecu i mlade ljude. Mlade treba „spašavati“ od tih pogrešnih inputa koji mogu postati njihova čvrsta uvjerenja ukoliko ne djelujemo sa instance moćnog vaspitanja i obrazovanja zasnovanih na medijskoj pismenosti, kritičkoj svijesti, kreativnosti i podsticanju razvoja empatije, tolerancije i solidarnosti utemeljenih na razvijenom samopouzdanju i samosvijesti. Freireovo osvješčivanje ovdje igra glavnu ulogu, jer je ono snaga koja nam je potrebna da ne imitiramo one koji žele da gospodare, a da nijesmo kritički zaronili u čestitost njihovih ideja i zamisli. Vodeći računa da osviješćeno i kritički pristupamo digitalnim sadržajima, bićemo spremni da ne idemo za pogrešnim modelima i da sačuvamo istinske vrijednosti koje će nas učiniti kvalitetnom ličnošću i savjesnim građaninom svijeta koji kreiramo.

Ukoliko želimo da naši učenici usvoje kvalitetna znanja, vještine i vrijednosti, mi kao prosvjetni radnici treba da im to olakšamo, tako što ćemo sadržaje koji se proučavaju, uključujući i digitalne, povezivati sa realnim životom, činiti njihovo usvajanje zanimljivijim, pobuđivati radoznalost i žeđ učenika za njihovim usvajanjem, uz neprestanu motivaciju za istraživanjem, podgrijavajući kod njih „estetsku radoznalost“ o kojoj je govorio Freire.

Zaključak

Svijet prožet digitalnim platformama i njihovom težnjom da kontrolišu cjelokupan proces usvajanja znanja i vještina, podstiče nas da se sve više okrećemo pedagogiji Paula Freirea i tražimo od nje smjernice i strategije koje ćemo implementirati u sopstveno djelovanje. „Opremljeni“ praktičnim savjetima ovoga značajnog pedagoškog mislioca, mi zapravo uzimamo u svoje ruke kontrolu

nad svojim životom i postajemo znatno spremniji da odgovorimo na izazove današnjice.

U svijetu otuđenosti, često i nedovoljne osviješćenosti, Freire nas poziva na humanizaciju i rad na shvatanju da je moć u našim rukama, samo ih treba „pružiti“ kvalitetnom cjeloživotnom obrazovanju. Kvalitetna pedagoška komunikacija, rad na razvoju socio-emocionalnih kompetencija, isticanje pravih moralnih i estetskih vrijednosti, podsticanje snažnog istraživačkog i kritičkog duha, razvoj medijske pismenosti, zasnovani na njegovanju slobode i humanizacije, stvorit će izuzetno kvalitetnog građanina koji će u digitalnim platformama i društvenim mrežama vidjeti saveznike na putu ka znanju, a nikako pasivizirajuće i površne izvore koji promovišu nerealne ideale.

Ideje freireanske pedagogije treba imati i kada promišljamo o ulozi nastavnika u ovoj cjelokupnoj priči. Nastavnik treba da svojim radom bude model učenicima i svima koji žele da unapređuju i osnažuju svoja znanja, vještine i iskustva. On je ključna figura koja podstiče da se kritički promišlja o tome šta se uči, zašto se to uči i podstrekač kritičkog promišljanja savremenog svijeta u kojem tehnologija može biti i alat osnaživanja i sredstvo manipulacije. Učenik i nastavnik treba da budu u subjekatskoj poziciji, a njihov odnos treba da bude put poštovanja i povjerenja kako bi zajedno stvarali novi svijet.

Pedagogija srca je pedagogija na koju treba osloniti obrazovanje. Dajući joj to značajno mjesto sigurni smo da ćemo se uspješnije suočavati sa brojnim izazovima sa kojima ćemo se sresti u oba svijeta – realnom i virtuelnom.

Literatura

Colić, M. (2019). Krićka pedagogija Paula Freirea. *Kultura polisa*, 39, str. 393-414.

Freire, P. (1985). Reading the world and reading the word: An interview with Paulo Freire. *Language Arts*, 62(1), 15–21.

Freire, P. (1997). *Pedagogy of the heart*. New York: Continuum.

Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odras – Održivi razvoj zajednice.

Gazetić, D. (2021). *Paulo Freire, kritioka pedagogija i savremena škola*. Niš: Smashwords.

Giroux, H. A. (2005). *Schooling and the struggle for public life: Democracy's promise and education's challenge*. Boulder, CO: Paradigm.

Giroux, H. (2021). Critical pedagogy. In U. Bauer, U. H. Bittlingmayer, & A. Scherr (Eds.), *Handbuch Bildungs- und Erziehungssoziologie*. Springer VS.

Marojević, J. (2014a). Obrazovanje i politika u diskursu – ogleđ kritioka pedagogije. *Pedagogija*, 2, 203–212.

Marojević, J. (2014b). O kritiokoj pedagogiji Anrija Źirua. *Vaspitanje i obrazovanje*, 2, 17–37.

Meklar, P. (2013). Će Gevara, Paulo Freire i pedagogija revolucije. Beograd: Eduka.

Mujević, S. (2023). Odnos između skrivenog kurikuluma i implicitnih teorija u kontekstu kritioka pedagogije. *Vaspitanje i obrazovanje*, 3, 83–97.

Selwyn, N. (2013). *Distrusting educational technology: Critical questions for changing times* (1st ed.). Routledge.

Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates* (2nd ed.). London: Bloomsbury.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.

Dr Marija Draganić Vulcanović rođena je 1987. godine u Šavniku. Diplomirala je i magistrirala pedagogiju na Filozofskom fakultetu u Nikšiću kao najbolja studentkinja generacije. Na istom fakultetu je doktorirala na temu elektronskog vršnjačkog nasilja među srednjoškolcima u Crnoj Gori

Zaposlena je u Prvoj srednjoj stručnoj školi u Nikšiću, kao školski pedagog od 2010. godine, a od 2021. i kao univerzitetski profesor na Univerzitetu Mediteran, gdje je u proceduri za izbor u zvanje docenta. Autorka je dvadesetak naučnih i stručnih radova, glavna urednica publikacije *Socio-emocionalno kompetentni mladi*, i recenzent međunarodnih časopisa.

Aktivno učestvuje u razvoju obrazovnih politika, eksternim evaluacijama, izradi stručnih programa i kao licencirani trener Zavoda za školstvo. Njena istraživačka i stručna praksa posebno je usmjerena na prevenciju vršnjačkog nasilja, s fokusom na elektronsko nasilje.

Pored stručnog rada, aktivna je i na polju kulture kao nagrađivana pjesnikinja i organizatorka kulturnih događaja.

Dr. sci. Amra Imširagić

ZNAČAJ SARADNJE NA RELACIJI RODITELJ – NASTAVNIK U PROCESU INKLUZIJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

„Čuda nisu stvorena samo od snova nego i od svakodnevnih i neglamuroznih činjenica poput razmišljanja, rada i upornog ustrajavanja. Shvatite da ste i sami čudo. Vjerujte da možete postići da se čuda događaju razmišljanjem, molitvom, vjerovanjem, radom i pomaganjem drugim ljudima. Ne zaboravite da čuda stvaraju ljudi koji mogu zato što misle da mogu.“ Norman Vincente-Peale

Sažetak

U radu se razmatra važnost suradnje između roditelja djece s teškoćama u razvoju i nastavnika u kontekstu inkluzivnog obrazovanja. Inkluzija podrazumijeva pravo svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje u redovnim školama, uz podršku koja mu je potrebna. Uspješna inkluzija zavisi od partnerskog odnosa između roditelja i nastavnika, njihovoj komunikaciji, razumijevanju i zajedničkom planiranju, ali i zajedničkoj saradnji. Rad se temelji na stručnim izvorima, zakonskom okviru, primjerima dobre prakse te naglašava prepreke i mogućnosti unapređenja suradnje. **Ključne riječi: djeca s teškoćama, inkluzija, nastavnici, roditelji...**

Abstract

This paper discusses the importance of collaboration between parents of children with developmental disabilities and teachers within the context of inclusive education. Inclusion implies every child's right to quality education in regular schools, with the necessary support provided. Successful inclusion depends on a partnership between parents and teachers, effective communication, mutual understanding, joint planning,

and cooperation. The paper is based on professional sources, the legal framework, examples of good practice, and highlights both the obstacles and opportunities for improving collaboration.

Keywords: children with disabilities, inclusion, teachers, parents...

1. Uvod

U proteklom periodu došlo je do značajnih promjena u pristupu djeci s teškoćama u razvoju, kako u obrazovanju, tako i u društvenom životu. Koncept inkluzije promoviše jednakopravnost, poštovanje različitosti i pravo svakog djeteta na obrazovanje u redovnoj školi. U takvom sistemu, saradnja između roditelja i nastavnika postaje ključna karika u osiguravanju podrške učeniku s teškoćama u razvoju. Cilj ovoga rada je ukazati na važnost te saradnje, izazove u njezinu ostvarivanju te ponuditi smjernice za njezino unaprjeđenje.

2. Teorijski okvir i zakonski kontekst

Inkluzivno obrazovanje zasniva se na pravu djeteta da pohađa školu u svojoj zajednici, zajedno sa svojim vršnjacima, bez obzira na teškoće u razvoju. Temeljne vrijednosti inkluzije uključuju poštovanje različitosti, jednak pristup obrazovanju i individualizaciju nastave. U Republici Hrvatskoj (ili BiH/Srbiji – po potrebi) inkluzija je regulisana zakonima kao što su: Zakon o odgoju i obrazovanju, Zakon o suzbijanju diskriminacije te Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom. Ovi zakoni naglašavaju pravo na podršku, saradnju svih aktera u obrazovnom procesu i obvezu škole da osigura uslove za obrazovanje svih učenika.

3. Uloga roditelja i nastavnika u inkluziji

Roditelji su prvi i najvažniji odgojitelji djeteta. Njihovo znanje o djetetu, emocionalna podrška i svakodnevna interakcija ključni su za njegovo obrazovanje i razvoj. Roditelji djece s teškoćama često se suočavaju s dodatnim izazovima: strahovima, nesigurnošću, administrativnim preprekama i preopterećenošću. Nastavnici su profesionalci koji oblikuju obrazovno okruženje. Njihova spremnost na prilagođavanje, otvorenost za različitosti i

profesionalno usavršavanje presudni su za uspješnu inkluziju. Oni trebaju individualizirati pristup, koristiti potpomognutu tehnologiju i sarađivati sa stručnim suradnicima i roditeljima.

4. Značaj suradnje roditelja i nastavnika

Saradnja između roditelja i nastavnika ima višestruke koristi: bolje razumijevanje potreba djeteta, veća usklađenost obrazovnih ciljeva, brže prepoznavanje problema, razvijanje zajedničkih strategija podrške i jačanje povjerenja djeteta. Saradnja treba biti kontinuirana, iskrena i zasnovana na međusobnom poštovanju. Oblici saradnje mogu biti formalni (roditeljski sastanci, timski sastanci) i neformalni (neposredna komunikacija, e-mail, razmjena poruka).

5. Izazovi u saradnji

Uprkos dobroj volji, saradnja nije uvijek jednostavna. Najčešći izazovi su: nedostatak vremena i resursa, nepovjerenje i predrasude, različita očekivanja i komunikacijski stilovi, nedovoljna edukacija nastavnika za rad s djecom s teškoćama i pasivnost ili prezaštićujući stav roditelja. Važno je razvijati empatiju i aktivno slušanje s obje strane, kako bi se prevladale ove prepreke.

6. Primjeri dobre prakse

Primjeri dobre prakse uključuju: individualizirani obrazovni plan (IOP) kreiran zajednički s roditeljima, rad multidisciplinarnih timova (nastavnici, stručni suradnici, logopedi, defektolozi), škole koje organiziraju radionice i edukacije za roditelje, platforme za online komunikaciju roditelja i škole, te uključivanje roditelja u školske projekte i aktivnosti.

7. Preporuke za unaprjeđenje suradnje

Preporuke uključuju: redovnu dvosmjernu komunikaciju (telefonski pozivi, sastanci, online alati), edukacije za nastavnike

o važnosti partnerstva s roditeljima, osnaživanje roditelja kroz radionice i psihološku podršku, promovisanje kulture škole otvorene za različitosti te uključivanje roditelja u procese donošenja odluka.

8. Zaključak

Efikasna inkluzija nije moguća bez saradnje između roditelja i nastavnika. Svako dijete ima pravo na obrazovanje koje prepoznaje i poštuje njegove posebnosti. Suradnja ne smije biti formalnost, već živi proces u kojem se gradi povjerenje, razumijevanje i zajednička odgovornost. Unaprjeđenjem saradnje osiguravamo bolju budućnost za djecu s teškoćama, ali i stvaramo humanije i pravednije društvo.

Literatura

1. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, UN, 2006.
2. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN RH).
3. Đerić, M., & Stančić, Z. (2020). Inkluzivno obrazovanje: teorija i praksa. Educa.
4. Imširagić, A. (2011). Humane pretpostavke inkluzivnog obrazovanja. Život i škola, br. 27 . Osijek-Hrvatska
5. Vrgoč, H. (2018). Partnerstvo škole i roditelja. Školska knjiga.
6. Novak, M. (2019). Suradnja roditelja i škole u inkluziji – izazovi i mogućnosti. Odgojno-obrazovne teme, 2(3), 45–57.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
ISSN 3027-4877 = Novi mostovi (Rožaje)
COBISS.CG-ID 27940100